

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերծագործական համայնքներ
ուչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

23442

894.362

V-86

844.35-7
7-73

ՀՕՃԱ ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔՆԵՐԸ

ԵՆԵՐՈՎ ՏՊԱԳՐՈՒԹԱՆ

ԹԵՒԵՐԵՆ ԲՆԱԳՐԵՆ ԹՎՈՐԳՄԱՆԵՅ՝ Յ. Մ. ԱԶԴԱԿԻՐ

ԹԱՐԵՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՄԷՆ ԽՐԱԲՈՒՆԵ ՎԵՐԱԳՆԱԶՈՒՄԻ

77 7 64
ՀՕՃԱ ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ

894.362 ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔՆԵՐԸ
Մ-ՅԶ

(1006
9006)
(21729)

Handwritten marks and symbols, possibly a signature or initials.

Handwritten numbers: 55, 118, 22

ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թրեհեկն Բնագրեկն Թարգմանեց՝ Յ. Մ. ԱԶՆԱՐՈՐ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՄԷՆ ԻՐԱՒՈՒՆԻՔ ՎԵՐԱՊԱՀՈՒԱԾ

ՏՊԱԳՐ. Յ. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ ՈՐԴԻՔ

1923

37653 ա. հ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ս. ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ (1910)

Օսմանեան սահմանադրութենէն առջին հրատարակուած քրե-
րէն բազմաթիւ գրեւոր մէջ, մեզ Հայերու համար խիստ շահե-
կան տեղ մը կը բռնէ Հօնա Նարեկէի գումարնային երու այն
լիակատար հաւաքածոն որ վերջերս հրատարակ հանուեցաւ ար-
հեստակիցներէն «Իգալ» գրասան տէր Հիւսէյին էֆենտի կողմէ գե-
ղեցիկ սպագրութիւնով եւ գնահատելի պատկերներով:

Թրքերէն այս կարելոր գործը մեծ սպառում ունեցաւ շատ
քիչ ժամանակի մէջ եւ գնողները ոչ միայն թուրքերը եղան այլեւ
բազմաթիւ օտարագրիներ, որոնք քիչ ու շատ տեղեկ ըլլալով թուրք
լեզուին կ'ուզէին հմտանալ նաեւ արեւելի յատուկ սրամտութիւն
ներուն, որոնց մէկ մասին ծանօթացած էին արդէն աշխարհաճր-
չակ Հօնային անուան հետ:

Գրքին հրատարակիչը, Հիւսէյին էֆենտի, այս առթիւ քի-
օսմանեան երկիրներէն եւ քի արտասահմանի գանազան վայրե-
րէն ստացաւ բազմաթիւ գնահատականներ, — գրուած օտարներէ
ու մանաւանդ օսմանեան տարբեր ցեղերու անհատներէ, — որոնց-
մով փափաք կը յայտնուէր իրենց տնտեսային լեզուներով ալ սպա-
գրուած տեսնել այս հանելի եւ շահեկան գիրքը:

Հօնա Նարեկէի, որչա՛փ պանծալի դէմք մը իրեն ծնունդ
տուող համայնքին, նոյնքա՛ն ալ հռչակաւոր՝ Հայերու համար,
մէկէ աւելի հրատարակիչներ դիմում քրտն էին «Իգալ»-ի տիրոջ,
արտօնելու զիրենք գրքին Հայերէն բարգմանութեանը՝ բնագրին
գեղեցիկ պատկերներովը, եւ սակայն Հիւսէյին էֆ. ն ինչպէս նաեւ
գրքին բազմամուտ Հաւաքիչը, որ հակառակ իր ազգակիցներուն
համար անձանօթ մնալ ուզելու իր տենչին, անուշ կը ներէ մե-
զի, գոնէ սաշափը ըսելու որ, Օսմանեան գրական փառքերէն
մէկն է, եւ համակիր բարեկամ մը այս սոցերը գրողին, պատիւ
մը ըրին ինձ, բարգմանութեան իրաւունքն ու նախապատուութիւնը
սալով ինձի: Անկեղծ շնորհաւորութիւններս իրենց:

2109-60

Հօնա Նասրէսիքի գուարհալիքներու այս ամբողջական հաւաքածոն բարգմանելու ասեն, միջոց մը, ուզեցի հայասառ քրեւեան հրատարակել՝ չի կորսնցնելու համար սրամտութիւններու այն անուշութիւնը որ, այս կարգի գրքերու մեջ մանաւանդ, բնագիրներուն յատուկ է. եւ սակայն նկատելով որ շատերու համար հասկընայի եւ հետեւաբար հանելի չպիտի ըլլար այդ, յարմար նկատեցի բոլորովին հայացնել զայն. սեղ սեղ անփոփոխ պահելով այն սրամիտ ասացուածները, որոնք բառ առ բառ բարգմանուելու պարագային պիտի կորսնցնէին իրենց իսկական արժէքը:

Մեր այս հակիրճ յառաջաբանը վերջացնելէ առաջ չի մոռնաւ ըսելու որ Հօնա Նասրէսիքը ու անոր ներկայ հեղինակութիւնը պէտք եղածին պէս նանչնայու համար կ'արժէ նկատողութեան անունել այս հասորը պատաստող ծանօթ գրագէտին գրած յառաջաբանը որուն շահեկան մասերը ընտրանով ներկայացուցած եմ վարք, առանց այդ տողերուն առթիւ նպաստաւոր կամ աննպաստ անհասկան կարծիքս յայնչելու:

Յ. Մ. ԱԶՆԱՒՈՐ

ՅՐԲԵՐԷՆ ԲՆԱԳՐԻՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

(ԲԱՂՈՒԱԾԱԲԱՐ)

Հօնա Նասրէտտին օսմանեան մեծ ազգէն, Թուրք ցեղին կը պատկանի. Անատոլուի Սիվրիհիսար գաւառը ծնած և Ագչէհիբի մէջ մեռած է. իր նախնական կրթութիւնը Ագչէհիբի կամ Գօնիայի մէջ առնելէ վերջ այդ տեղուանքը իմամութիւն, Գաթրութիւն, ուսուցչութիւն ըրած և միջոց մը Գօնիայի, Անգարայի և Պրուսայի կուսակալութիւններուն զանազան տեղերն ալ ճամբորդած է: Բնականէն պարզասէր, սակաւապետ ու մանաւանդ զուարթ մէկը, միշտ ունեցածովը, գտածովը գոհացած և կեանքը հաճելի ընծայելու համար միշտ զուարթ եղած և զուարթացուցած է իր շուրջիները. եթէ հարկ ըլլայ նկատի առնել որ հօնան կառավարական պաշտօնով մինչեւ անգամ Գիւրտիսթան ալ ղրկուած է, պէտք է ընդունիլ որ Ան, շատերուն կարծածին պէս, չէ թէ պարզամիտ մէկը, այլ և վարչագիտութեան մէջ ալ հեղինակութիւն ունեցող դէմք մը եղած է, ինչ որ ուրիշ առիթներով ալ կ'ապացուցուի. օրինակի համար, իր զուարթալիքներէն շատերուն մէջ կը տեսնուի որ Ագչէհիբի գտնուած ատեն շատ անգամներ մասնաւոր հրաւիրակներով ըստուած է Գօնիա, որ իր ժամանակին մայրաքաղաք էր: Ասկէ զատ, հասարակական, դատական և կրօնական նուրբ խնդիրներու մասին իր ունեցած կարողութիւնը այնչա՛փ անվիճելի համարուած է որ, այն ատենները երբ Քիչ շատ անուն շինող իւլէմաներ և դատաւորներ կ'ընտրուէին խնդիրներու հանդիպելին, ժողովուրդը ատոնց լուծումին համար «Անատոլուի Հօնա Նասրէտտինին» դիմել կը յանձնարարեն եղեր: Նասրէտտինի արժանիքին ամենէն ցայտուն ապացոյցը տուած չե՛նք ըլլար երբ ըսենք թէ՛ Ան մինչեւ ան-

գամ Լէնկթիմուրի պէս արիւնկզակ բռնակալի մը ներկայացած և շարք մը անիրաւութիւնները երեսին տուած է: Կարելի՞ էր միթէ ա՛յսչափ համարձակութիւն վերագրել խեղճուկրակ, անմիտ, սոսկական հօճայի մը, որպիսին իբրեւ թէ եղած ըլլար մեր պատուական և անզուգական Հօճա Նասրէտօինը:

Հօճան, բառին էն դօրաւոր առումովը անկեղծ, ազնուաբարոյ և ուրիշին երջանկութեանը իսկապէս փափաքող անձնաւորութիւն մըն էր. ո և է անիրաւութիւն մը տեսնել, լսել և հաստատել երբէք չէր ուզեր. ամէն բանի կը հաւատար. աւելի շիտակը, փոխանակ անիրաւութեան մը, նենգութեան մը ակա՛նատես վկայ հանդիսանալով խղճի խայթէն տանջուելու, լաւագոյն կը համարէր պարզամտութիւն կեղծել և իբր ճշմարտութիւն ընդունիլ զայն:

Հօճան, անձնական աշխատութեան ալ սիրահար, շատ անգամ փայտը անտառէն ինքը կը կտրէր, հողը անձամբ կը հերկէր և երբեմն աշակերտները հետն տուած որսի ալ կ'երթար. կը սիրէր նաեւ ընկերականութիւնը, և ետ չէր մնար գրեթէ ո և է հաճոյքէ: Ասոնք, ապացոյցներ են որ Նասրէտօին, հակառակ պարզօրէն հօճա անշուք մակերբը կրելուն, լաւն ու գէշը իրարմէ զանազանել չգիտցող, սնամիտ, բամիկ, սոսկական մարդ մը չէր, այնպէս որ իր գտնուած քաղաքին մեծամեծները, մօտակայ գիւղերու բնակիչները, նոյնիսկ բոլորովին անծանօթներ իր տունը գալով հիւր կը մնային և անոր պատուասիրութեան կ'արժանանային:

Նասրէտօինի անունով պատմուած զուարճալիքներու մէջ կտորներ կան որոնք բնաւ չեն համապատասխաներ անոր վայելած համբաւին. ասոնք, կասկած չկայ թէ, սխալ վերագրումներ են պարզապէս. բայց որովհետեւ ասկէ առաջ « Նասրէտօինի զուարճալիքները » անունով տպուած հաւաքածոյներու մէջ գործուած է միեւնոյն սխալը, մենք, մեր կարգին, գրեթէ ակամայ, ստիպուեցանք առնել անոնք ալ, կրկնակի նկատումներով. այսինքն, թէ՛ հինը զեղծած չըլլալու դիտումով և թէ, մա՛նաւանդ, առիթ չտալու համար ըսելու թէ « թերի է այս հաւաքածոն », Ասոր հետ մէկտեղ, մեր գիրքը ուշադրութեամբ կարդացողները, Հօճային հոգեկան վիճակը ուսումնասիրողները, տարակոյս չկայ թէ զժուարութիւն չպիտի կրեն այդ շինծուները միւսներէն զանազանելու:

Հօճա Նասրէտօինի զուարճալիքները օսմանեան բոլոր ցեղերուն մէջ այնքան լաւ ընդունելութիւն գտած էր ժամանակ մը որ, շատեր — լոկ դրամ չահելու դիտումով — հաղարաւոր, միլիոնաւոր օրինակներ տպած, լեզուն անհասկնալիօրէն լղրճած,

գիրքը սխալներով լեցուցած և գրեթէ ձեռք չառնուելիք վիճակի մը հասցուցած էին, այնպէս որ այս գեղեցիկ և արժէքաւոր հաւաքածոն հետզհետէ իր հրապոյրը բոլորովին կորսնցուցած, խել մը աննշան գիրքերու կարգը անցած էր, կարօձես լոկ բամիկ դասակարգերու ժամանցին յատկացուած: Ուստի այս գոհար հեղինակութիւնը այդ խեղճ վիճակէն ազատելու և ըստ առաջնոյն իրեն արժէքին վայել դիրքի մը մէջ դնելով կրկին գեղարուեստի սիրահարներու գնահատումին արժանացնելու նպատակով ձեռնարկեցինք այս նոր և իսկապէս գեղեցիկ տպագրութեան: Աւելորդ չեսք համարիր այս աւթիւ խոստովանելու թէ՛ մեր այս ձեռնակին մէջ անագին դժուարութիւններու և զոհողութիւններու ենթարկուեցանք. նախ փնտռեցինք և գտանք կարգ մը ձեռագիր և վաւերական օրինակներ, ձեռք բերինք « Պուլաք » ի (Եգիպտական տպարանի մը անուն) հին տպագրութիւնները և անոնց վրայ կազմեցինք մերինը, դասաւարելու ատեն ջանալով մի՛շտ անփոփոխ պահել հինը, և բարեփոխելով միայն բոլորովին անհասկնալի եղած պարբերութիւնները: Մեր այս աշխատութեան միջոցին ձեռք անցուցինք նաեւ հին ձեռագիր մը օրուն մէջ գտնուած զուարճալիքները չէինք տեսած, մեր մինչեւ այն ատեն ի ձեռքն ունեցած աղբիւրներուն մէջ. ուստի, թէ՛ ասոնք և թէ՛ ուրիշ, հին ու նոր, կարգ մը գրական գործերու մէջ մեր գտած բոլոր զուարճալիքները զետեղեցինք այս նոր գիրքին մէջ, անջատօրէն. այսինքն, առանց բուն գիրքին խառնելու, դրինք յաւելուածական մասին մէջ:

Նասրէտօինի զուարճալիքները մինչեւ հիմա թարգմանուած են Արարբէն, Ֆրանսերէն, Անգլիերէն և ուրիշ քանի մը լեզուներու: Իմացանք նաեւ որ ասկէ առաջ Անգլիացի մը փափաքելով ամբողջութիւնը ունենալ Հօճային զուարճալիքներուն, յայտարարեր է թէ՛ մինչեւ մէկ անգլիական օսկիի պիտի գնէ Հօճային իւրաքանչիւր այն զուարճալիքը որ ինք չունի՝ իր հաւաքածոյին մէջ. եթէ ստոյգ է այս լուրը, մենք անուղղակի կերպով հարկւր անգլիականէն աւելի դրամ չահեցուցած եղանք այդ հետաքրքիր անգլիացիին:

Թրքերէն գրքին Հաւաքիչը իբ գործին մասին այս ծանօթութիւնները տալի վերջ դարձեալ Հօճային կենսագրականին դառնալով կ'աւելցնեմ.

Մեր երկարաշունչ պրպտումներուն ապաւինելով կը հեռուցնենք թէ Հօճա Նասրէտօին Սուլթան Օրխանի ժամանակ ճանչցուած և Սուլթան Երլաբըրմ Պայէզիտի օրով ալ

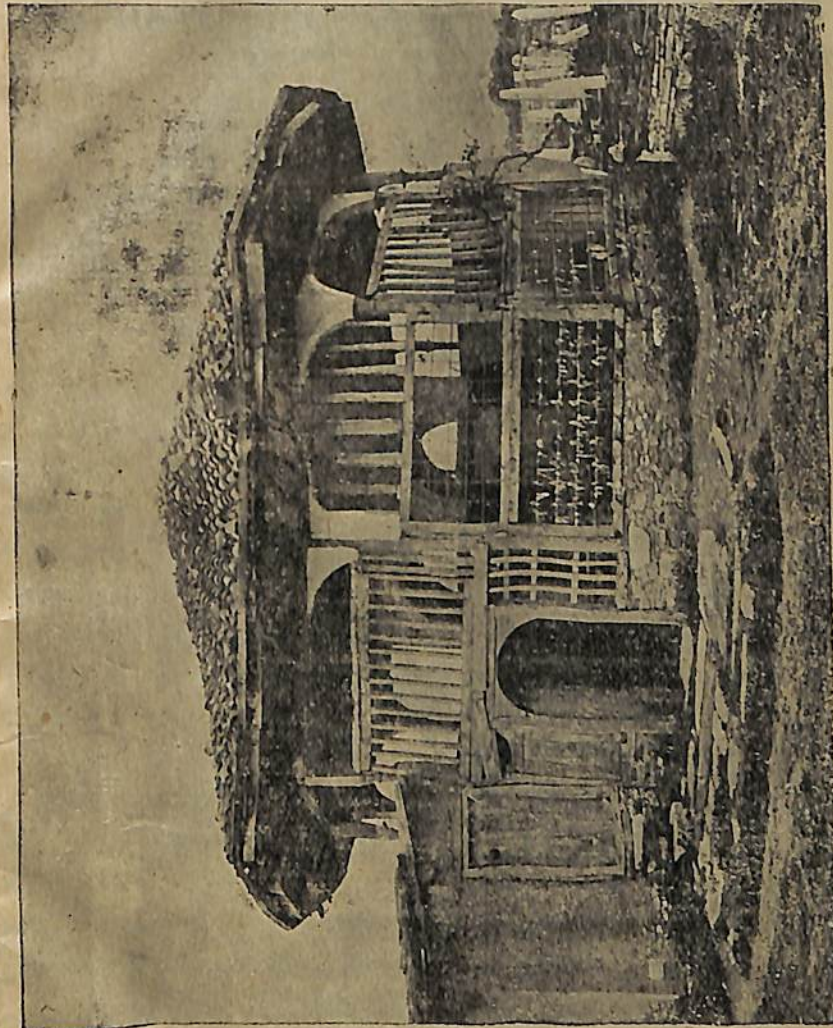
դեռ մնացած է, որով գրեթէ վաթսուն տարի ապրած է: Իր կենդանութեանը՝ օրհասի սիրուած և յարգուած, մահուանէն ետքն ալ իր յիշատակը ունեցած է միեւնոյն փառքը: Գերեզմանին վրայ շինուած քիւրայէն այդ տեւական յարգանքին կենդանի ապացոյցն է: Շիրիմը քարէ շինուած մեծկակ անտուկ մըն է, որուն վրայ լայնածաւալ փաթթոցով գալուզ մը կը հանգչի, շէնքին պատերը այցելուներու կողմէ գրուած արձակ և ոտանաւոր բազմաթիւ արձանագրութիւններով և դուրսի մասին երկաթէ վանդակները ուխտաւորներու, հիւանդներու անթիւ ու անվերջ լաթի կտորուանքներով ծածկուած են: Թիւրպէի մասին տեղացի ժողովուրդին մէջ տարածայնութիւն մը կայ. կ'ըսեն թէ ով որ առաջին անգամ Հօճային « Թիւրպէ »ն տեսածին պէս չի խնդայ, անպատճառ փորձանքի մը պիտի հանդիպի. իրաւ ալ երբ այս աստիճանը գրողս (Թուրք գրագէտն է ըսողը) օր մը հօրս և քեռայրիս հետ կառքով այդ Թիւրպէին քովէն կ'անցնէինք, քեռայրս.— « Չպիտի խնդամ, տեսնենք սա մարդը ի՞նչ կրնայ ընել » ըսաւ. թէեւ շատ ստիպեցինք որ հին և տեղական սովորութենէն ետ չի կենայ, սակայն մտիկ չըրաւ. բայց հազիւ թէ քիչ մը յառաջացած էինք, ահա ճամբուն վրայ գտնուած ահագին կաղնիի մը ծառին կոճղերը մեր նստած կառքին առագաստին հանդիպելով բզիկ բզիկ ըրին դայն, և կարծես թէ ասիկա բաւական չէր, յառաջ եկած աղմուկէն կառքին ձիերն ալ խրտչելով սկսան սրարչաւ վազել, վայրկեանէ վայրկեան կառքով թաւալուոր գալու ահուդողին մատնելով մեզ, թէեւ Աստուծով քիչ ետքը ազատեցանք:

Ագշէհիբցիներուն մէջ, ըստ ինքեան տարօրինակ և սակայն իր պարզութեան մէջ գեղեցիկ սովորութիւն մըն ալ կայ. երբ հարսնիք մը ըլլայ, հարսնեւորները պարտաւոր կը զգան անպատճառ Հօճային Թիւրպէն երթալու և զայն հրաւիրելու. աւելցնելով միեւնոյն տառն սա բառերը՝ « Մօլլաներդ ալ միասին առ եկուր »: Պարզամտ Ագշէհիբցիներ այնպէս կը հաւատան որ, եթէ Հօճան չի հրաւիրուի, իրենց հարսնիքը երկու կողմին համար ալ բարեբաւտիկ չըլլար, և թէ քիչ տառնէն անհամաձայնութիւններ կ'սկսին ծայր տալ:

Ասեմ մը Պոլսոյ մէջ « Չրնկրագը Թաքար » անուն քերքը հրասարակող, Չայլագ Թեվֆիգ պի, որ իբր երգիծաբան նշանաւոր դեմք մըն է, իր՝ Լեֆօմիտի ՀՕՃԱ ՆԱՍՐԷՏՏԻՆ վերնագրով (Երկու պրակ միայն) հրասարակած գիրքին մէջ Հօճային առքիւ հետեւեալ տողերը կ'աւելցնէ.

Հօճա նասրէտտին, որ Սուլթան Երլտըրմ Պայէզիտի ժամանակակից էր, իմանալով որ Սուլթան Մուրատ Գ.ի օրով իր

ազգականները Պոլիս հաստատուած են, և իր զաւակներէն միոյն եվգամէն պղտիկ ամսական մը որոշուած է, Պոլիս կուգայ թէ՛ իբր ինքնութիւնը հաստատելու և թէ՛ այդ որոշուած պղտիկ գումարը իրեն փոխանցել տալու համար: Այս աթիւ պատկան-

Մոլմոլտիսի կղզեկայանի մտքը

եալ իշխանութեան աղերսագիր տալու օրը, էջը՝ հոն մէջտեղը ձգուած մեծկակ սալուլի մը կը կապէ. կենդանին սալուլը շարժած տառն ելած ձայնէն կը իրտչի և կը սկսի հոս հոն վազվառել, սալուլն ալ հեար քաշկատելով. միջոց մը աղմուկը այնչափ կը շատնայ որ Սուրեհ ալայիին ձիերն ալ, որ այդ օրը պատահմամբ հոն կը գտնուին եղեր, կը խրտչին: Խոնուած ժո-

դովուրդը իրար կ'անցնի, ամէն մարդ քովինին կը հարցնէ թէ՛ «Աս էջը որո՞ւնն է, ո՞վ կ'ապեր է տալուլին»։ Վերջապէս հասկցուելով որ իր ինքնութիւնը հաստատելու համար աղերսագիր տուող Հօճայինն է, կ'ըսեն։ — Արդարեւ այս մարդը այդ ամսականին բուն ժառանգորդն է, ուրիշ վկայի հարկ չկայ։

Եւ Հօճան, այս բարեղէպ փորձանքէն կ'օգտուի՝ աղերսաղբին քնապատ իրեն ընդունելութեան արժանանալովը։

ՀՕՃԱ ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔՆԵՐԸ

Մ Ա Ս Ն Ա .

Օր մը Հօճա Նասրէտտին Ագչէհիբի մէջ քարոզելու համար բեմ ելլելով կ'ըսէ — Հաւատացեալներ, գիտէ՞ք թէ ի՞նչ պիտի ըսեմ ձեզի։ Ժողովուրդը բնականաբար — Չենք գիտեր, կը պատասխանէ։ Ասոր վրայ Հօճան — Քանի որ չէք գիտեր, ես ի՞նչ ըսեմ ձեզի, ըսելով կ'առնէ կը քալէ։ Ուրիշ օր մը դարձեալ բեմ կ'ելլէ և միեւնոյն հարցումը կ'ուղղէ. ժողովուրդը այս անգամ — Գիտենք, կը պատասխանէ. Հօճան, — Քանի որ գիտէք, այն ատեն իմ ըսելուս ի՞նչ պէտք կայ ըսելով դարձեալ կը մեկնի։ Ժողովուրդը այս ընթացքէն զարմացած, կ'որոշէ որ երբ ուրիշ ատեն էֆէնտին բեմ ելլէ, ոմանք «գիտենք», ոմանք ալ «չենք գիտեր» ըսեն։ Արդարեւ երբ Հօճան ուրիշ օր կ'ելլէ միեւնոյն հարցումը կ'ուղղէ, այս անգամ ոմանք գիտենք, ոմանք ալ չենք գիտեր, կը պոռան։ Հօճան, առանց կորսնցնելու իր լրջութիւնը, կ'ըսէ. — Ի՞նչ աղէկ բան, ուրեմն գիտցողները չգիտցողներուն թող սորվեցնեն։

2. — Հօճան օր մը քարոզի միջոցին կ'ըսէ. — Ո՞վ միւսչիւմաններ, փառք տուէք Աստուծոյ որ ուղտին թեւ չէ տուած, որովհետեւ եթէ ան թեւ ունենար ձեր շատերուն տանիքները զլուխներնուդ վրայ կը փլցնէր։

3. — Օր մը Հօճան Գօնիայի մէջ քարոզելու առեն կ'ըսէ. — Միւսլիւմաններ, այս քաղաքին օդն ալ ճիշդ մեր քաղաքին օդին կը նմանի, ու երբ կը հարցուի իրեն թէ՛ ինչէ՞ն գիտէ, կը պատասխանէ. — Որովհետեւ Ադ- շէհիրի կէջ որչափ աստղ կայ, հոս ալ նոյնչափ կայ:

4. — Օր մը Հօճան բաղնիք կ'երթայ, տեսնելով որ շատ բազմութիւն չկայ, ինքն իրեն կ'սկսի երգել. ձայնը այնչափ անուշ կուգայ իրեն որ, պահ մը Գանի որ այսչափ անուշ ձայն ունիմ, եղբր, ինչո՞ւ կեցեր եմ, երթամ միւսլիւմաններուն լսելի ընել տամ. ըսելով, բաղնիքէն ելածին պէս միւսլիւմաններուն մը վրան կ'ելլէ. և առանց ուշադրութիւն ընելու որ օրը ցերեկ եղած է, կը սկսի քեւձիտը (առաւօտեան աղօթք) երգել: Վարէն մէկը — Տգէ՛տ մարդ, ի՛նչ զոնչական ձայնդ ձգեր անժամանակ թէ՛մճիտ կը կարգաս, ըսելուն վրայ, Հօճան գլուխը մինարէէն վար, այդ մարդուն երկնցնելով կ'ըսէ. — Ա՛խ, բարեգործին մէկը ելէր հոս բաղնիք մը շինէր տէ, դուն տեսէիր իմ ձայնիս անուշութիւնը:

5. — Գիշեր մը, երազին մէջ Հօճային ինը ազգէ տուեր են. Հօճան ալ երբ -- գո՛նէ տասը ազգէ ըրէք, ըսելով կը սկսի վիճիլ, կ'արթննայ. արթնցածին պէս տեսնելով որ ափին մէջ բան մը չիկայ, խսկոյն աչքերը ուժով մը կը խփէ և կ'ըսէ. — Բերէ՛ք, բերէ՛ք, թող ինը ըլլայ:

6. — Հօճան երբ օր մը քաղաքէն դուրս բացօդեայ տեղ մը ելած կը պտըտի, հեռուէն կը տեսնէ որ կարգ մը ձիաւորներ կուգան. վախէն անմիջապէս հագուստները հանելով մօրէ մերկ կ'ըլլայ և հոն, մինչեւ կէս մէջըը, գերեզմանափոսի մը մէջ կը մտնէ: Ձիաւորները զի՛րբ տեսնելով երբ կը հարցնեն թէ՛ --- Մարդ Աստուծոյ, հոգ ի՛նչ բան ունիս, Հօճան պատասխանելիք ուրիշ բան մը չգտնելով կ'ըսէ. --- Ես, անդրգրեզմանիկ մըն եմ, սանկ ըիշ մը բոլորաբա գիտելու ելած էի . . .

7. --- Հօճան առտու մը պարտէզ մը մտնելով՝ ձեռքն անցուցածը, ձմերուկ, սեխ, ստեպղին, շողգամ ևն.,

պարկի մը մէջ թխելու կը սկսի: Պարտիզպանը յանկարծ վրայ հասնելով կը հարցնէ. --- Հոս ի՞նչ գործ ունիս Հօճան վախէն շուարած կը պատասխանէ. --- Երէկ գիշերուան սոսկալի փոթորիկը զիս հոս նետեց: Պարտիզպանին՝ --- Հապա ասոնք ո՞վ փետաց, ըսելուն վրայ, Հօճան՝ --- Փոթորիկը զիս հոս ու հոն նետած առենը ի՛նչ բանի որ փաթտուեցայ ձեռքս մնաց, կ'ըսէ: Պարտիզպանը. --- Շատ լաւ, հապա ասոնք պարկին մէջ լեցնողը. . . Հօճան. --- Ահա ճիշդ այդ բանն էր որ ես ալ կը մտածէի:

8. --- Հօճան օր մը Գօնիայի մէջ Արիւսի մը խանութը մտնելով, առանց աջն ու ձախը նստողներուն բարեւ տալու, ուղղակի սեղանին գլուխը կ'անցնի և աւանդական պիւսիլլանէն ետքը կ'սկսի Արիւսի ուտել: Խանութպանը. --- Պէ՛ մարդ, առանց փարայի փուլի այս հէլվան ինչո՞ւ կուտես կոր, ըսելով ծեծել սկսելուն պէս, Հօճան կ'ըսէ -- Սա Գօնիացիները ի՛նչ լաւ մարդիկ են եղբր, հէլվան մարդուն ծեծելով կը կերցնեն կոր:

9. --- Բամազան ամիսի մը մէջ Հօճան կը խորհի. --- Ես ինչո՞ւ ուրիշներուն յարմարելով ծոմ բռնեմ. չեւ- չեկ (փարջ) մը կը ճարեմ, մէջը ամէն օր մէյ մէկ բար կը ձգեմ, բարերը երեսուն հատ եղածին պէս Պայրամս կ'ընեմ: Արդարեւ փարջը կը ճարէ և կ'սկսի ամէն օր մէյ մէկ բար ձգել մէջը. աղջիկը այդ բանը տեսնելով ինքն ու ճանկ մը քար կ'առնէ և անոր մէջ կը նետէ: Օր մը երբ Հօճային կը հարցնեն թէ՛ --- Ամսուն բանի՞ն է, --- կեցէ՛ք, կ'ըսէ, հիմա կը նայիմ և ձեզի լուր կուտամ: Տուն կը դառնայ, փարջը կը պարպէ, բարերը համբել կ'սկսի, բայց կը տեսնէ որ ճիշդ հարիւր քսան հատ են. ուստի խորհելով որ եթէ շիտակը ըսէ զինքը ապուշի տեղ պիտի գնեն, ժողովուրդին քով դառնալով կ'ըսէ, --- Այսօր ամսուն ճիշդ բառածունը հինգն է, կը հարցնեն իրեն սը՛ յէկ ամիսը երեսուն օր է միայն, բառասունը հինգ ի՛նչպէս կ'ըլլայ: Հօճան կը պատասխանէ. --- Ինձի նայեցէք, ես նորէն շատ ինսուֆլը ըսի, եթէ չեւ-

չեկին հաշիւին նայինք, այսօր ամսուն ճիշդ հարիւր քսանն է:

10.--- Հօճային հարցուցեր են թէ՛ երբ նոր ամիս մտնեն, հինը ի՞նչ կ'ընեն, պատասխաներ է.--- Կը տաշեն, կը տաշեն, ասող կը շինեն:

11.--- Հօճան միջոց մը հաւկիթին ինը հատը մէկ փարայի կ'առնէ և հրապարակին վրայ տասը հատը նոյնչափի կը ծախէ եղեր. երբ կը հացնեն իրեն թէ՛ Հօճա էֆէնտի, աս ի՞նչ տեսակ առուտուր է, մնասով ապրանք կը ծախուի՞... կը պատասխանէ.--- Վնասն ալ իր օգուտն ունի, թող բարեկամներ զիս առուտուրի վրայ տեսնեն:

12.--- Նասրէտտին օր մը գետի մը եղերքը նստած տան, տառը կոյրեր կուգան և գետին միւս կողմը անցնելու համար մարդ գլուխ Հօճային մէկ փողով վճարելու յանձնառու կ'ըլլան: Հօճան, ասոնք մէկիկ մէկիկ կոնակը առած երբ գետին միւս կողմը փոխադրելու կը սկսի, ինտոր է նէ մէկը կոնակէն վար կ'իյնայ և ջուրերը կ'առնեն կը տանին. ասոր վրայ երբ միւս կոյրերը կը սկսին աղաղակ բարձրացնել, Հօճան զարմանած կ'ըսէ, --- Շամաթածի հէրիֆներ, ի՞նչ կը պուաք, փող մը պակաս տուէք:

13. --- Մարդ մը, օր մը ձեռքին մէջ հաւկիթ մը բռնած կ'ըսէ.--- Էֆէնտի, եթէ ձեռքինիս ի՞նչ ըլլալը գիտնաս, բեզի ասկէ եփցու մը կուտամ: Հօճան կը պատասխանէ.--- Չեւը բիչ մը նկարագրէ, կը գիտնամ: Մարդը, --- Դրսերեւոյթը ճերմակ, միջուկը գեղին է, ըսելուն պէս, Հօճան՝ --- Հասկցայ, հասկցայ, կը պատասխանէ, շողգամին կեղեւը ստըկեր, մէջը ստեպղին (հավուճ) գրեր են:

14. --- Օր մը Հօճան շուկային մէջ պտրտկելու տան մարդ մը իրեն մօտենալով կը հարցնէ.--- Հօճա էֆէնտի, այսօր ամսուն չորսը թէ հինգն է: Հօճան կը պատասխանէ --- Շիտակը, չեմ գիտեր, այս օրերս ամիս առած ծախած չունիմ:

15. Հօճան օր մը սանդուխ մը առած պարտեղի մը պատին կռթնցնելով վեր կ'ելնէ, յետոյ դէպի պարտեղէն ներս երկնցնելով վար կ'իջնէ. պարտիզպանը որ ասիկա կը դիտէ եղեր, իսկոյն բովը գալով կ'ըսէ.--- Գու՛ն ո՞վ ես, հոս ի՞նչ գործ ունիս: Հօճան կատարեալ պաղարիւնով կը պատասխանէ.--- Ես սանդուխ կը ծախեմ: Մարդը,--- Հոս սանդուխ կը ծախուի՞, ըսելուն վրայ, Հօճան կ'աւելցնէ.--- Անմիտ ռէրիֆ, սանդուխ ըրածդ ամէն տեղ կը ծախուի:

16.--- Օր մը Հօճային արտը կով մը կը մանէ, Հօճան խոշոր փայտով մը վրան վազածին պէս, կովը կը փախչի: Շաբաթ մը ետքը Հօճան գիւղացիի մը կը հանգիպի որ իր կովակառքին վրայ հեծած կ'անցնէր, իսկոյն փայտ մը առնելով դէպի կովը կ'ուղղուի և կ'օկօի անխնայ զարնել, և երբ գիւղացին --- Հէրիֆ, իմ կովէս ի՞նչ կ'ուզես, կը հարցնէ, Հօճան բարկանալով գիւղացիին երեսն ի վեր կը պուայ.--- Գու՛ն իսալք մը՛ներ, տգէտ շո՛ւն, անիկա իր յանցանքը գիտէ:

17.--- Հօճան օր մը գետեղերը ապուէսք առնելու միջոցին, փաւրճը ոտքէն կ'իյնայ, ջուրը կը տանի: Հօճան տեսնելով որ չպիտի կրնայ ազատել, քանի մը բայլ ետ կը բաշուի, փուք մը թող կուտայ և կ'ըսէ.--- Ա՛ռ ապտէսթդ, տո՛ւր փապու՛ճս:

18.--- Հօճան իր բարեկամներուն կտակ կ'ընէ որ, երբ մեռնի, զինքը հին գերեզմանի մը մէջ թաղեն. երբ պատճառը կը հարցնեն, կ'ըսէ.--- Երբ հարցաքննող հրեշտակները դան, ես հարցաքննուեցայ, չէ՞ք տեսներ կոր, գերեզմանս անգամ հին է, կ'ըսեմ, օճիքս կ'ազատեմ:

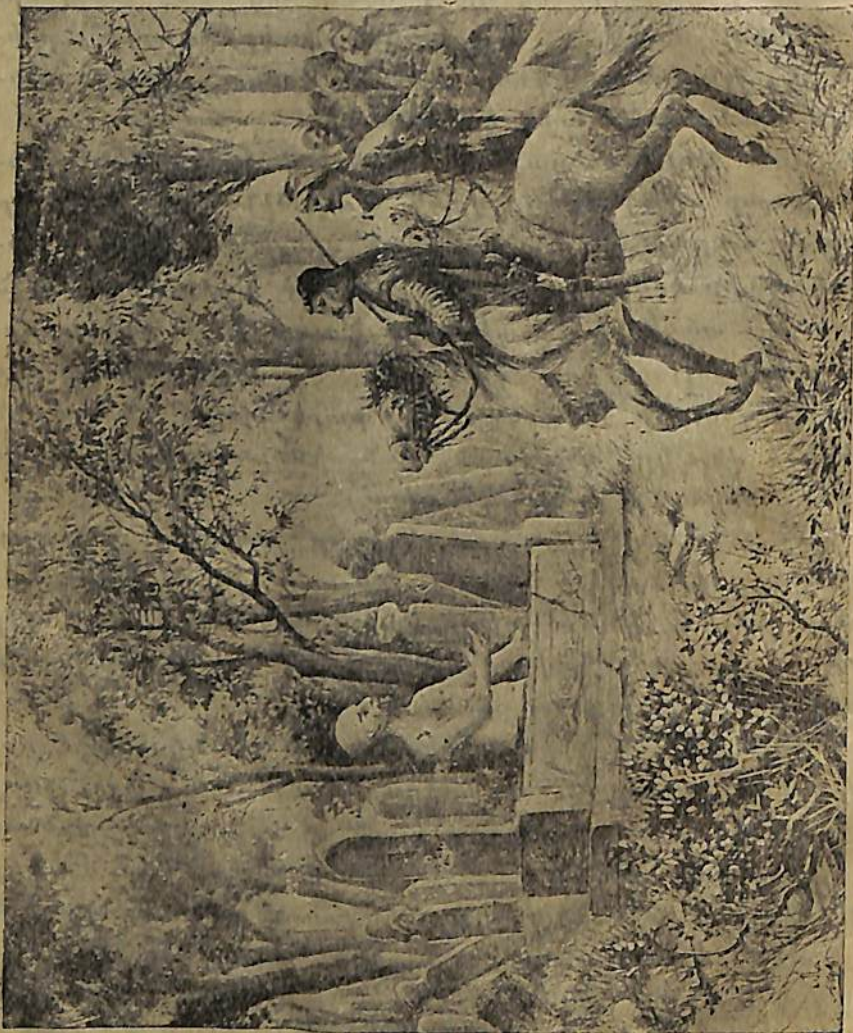
19.--- Հօճան օր մը ձի հեծնել կ'ուզէ, ձին բարձրկէկ ըլլալուն քանի կը ցատկէ շի յաջողիւր. --- Ա՛խ, երիտասարդութիւն, ո՞ւր ես, կը բացազանչէ. ետքը բոլորտիքը նայելով երբ կը տեսնէ որ մարդ մարդասանք չկայ, կ'աւելցնէ. Խօշ երիտասարդութեանս ալ շիքիարբան մը չէի ա:

20.--- Հօճան օր մը երբ սեւ հագուստ հագած գուրս կ'ելլէ, կարգ մը ստահակներ ծաղրելով զինքը կը հարցնեն.

— Հօճա էֆէնտի, ի՞նչ եղաւ բեզի, ինչո՞ւ սուեր հագեր ես: Հօճան կը պատասխանէ --- Տղօս հայրը մեռաւ տէ, անոր սուգը կը բռնեմ կոր:

21. — Ամառ ատեն օր մը Հօճան երկար ճամբէ մը կը վերադառնար, ծայր աստիճան ծարաւած էր. մօտերը

Չուարճ. թիւ 6 — ես անորգործակալիկ մըն եմ.՞.

աղբիւր մը կը գտնէ թէեւ, բայց կը տեսնէ որ ծորակը փայտով մը գոցուած է. Հօճան իր պապակը յագեցնելու համար փայտը բաշածին պէս, ջուրը ուժով մը կը պոռթկայ, և վրան գլուխը կը թրջի: Հօճան ասոր վրայ

չափազանց բարկանալով կ'ըսէ. — Ասանկ խենդ ու մենդ պոռթկալուդ համար չէ՞ որ այդ ցիցը ծակդ թխեր են: 22. — Օր մը Հօճան բանի մը ձմերուկ հետն առած փայտ կտրելու համար լեռը կ'ելլէ, հոն ծարաւնալով

21109-60
(27422)

Չուարճ. 12. — Ի՞նչ կը պոռար, ճերիֆներ, փուլ մը պսկաս տուէր... ձմերուկներէն սէկը կը կտրէ և անհամ գտնելով կը նետէ, ուրիշ մը՝ նոյնպէս, այս կերպով բոլորն ալ համատեսի վերջ, նետածներուն վրայ ալ կը միզէ. քիչ մը վերջը երբ վերստին կը ծարաւնայ ու ջուր չի գտներ, աղաւ-

տած ձմեռուկներուն քով գալով մէկիկ մէկիկ կը ժողովէ գանոնը և—Ստոր դպեր է, ասոր չէ դպեր, ըսելով ամենքըն ալ կ'ուտէ:

23. Հօճա նասրէտտին շատ գեղեցիկ գառնուկ մը ունի եղեր, զոր չափազանց սիրելուն, անկէ բաժնուիլ չուզեր և լաւ կերպով կը խնամէ. գառնուկը երես առած ամէն տեսակ ծաղրածութիւններ կ'ընէ, և տէրը կը զուարճացնէ: Բարեկամներ աչք կը տնկեն կենդանիին, կ'ուզեն կերպով մը Հօճան խաբել և գառնուկը ուտել. ասոնցմէ մէկը կուգայ իր քովը և կ'ըսէ. — Էֆէնտի, այսօր վաղը գըյաւէր պիտի փրթի (աշխարհը պիտի կործանի)— գառնուկը ի՞նչ պիտի ընես, բեր սաւիկա ուտենք: Հօճան կարեւորութիւն չիտար, ուրիշ մըն ալ կուգայ, միեւնոյն կերպով կը խօսի. Հօճան, ան ալ կը ճամբէ, բայց վերջը չի գար. անանկ որ ալ ճարը կը հատնի և որոշում կուտայ որ յաջորդ օրը զբօսավայր մը երթան և գառնուկը խորովին: Գառնուկը կը կտրուի, կրակ կը վառուի և Հօճան կը սկսի միտը դարձնել: Այս միջոցին ընկերները հանուելով, հագուստներնին Հօճան կը ձգեն և ամէն մէկը, մէկ մէկ կողմ, պտոյտի կ'երթան: Հօճան որ սիրական գառնուկին իր իսկ ձեռքով եփուելուն ցաւովը կը տանջուէր, վրէժ առնելու յարմարագոյն առիթը եկած համարելով այդ հագուստները կրակը կը նետէ և կը փճացնէ: Քիչ ետքը, երբ ընկերները յոգնած, գաղբած, մանաւանդ չափազանց անօթեցած կը դառնան և իրենց հագուստներուն տեղ մոխիրներ միայն կը գտնեն, ամէնքը մէկ վրան յարձակելով — Հօճա, ո՞վ ըրաւ ասիկա, կը հարցնեն, նասրէտտին կ'ըսէ. — Այ, օղուլ, ինչո՞ւ պարապ տեղը ինքզինքնիդ կ'ուտէր, չէ՞ որ աշխարհը պիտի կործանի ... ալ հագուստը ի՞նչ պիտի ընէր:

24. — Գիշեր մը Հօճային աունը գող կը մտնէ. և շատ մը բաներ վերցուցած երբ կը պատրաստուի մեկնելու, Հօճան այ իր ննջատեւակի կողմ կարտսին ուսը դարկած ետեւէն կ'երթայ: Գողը իր տունը մտնելուն երբ կը տեսնէ որ Հօճան ալ բնուր կանակը ներս կուգայ, կը

հարցնէ՝ — Խեղ ըլլայ Հօճա, հոս ի՞նչ գործ ունիս: Հօճան զարմացած կը պատասխանէ՝ — Ինչ գործ ունի՞մ մի ..., չէ՞ որ հոս փոխադրուեցանք:

25. — Օր մը բանի մը հոգի Հօճային քով գալով կ'ըսեն՝ — կարգալ գրել գիտես, ապրուստդ կը հանես կոր թէեւ, սակայն Պարսկերէն չես գիտեր: — Ո՞վ ըսաւ ձեզի թէ չեմ գիտեր. կը պատասխանէ Հօճան, ու իբր ապացոյց իր հմտութեան, վայրկենաբար հետեւեալը կ'ուտելցնէ.

(*) Բէֆթէմ պէճարի Սերվիլէր
կէօրտիւմ տօգուզ գուրտ ամիսկնն
Պիր գաչընը եարբըլասըմ
Պիր գաչը թարլա միքիլկնն:

26. — Օր մը Հօճան դրացիներէն մէկէն կաթսայ մը կ'ուզէ. գործը տեսնելէն ետքը մէջը սան մը դնելով կը տանի տիրոջը կը յանձնէ: Այս վերջինը երբ սանը տեսնելով — Աս ի՞նչ է, կը հարցնէ, Հօճան — աս ալ ձագն է, կաթսանիդ ծնաւ, կը պատասխանէ: Մարդը, — Շատ աղէկ, ըսելով սանը կ'ընդունի և վար կը դնէ: Ուրիշ օր մը Հօճան դարձեալ կ'ուզէ կաթսան և կ'առնէ, բայց այս անգամ ետ չի դարձնիր. դրացին ի գուր բանի մը օր կ'սպասէ. և տեսնելով որ չի բերեր, կ'երթայ Հօճային. այս վերջինը՝ — Ի՞նչ կ'ուզես, կը հարցնէ: Մարդը, — կաթսան կ'ուզեմ, կը պատասխանէ: Հօճան — կաթսան ... ձեզի օրեր կ'ըսէ: Մարդը, շուարած՝ երբ կը հարցնէ թէ — ի՞նչ կ'ըսէք, կարելի՞ բան է որ կաթսան մեռնի ..., Հօճան լըջութեամբ կը պատասխանէ Ինչո՞ւ չէ, ծնելուն կը հաւատա տէ, մեռնելուն չե՞ս հաւատար:

27. — Հօճան օր մը արագիլ (լէյլէկ) մը կը բռնէ, տուն կը տանի. կենդանիին կտուցը, ոտքերը շատ երկայն գտնելով կը կտրէ և բարձրկէկ տեղ մը դնելով կ'ըսէ — տես՞ր մի ես, հիմակ թռչունի նմանեցար:

(*) Դէպի նոճատան կ'երթայի — Տեսայ որ ինը գայլեր կուգային — Մէկ քանին սատկեցուցի, — Մէկ քանին ալ փախան ւձուններն ի վեր:

28.— Հօճան օր մը չափազանց անօթեցած, տաք ապուրի մը գլուխը կ'անցնի և կը սկսի դգալ դգալ հապճեպով կուլ տալ. բերանը, կոկորդը մինչև ստամոքսը այնչափ կ'այրի որ, իսկոյն դուրս նետուելով, դէմն ելլողին կ'ըսէ — Քաշուեցէ՛ք բարեկամներ, քաշուեցէ՛ք, փորո կրակ կայ:

29.— Մօլլա մը, ճամբորդութեան ատեն, խելքը չի հասած բաներու վրայ հարցումներ կ'ընէ՝ հանդիպած գիտուններուն: Ասոնցմէ մին՝ իր կարգին նեղը մնալով կ'ըսէ — Այս տեսակ կնճոռու ինչպիսիները միմիայն Ա.գշէ-հիրի Հօճա նասրէտտին կ'ըստին կրնայ լուծել: Ա.գշէ-հիր՝ մեր Մօլլային ճամբուն վրայ ըլլալուն կ'որոշէ հոն ալ հանդիպիլ. երբ քաղաքին կը մօտենայ, կը տեսնէ որ կոնակը քեպեով, ոտքը տրեխով, գլուխն ալ փաթթոցով մէկը, որ նոյն ինքն մեր Հօճան էր, գետինը հերկելու զբաղած է: Մօլլան քովը երթալով բարեւ կուտայ. յետոյ խօսակցութեան միջոցին կը յայտնէ թէ՛ կարգ մը զրժուարութիւններու հանդիպած ըլլալով լուսաբանիլ կ'ուզէ. Հօճան՝ Մօլլային ձեռքի թաշկինակին մէջ հիանալի նուռեր տեսնելով կ'ըսէ — Եթէ այդ նուռերէդ իբր վարձք ինձի ալ տաս, դժուարութիւններդ կը լուծեմ: Մօլլան պայմանը կ'ընդունի. և ինչ որ կը հարցնէ, Հօճան՝ միշտ նուռ մը առնելով պատասխանը կուտայ. վերջապէս նուռերը կը հատնին. բայց երբ Մօլլան, վերջին անգամ ըլլալով՝ Էֆէնտի, կ'ըսէ, հարցում մըն ալ ունիմ, Հօճան, որ ալ բան մը ձեռք անցընելու ակնկալութիւնը չունէր, կը պատասխանէ. — Հայտէ, իսլթ մըներ, նուռերդ հատան: Մօլլան, որ չէր ճանչցած, և պարզ հողագործ մը կարծած էր Հօճան, ճամբան կը շարունակէ ինքնիրեն ըսելով. — Այս երկրին հողագործները ասանկ են նէ, հապա գիտունները ինչ են արդեօք...:

30.— Հօճան օր մը ջուրի մը եզերքը շատ մը բազեր տեսնելով, կ'սկսի հալածել բունելու համար, բայց չի յաջողիր, որովհետեւ բազերը իսկոյն ջուրը կը նետուին: Հօճան ալ քիչ մը հաց կ'առնէ, ջուրին եզերքը կ'անցնի և

կ'սկսի հացը ջուրը թաթխելով ուտել. այդ միջոցին մէկը մօտենալով իրեն, երբ՝ — Հօճա Էֆէնտի, անուշներ ըլլայ, ինչ կ'ուտէր կոր, կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ. — Էօրտէք չօրպար:

31.— Դրացի մը օր մը Հօճային դիմելով չուան մը կ'ուզէ. Հօճան ներս կը մտնէ և քիչ մը ետքը դուրս գալով կ'ըսէ. Չուանը պարապ չէ, կնիկ մարդիկ վրան ալիւր փոներ են: Դրացին զարմացած կը հարցնէ. — Ինչ կ'ըսէք, Հօճա Էֆէնտի, չուանին վրայ ալիւր կը փռուի: Հօճան կը պատասխանէ. — Տալու միտք չունենալէս ետքը ինչո՛ւ չէ:

32.— Օր մը Հօճային քով մէկը գալով վաղմի ծանօթի մը պէս երկար բարակ տեսնուելէ վերջ երբ մեկնելու կը պատրաստուի, Հօճան կը հարցնէ. — Կը ներէք, չի ճանչցայ ձեզի, ո՞վ էք: — Զարմանալի բան, կը պատասխանէ մարդը, ինչո՛ւ ուրեմն այսչափ ատեն հետս տեսնուեցար, հին բարեկամի մը պէս. Հօճան կ'աւելցնէ. — Տեսնելով որ ճիշտ ինձի պէս կը խորհիս, ինձի պէս կը խօսիս, և խելապատակդ իմինէս բնա՛ւ տարբերութիւն չունի, բեզ ինքզինքս կարծեցի:

33.— Հօճան օր մը վանդակ մը լեցուն հաւերով Ա.գշէհիրէն Սիվրիհիսար կ'երթայ. ճամբան տեսնելով որ կենդանիները տաքէն պիտի խեղդուին, — Մեղք են թող տամ սըւոնք տէ, թող արձակ համարձակ բալեն. ըսելով վանդակը կը բանայ և հաւերը մէկիկ մէկիկ դուրս կը նետէ. ասոնք, երբ զանազան ուղղութեամբ կ'սկսին փախչտկիլ, Հօճան փայտ մը առած աքլորին ետեւէն կ'իյնայ ըսելով. — Գիշերուան մութին առտու ըլլալը կը գիտնաս տէ, ցորեկ ատեն Սիվրիհիսարի ճամբան ինտո՞ր չես գիտնար:

34.— Օր մը Հօճան գերեզմանոցին բոլորափքը պըտըտած ատեն ինչպէս կ'ըլլայ ոտքը կը սահի, գերեզմանի մը մէջ կ'իյնայ. հոն վրան գլուխը մաքրելու ատեն կը խորհի որ, եթէ մեռել ձեւանալու ըլլայ արդեօք Միւնքիթ և Նեքիթը (*) կուզա՞ն: Ինք այս մտածումին մէջ թաղուած

(*) Միւնքիթ և Նեքիթ երկու հարցաքննիչ հրեշտակներ են.

ատեն, հեռուէն կարգ մը ջորեպաններ դէպի գերեզման կը
 յառաջանան: Հօճան հարիւրաւոր զանգակի ձայները, կեն-
 զանիներու յարուցած աղմուկը, ջորեպաններուն կանչու-
 րուքը չկրնալով բանի մը վերագրել, կ'ըսէ. — Հէյ վա՛խ,
 է՛նչ անյարմար ժամանակ ընտրեցի. աշխարհը կը կործանի
 կոր: Ինքզինքը ասդին անդին զարնելէն և մեծ դժուա-
 թիւններով գերեզմանէն դուրս նետելէն վերջ երբ
 կը պատրաստուի փախչիլ, ջորինները, որ այդ միջոցին ճիշդ
 իրեն մօտիկը հասած էին, այս անակնկալ պատահարէն
 յանկարծ կը խրտչին և ետ ետ երթալով իրարու վրայ կ'իյ-
 նան, բեռներնին ալ որոնք ամբողջ ապակեղէն էին, ջարդ
 ու փշուր կ'ըլլան: Զորեպանները, վերջին ծայր բարկա-
 ցած, բիրերով վրան կը յարձակին և կը հարցնեն, — Ո՞վ ես
 դուն, հոս է՞նչ բան ունիս: Հօճան սարսափած. — Ես... անդը-
 աշխարհիկ մըն եմ, կը պատասխանէ, աշխարհը դիտելու
 ելած էի: Մարդիկը, — Քանի որ ատանկ է, եկուր քեզի
 աղւոր մը դիտել տանք, ըսելով այնչափ կը ծեծեն խեղճ
 Հօճան որ գլուխը կը պատռի և քիթն ու բերանը արիւն-
 ներու մէջ կը մնայ: Այս վիճակին մէջ մեծ ճիգերով, հա-
 զիւ կէս գիշերուան մօտ տուն կը հասնի: Կինը, երբ կը
 հարցնէ թէ — Ո՞ւր էիր մինչեւ աս ատեն, Հօճան կը պա-
 տասխանէ. — Գերեզմանն ինկայ, մեռելներուն խառնուեցայ:
 Կինը — Ըսէ տեսնեմ ուրեմն կը պատասխանէ, հոն է՞նչ
 կայ չի կայ: Հօճան կ'ըսէ. — Ապակի բեռցող ջորինիքը չի
 խրտչեցնես նէ՛ բան մըն ալ չկայ:

35. — Ագէհիբը տղաքներ օր մը Հօճային խաղ մը
 ընելու համար զինքը բաղնիք կը տանին. հանուելէ և ներս
 մտնելէ վերջ, նախապէս եղած կարգադրութեան մը համա-
 ձայն, կ'ըսեն. — Հօճա էֆէնտի, հիմա ամենքնիս ալ հաւե-
 րու պէս մէյ մէկ հաւկիթ պիտի ածենք և ով որ չի կրնայ
 ածել, բաղնիքին դրամը անիկա պիտի վճարէ: Հօճան կը

որոնք, ըստ իսլամական աւանդութեան, կ'այցելեն բոլոր գերեզ-
 ման մտնող մեռելներուն և անոնց ոգին հարցաքննութեան կ'են-
 թարկեն իրենց աշխարհի վրայ անցուցած կեանքին մասին:
 Ծ. Թ.

համակերպի: Տղաքը առաջուրնէ հետերնին բերած հաւ-
 կիթները աննշմարելի կերպով ղենջակներնուն տակէն գե-
 տինը գնելով վրան կոկող կ'ընեն, և հաւերու պէս կը
 սկսին կակտալ. — Կըտ, կըտ... կըտա՛ք, կըտ, կըտ կըտա՛ք:
 Տղաքը ոտքի ելնելէն յետոյ Հօճան տեսնելով որ ամենքն
 ալ մէյ մէկ հաւկիթ ածեր են, ինքն ալ թեւերը ազդերուն
 զարնելով՝ փառաւոր «կուկուլիկ կու» մը երգելէ վերջ
 կ'ըսէ. — Այսչափ հաւին արջոր մը չի՞ վայլեր:

36. — Հօճան պաշտօնով Քիւրտիստան զրկեր են:
 Քիւրա պէյերը մեծ յարգանքով ընդունելէ վերջ, ի պատիւ
 իրեն խնջոյք մը կը սարքեն: Հօճան ահագին սարըք մը կը
 փաթթէ, մուշտակը կը հագնի և Մօլլան (փոքրաւորը) ետին
 ձգած կոշուներին կ'երթայ: Քիւրտերը այնքա՛ն ակնածան-
 քով կը վարուին հետը, այնչափ կը յարգեն ու կը պատ-
 ուեն զինքը, որ Հօճան իր բնաւորութեան բոլորովին ան-
 յարմար դանելով այս ցոյցը, չափազանց կը նեղուի և ա-
 կամայ փուր մը կը փախցնէ: Վերադառնալու ատեն, ճամ-
 բան, Մօլլան երբ՝ էֆէնտի, շատ ամօթ եղաւ, այդ փու-
 րը բնաւ չի վայլեց. կ'ըսէ, — Հօճան՝ Անմի՛տ տղայ, կը
 բացադանչէ, այս լեզու չգիտցող Քիւրտերը թուրքերէն
 տտուելէն է՞նչ կը հասկնան:

37. — Օր մը Հօճան, իր Ումատ անուն Մօլլային հետ
 գայլ որսալու կ'երթայ: Ումատ գայլին ձագը բռնելու
 համար բոյնը կը մտնէ. Հօճան երբ կը տեսնէ որ ճիշդ
 այդ միջոցին դուրսը մնացած գայլն ալ որջը մտնելու կը
 պատրաստուի, ճարպիկութիւնով մը իսկոյն վրայ կը հաս-
 նի և պոչէն կը բռնէ: Գայլը, պոչն ազատելով որջը մըտ-
 նելու համար բուռն ճիգեր կ'ընէ, գետինը կը տապալկի,
 և որջը հողի փոշիի մէջ կը թաթթէ: Ումատին աչքերը
 այնքա՛ն կը լեցուին փոշիով, որ կ'սկսի չափազանց նեղ-
 ուիլ և այլեւս բան մը չի տեսնել. բայց որովհետեւ դուր-
 սը անցած դարձածէն տեղեկութիւն չունէր, — Հօճա է-
 ֆէնտի, կը պոռայ ներսէն, է՞նչ կ'ըլլայ կոր, հող ու փոշի
 լեցուցիր ամէն կողմ: Հօճան կը պատասխանէ. — Գայլին
 պոչը փրթի նէ, ան ատեն կը տեսնես դուն հողն ու փոշին:

38. — Հօճան օր մը, իր բնակած շէնքին մէկ անկիւնը փորած ատեն դրացիին զոմին վրայ ծակ մը կը բացուի, ուր շատ մը եզներ կը տեսնէ. իսկոյն կնոջը վրայ վազելով — Կնի կ, կ'ըսէ, Տաքխանուսի (?) ժամանակէն մնացած եզներով լեցուն զոմ մը գտնեմ նէ ինծի ի՞նչ կուտաս:

Չուարճ, 33 — Այսպիսի հաւին արլոր մը չի վայլեր:

39. — Հօճան օր մը Սիվրիհիսար կ'երթայ. հօն կը տեսնէ որ խոււմը մը մարդիկ մէկտեղ ժողուլովեր նորածագ

լուսինը (Հիւլալ) կը դիտեն իսկոյն բովերնին երթալով կ'ըսէ — Եանու, ի՞նչ զարմանալի մարդիկ էք դուք, մենք Ագչէհիբի մէջ ասոր կառքի անիւին չափը կը տեսնենք տէ նորէն սա՛նկ մը չենք նայիր. դուք այս Խիլալ(*) ի չափ լուսինը դիտելով ի՛նչ կը հասկնաք:

40. — Հօճան խնջոյքի մը կը հրաւիրուի, հին հագուստներով կ'երթայ. կը տեսնէ որ բնաւ կարեւորութիւն չեն տար իրեն, կամացուկ մը դուրս կ'ելլէ. տուն կուգայ, պահեստի հագուստները, մուշտակը կը հագնի կը վերադառնայ: Այս անգամ՝ զինքը դռնէն դիմաւորելով առօք, փառօք կը տանին սեղանին կ'ն պատուակալ տեղը կը բազմեցնեն, կերակուրներուն ալ է՛ն ընտիրները բերելով՝ կ'ըսեն — Հրամմեցէ՛ք, Հօճա էֆէնտի, հրամմեցէ՛ք, մի՛ բաշուիր: Հօճան մուշտակին քղանցքը կերակուրին պնակին մօտեցնելով կ'ըսէ Հրամէ՛ մուշտակս: Հանդիսականները երբ զարմացած կը հարցնեն թէ՛ ի՛նչ կը նշանակէ ատիկա, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Գանի որ յարգն ու պատիւը մուշտակինն է, կերակուրն ալ թող ա՛ն հրամմէ:

41. — Յովի մը ատեն Հօճան գիւղ մը կ'երթայ, կը տեսնէ որ գիւղացիք կ'ուտեն կը խմեն, իրեն ալ անուշիղեններ, պէօրէկներ կը հրամցնեն. զարմացած կ'ըսէ՝ — Աս ի՞նչ բազմառատ տեղ է եղեր այստեղ, մեր հօն, մարդիկ անօթութենէ կը մեռնին կոր: Գիւղացիներէն մէկը Հօճային դառնալով՝ — Մարդ Աստուծոյ, կ'ըսէ, դուն պայքաւ, սէյրան (զուարճութիւն) չե՞ս գիտեր. Այսօր պայքամ ըլլալուն ամէն մարդ իր կարողութեան չափով ուտելիք, խմելիք կը պատրաստէ: Հօճան քիչ մը մտածելէն՝ վերջ կ'աւելցնէ — Ախ, երանի թէ ամէն օր պայքամ ըլլար տէ, Մուհամմէտի ժողովուրդը բնաւ նեղութիւն չի կրէր:

42. — Հօճան օր մը իր կովերէն մէկը շուկայ կը տանի ծախելու, կը պտըտցնէ կը պտըտցնէ չի կրնար ծախել: Բարեկամ մը կը հանդիպի և կը հարցնէ — Ին-

(*) Ականջփորիկ, փայտէ կամ ոսկորէ շինուած պզտիկ գործիք մը որով ականջները կը փորեն:

չո՞ւ չես կրնար կոր ծախել: Հօճան կը պատասխանէ.—
 Պատճառը ես ալ չեմ գիտեր, առտուընէ ի վեր պտըտցու-
 ցի, լեզուիս բոլոր ճարպիկութիւնովը գովեցի, բնա՛ւ մէկը
 երեսը չինայեցաւ: Մարդը կովը առածին պէս կը սկսի
 ինքը պտըտցնել ըսելով — գըզ ողլակ գըզ, ալլը ալլը
 կեպէ տիր: Սրգարեւ յաճախորդ կ'ելլէ, կովը կը ծախուի,
 և Հօճան թէ զարմանք և թէ շնորհակալութիւն յայտնե-
 լով՝ դրամը կը դրպանէ, ուրախ դուարթ տուն կը գառնայ:
 Զուգադրիպութիւնով մը այդ օր, իր տունն ալ ազլիկտեսի
 եկեր են եղեր: Կինը դիմաւորելով զինքը կ'ըսէ — Էֆէնտի
 դուն քիչ մը վարը հանգիստ ըրէ. ես, ազլիկը այցելու-
 ներուն ցուցնեմ, բարեմասնութիւններ թուեմ, կարելի է
 կը հաւնին կ'առնեն: Հօճան կը պատասխանէ — Կնի'կ,
 դուն բերանդ անգամ մի՛ բանար, ես այսօր նոր գովա-
 սանք մը սորվեցայ, զրուցեմ տէ նայէ ինտոր կը հաւնին:
 Կինը, մտածելով որ ամուսինը իրօք գիտածու բան մը
 ունի, հիւրերուն թով կ'ելլէ, զանոնք կը պատուասիրէ և ազլ-
 կան ձեռքպագի արարողութիւնը ընել տալէ վերջ, կ'ըսէ —
 Հանրմներ, գլուխնիդ ծածկեցէք, այս առթիւ ձեզի հետ
 էֆէնտին ալ պիտի տեսնուի: Հօճան ներս մտնելով կ'ըսէ
 — Հանրմներ, ի՛նչ հարկ կայ երկար բարակ խօսելու, ազ-
 շիկս ձիւս մալ է, գըզ ողլակ գըզ, վեց ամսու ալ յղի:
 Կիները զարմացած իրարու երես կը նային և վայրկենա-
 կան տունէն դուրս կ'ելլեն:

43.— Հօճան օր մը փաթթոցը կը փաթթէ կը փաթ-
 թէ՛ ծայրը ետին չի կրնար բերել՝ կը բակէ, նորէն կը
 փաթթէ դարձեալ չի յաջողիր: սիրտը չափազանց նեղա-
 նալով ծախու կը հանէ: Խեղճուկ մարդ մը երբ առնելու
 կ'ըլլայ, Հօճան թովը մօտենալով ահանջն ի վար կամացուկ
 մը կըսէ. — Բարեկամս, չըլլայ որ փէյ տաս, ետքը վրադ
 կը մնայ, աս փաթթոցին ծայրը ետին չի գար:

44.— Օր մը փողոցին մէջ մարդ մը աճապարանօք
 Հօճային մօտենալով կըսէ. — Սըքդ լոյս, Հօճա էֆէնտի,
 աչքդ լոյս, բեզի գաւակ մը ծնաւ, Հօճան անտարբերու-
 թիւնով կը պատասխանէ. — Ինձի գաւակ մը ծնաւ նէ,
 փառք Տիրոջ, բեզի ի՛նչ կ'ըլլայ կոր:

45.— Դրացիներէն մէկը օր մը Հօճային դիմելով էջը
 կ'ուզէ. Հօճան, որ տալու տրամագիր չէր, կ'ըսէ. — Երթամ
 էջին հարցնեմ, յանձնառու ըլլայ նէ կուտամ: Ներս կը
 մտնէ, քիչ մը կ'երերտկայ, ետքը դուրս գալով կ'ըսէ. — Էջը
 չուզեր կոր, և ինձի կ'ըսէ որ, եթէ զիս ուրիշին տաս, թէ
 իմ ահանջիս կը զարնեն և թէ ըու պատիւիդ կը բֆրեն:

46.— Օր մը Հօճան փայտ կտրելու համար լեռը եր-
 թալու կը պատրաստուի. էջը լեռան ճամբան տեսնելուն՝
 յամառութիւնը կը բռնէ. քալել չուզեր: Սյդ միջոցին մարդ
 մը Հօճային մօտենալով կ'ըսէ. — Սա մօտիկ մանրավաճա-
 ոէն քիչ մը նշատրր առ, հակափորին բէ: նայէ ինտոր կը
 քալէ: Հօճան երբ այս յանձնարարութիւնը կը կատարէ,
 խեղճ կենդանին ցաւին ազդեցութենէն՝ կ'սկսի սրարչաւ
 վազել: Նասրէտտին բաւական մը կը հետեւի անոր, բայց
 տեսնելով որ չպիտի հասնի, իր վրայ ալ կ'ընէ միեւնոյն
 փորձը, ու այս կերպով էջէն առաջ տուն կը հասնի, բայց
 չափազանց անհանգստութենէն չի կրնալով տեղ մը կանգ
 առնել, անվերջ կը պտըտկի: Կինը՝ երբ ասոր պատճառը կը
 հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ. — Կնի'կ, եթէ կ'ուզես
 ետեւս հասնիլ, շուտով քիչ մը նշատրր ալ դո՛ւն բէ տակդ:

47.— Օր մը Հօճան կնոջը կը հարցնէ. — Կնի'կ, մե-
 ռած մարդ մը ինտո՞ր կը ճանչցուի: Կինը կ'ըսէ. — Զեռ-
 բերը, ոտքերը կը սառին, անկէ կը յայտնուի: Հօճան ձմեռ
 ատեն լեռը փայտ կտրելու գացած միջոցին երբ այդ վի-
 ճակին կենթարկուի, — Մեռայ, ըսելով ինքզինքը ծառի
 մը տակ կը ձգէ: Դայլերու վոհմակ մը երբ էջին վրայ
 յարձակելով կ'սկսին փարատել խեղճ կենդանին, Հօճան
 գլուխը վեր առնելով կ'ըսէ. Աղէ՛կ գտաք . . . տէրը
մեռած էջը:

48.— Դրացի մը օր մը էջը կ'ուզէ Հօճային. այս
 վերջինը. — Հոս չէ, պատասխանած ատեն, էջը ներսէն կը
 զուայ. մարդը երբ զարմացած՝ էֆէնտի, ինչո՞ւ կը ստես,
 կը հարցնէ, տես էջը կը զուայ. Հօճան գլուխը երեքցնելով
 կ'ըսէ. — Ալլահ, Ալլահ, էջուն զուալուն կը հաւատաս տէ,
 սա ճերմակ մօրուքիս մէջ իմ խօսքիս չե՞ս հաւատար:

49. — Հօճան օր մը լեռը փայտ կտրած տանն գայլեր կուգան, էջը բզրտելով կ'ուտեն և Հօճան վրայ հասնելուն կը ձգեն կը փախչին: Այդ միջոցին մարդ մը երբ գայլերուն ետեւէն ինկած — Բռնեցէ՛ք, բռնեցէ՛ք, կը պոռայ, Հօճան խօսքը այդ մարդուն ուղղելով — Գեղի ի՞նչ կ'ըլլայ կոր բարեկամ, կը պատասխանէ, ձգէ՛ խեղճերը կուշտ փորով ճամբանին շարունակեն:

50. — Օր մը Հօճան էջը շուկայ կը տանի ծախելու, տեսնելով որ պոչը շատ ցեխոտեր է, կը կտրէ և հէյպէն կը նետէ: Յաճախորդ մը կենդանին աչքէ անցընելով երբ կը տեսնէ որ պոչ չունի, — Անպոչ էջը ի՞նչ ընեմ կ'ըսէ կ'անցնի: Հօճան ետեւէն երթալով կը պատասխանէ. — Բարեկամ, դուն սակարկութիւնը յարմարցնելդ նայէ, պոչը պատրաստ է:

51. — Հօճան օր մը երկար ճամբէ մը կը դառնայ. իր անրածանելի ընկեր՝ էջը, որ ծայր աստիճան ծարաւցած էր, լճակ մը տեսնելով դէպի անոր կը վազէ. եկու տես որ փութացած տեղը խորունկ փոսի մը եզերքը ըլլալուն՝ քիչ կը մնայ որ ջուրն իյնայ. բարեբախտաբար գորտերուն կրկուալէն խրաչելով ետ ետ կը քաշուի, և ստոյգ վտանգէ մը կ'ազատի: Հօճան, էջին անփորձ մնալէն չափազանց ուրախացած, ափ մը դրամ նետելով գորտերուն կ'ըսէ. — Սպրի՛ք լճակի թռչնիկներ, սա դրամով հէյլա առէք տէ, անուշ անուշ կերէք:

52. — Նասրէտտին օր մը գերեզմանի մը մէջէն անցնելու ատեն տեսնելով որ մեծկակ շուն մը գերեզմանաբարի մը վրայ կը միզէ, իսկոյն ձեռքը վերցնելով զարնել կ'ուղէ, բայց երբ շունը ակռաներ ցուցնելով խըրխըռալով վրան կը յարձակի, Հօճան չափազանց վախնալով, փայտ մէկդի կը նետէ, ետ ետ կ'երթայ և որպէս թէ ճամբայ բանալով շունին, կ'ըսէ. — Անցի՛ր, կտրի՛ճս, անցի՛ր:

53. — Հօճան սովորութիւն ըրած է եղեր ամէն իրիկուան աղօթքի սապէս ըսելու. — Ո՛վ Տէր, ինձի հազար ոսկի տուր, ինը հարիւր իննըսունևինը հատ ըլլայ նէ, չեմ առներ: Իր դրացիներէն Հրեայ մը որ ամէն իրիկուն այս յանկերգը կ'իմանայ ե.

ղեր, — Սաւիկա անգամ մը փորձեմ, տեսնեմ ի՞նչ պիտի ընէ, ըսելով գիշեր մը ինը հարիւր իննըսունըինը ոսկին քսակի մը մէջ դրած Հօճային տան ծխնելոյզէն վար կը ձգէ: Հօճան կարծելով որ իր աղօթքը ընդունուած է Աստուծոյ, մեծ երկիւղածութիւնով քսակին կը մօտենայ, կը բանայ, կը համրէ և տեսնելով որ հազարէն հատ մը միայն պակաս է, մեծ գոհունակութիւնով կ'ընդունի, և փառք տալով կ'ըսէ. — Ինը հարիւր իննըսունևինը հատը

Չորսմ. 52 — Անցի՛ր կտրի՛ճս, անցի՛ր:

տուող Աստուծոյ, մէկն ալ կուտայ: Հրեան, որ վերէն Հօճան կը դիտէր, անոր այս անակնկալ ընթացքը տեսնելուն կը շուտի, կը փոփոխի, դող կ'ելլէ, իրիկնամուտին, երբ մութը կը սկսի կտխել, անմիջապէս Հօճային տունը մտնելով, ժպտը շրթունքին կ'ըսէ. — Հօճա էֆէնտի, սա մեր ոսկիները կուտաս... Հօճան յուրջ դէմքով կը պատասխանէ. — Ինչեղեցա՞ր ի՞նչ եղար պաղիբկեան, ի՞նչ դրամ կ'ուղես, ես քեզմէ բան մը առի՞... դուն ձեռքովդ ինձի բան մը տուի՛ր: Հրեան. — Արեւուդ մեռնիմ, Հօճա էֆէնտի,

ես քեզի փորձելու համար ըրի, ամէն իրիկուան աղօթքդ իմանալու՝ տեսնեմ սա մարդը խօսքին վրայ հաստատ պիտի մնայ ըսելով, քսակ մը սոկին ծխնելոյզէն ե՛ս նետեցի: Հօճան հեղնական քրքիջ մը արձակելէ վերջ կ'ըսէ.— Ես հուշի՛, սա հնարած մասալիդ դուն ինքդ կը հաւատա՛ս, պարզ փորձի մը համար կարելի՞ բան է որ Հրեայ մը այդչափ ոսկին մէկէն մարդու մը ծըխնելոյզէն վար նետէ. Բարձրեալն Աստուած ընդունելով աղօթքներս իր անհուն գանձէն շնորհեց ինձի այս ոսկիները: Հրեան տեսնելով որ այս խնդիրը, համաձայնութիւնով վերջանալիք բան չէ, — Ուրեմն դատարան երթանք, կ'ըսէ: — Ես դատարան երթալէ չեմ քաշուիր, կը պատասխանէ Հօճան, միայն թէ ասկէ մինչեւ հոն քալելով չեմ կրնար երթալ: Հրեան լաւ ջորի մը կը բերէ.— Այս ջորին աղէկ է, կ'ըսէ Հօճան, բայց և թոյնպէս ես արժանապատուութիւն ունիմ, աս հին ճիւղալիով ինտօր կրնամ դատաւորին ներկայանալ: Հրեան, միշտ գործը անուշի կապել ուզելով, ծանրագին մուշտակ մըն ալ կը բերէ և Հօճան հազուեցընելով ջորիին վրայ բազմեցնելէ վերջ դատարան կ'երթան:

Դատավարութիւնը տեղի կ'ունենայ սա կերպով.
 Դատաւորը.— Ըսէ տեսնեմ, Պազիրկեա՛ն, ի՞նչ է ուղածդ: Հրեան.— Էֆէնտիմ, այս մարդը իմ սաչափ ոսկիներս առաւ... հիմա կ'ուրանայ կոր,

Դատաւորը (Հօճային) — Դուն ի՞նչ պիտի ըսես: Հօճան.— Էֆէնտիմ, հարցուցէք իրեն, ձեռքովը ինձի բան մը տուա՞ծ է:

Այս հարցումին վրայ Հրեան ոսկիներուն պատմութիւնը կ'ընէ, ճիշտ եղածին պէս, և բոլոր մանրամասնութիւններով, երբ կարգը կուգայ Նասրէտաինի, ասիկա հեղնական ժպտով մը՝

— Էֆէնտի կ'ըսէ, այս Հրեան իմ դրացին է, կրնայ ըլլալ որ ոսկիները համբաժ տեսնու տեսած ըլլայ. որովհետեւ իրաւ է թէ Աստուած ինձի շատ մը ոսկի տուաւ, ինչպէս որ կարող է անոր աասնապատիկը, բիւրապատիկն ալ տալ, բայց Հրեայ մը — ինձի պէս մահուան դուռը հասած — միւսիւրմանի մը տասը փարա կուտայ՝ արդեօք... Ասիկա պարզապէս տիրանալ կ'ուզէ դրամիս, և շատ հաւանական է որ՝ քիչ մը ետքն ալ դուրսը գ... ուսած ջորիին տէր ըլլալ ուզէ...

Հօճային աս խօսքին վրայ Հրեան աւելի՛ կը շուարի, և վախնալով որ մի գուցէ ջորին ալ վրայ տայ, անհամբերութեամբ կը պոռայ.

— Հապա իմս չէ՞ ... Խօքով դատարան գալ չուզելուդ համար չէ՞ր որ...

Դատաւորը, կը սկսի կասկածիլ Հրեային վրայ: Հօճան, քաջալերուած՝ կը շարունակէ.
 — Տեսա՞ք մի հիմա, ես չէի՞ ըսեր կոր... մինակ աս չէ քիչ մըն ալ կենայ նէ կունակիս մուշտակին ալ տէր կ'ըլլայ: Հրեան բոլորովին կը շուարի, դէմքը մոխիր կը կարի. և երբ՝ — Հարկա՛ւ, անիկա ալ իմս է, կը պոռայ.

Գուարձ. 53 — Աս Հրեան քիչ մը ետքը մուշտակիս ալ տէր պիտի ելլէ:

— Ալ երկան ըրիր Եահուզի՛, կը պատասխանէ դատաւորը զայրացած, թէ՛ ամենուն ծանօթ և ամէնէն յարգուած այս պատուաւոր մարդուն ինչքերուն տիրանալ ուղել, և թէ դատարանս չարաչանութեանդ խաղալիք ընել... ասիկա անտանելի է, դժուրս ելիր:

Հօճան այս փառաւոր յաղթանակէն քաջալերուած, ուրախ զուարթ ջորին կը հեծնէ և առօք փառօք տուն կը դառնայ, Բայց որ մը ետքը տեսնելով որ խեղճ Հրեան իր անհամ կատակի դառն

հետեւանքին վրայ տխուր և յուսահատ՝ տունէն դուրս չելլեր, քովը կը կանչէ զայն և դրամը, մուշտակը, ջորին ամբողջութեամբ ետ դարձնելէ վերջ կ'ըսէ — Ասիկա քեզի խրատ թող ըլլայ, մէյ մըն ալ Աստուծոյ և իր հաւատացեալներուն մէջ մտնելով պարագ տեղը աղօթողները անհանգիստ մի՛ ընեն:

54. — Հօծային գտարութեան ատեն երկու հոգի կուգան. ասոնցմէ մին՝ իր հակառակորդը ցուցնելով կ'ըսէ — Աս մարդը ականջս խածաւ. — Սուտ է էֆէնտիմ, կը պատասխանէ միւսը. ինք ի՛ր ականջը խածաւ: Հօծան, — Բիշ մը ետքը եկէք, ձեզի պատասխան կուտամ. ըսելով մարդիկը կը ճամբէ: Յետոյ տուն երթալով մասնասենեակը կ'առանձնանայ և — Տեսնենք մարդ մը իր ականջը կրնա՞յ խածնել ըսելով, երբ ականջը բերնին տանելու կ'աշխատի, կունակի վրայ գետին կ'իյնայ, գլուխն ալ բիշ մը կը վերաւորուի: Վէրքը կապած երբ վերստին դատարան կը մտնէ, — Ինչուք ըրէք էֆէնտի, կ'ըսէ ամբաստանեալը զինքը դիմաւորելով, մարդ իր ականջը կրնայ խածնել: Հօծան որ անձամբ փորձած էր եղելութիւնը, կը պատասխանէ — Կրնայ խածնել տղա՛ս, կրնայ. մինչեւ անգամ գետին կ'իյնայ և գլուխն ալ կը վերաւորուի:

55. — Հօծային ժամանակը, երբ կրօնաւորներ քաղաքէ քաղաք պտըտելով իրենց հանդիպած տեղերուն գիտուններուն հետ զանազան նիւթերու վրայ բանակցութիւններ կ'ընեն եղեր: Ասոնք երբ Անասուրու կը հասնին և այդ տեղի գիտուններն ալ տեսնել կ'ուզեն, երկրին մեծամեծները խորհուրդ կուտան ժամանակի Սուլթանին որ Հօծա նասրէտտինը ներկայացնէ անոնց՝ որովհետեւ, կ'ըսեն, Հօծան թէ՛ պատրաստաբան և թէ՛ զուարճախօս ըլլալուն պիտի կրնայ հաճելի ժամանցներ ընծայել անոնց: Պալատին հրապարակը փառաւոր խնջոյք մը կը սարքուի և կրօնաւորներուն հետ Հօծան ալ կը հրաւիրուի: Նասրէտտին ցուպը կ'առնէ, էջը կը հեծնայ և կոչուքին կ'երթայ: Սուլթանին ներկայանալուն՝ խորին ակնածանքով բարեւելէ վերջ, պատշաճ աղօթք մըն ալ կ'ընէ, կը նստի: Խօսակցութեան միջոցին երբ կը տեղեկանայ թէ ինչ բանի համար հրաւիրուած է, կ'ըսէ. — Ուրեմն նախ սա մեր

դժուարութիւնը հարթենք, վերջը խնջոյքը կը փայելենք: Յետոյ դառնալով այդ կրօնաւորներուն՝ կը հարցնէ. — Բսէք տեսնեմ բարեկամներ, ինչ է ձեր փափարք: Անոնցմէ մին կը հարցնէ. — Էֆէնտի, ո՛ւր է աշխարհիս մէջտեղը: Հօծան գաւազանովը իր անբաժանելի իշուսն առջեւի ոտքերուն մէկը ցուցնելով՝ — Ահա, էշիս ոտքը գրած տեղն է,

Չուպ. 55. — Հոս է աշխարհիս մէջտեղը.

կը պատասխանէ. չէք հաւատար նէ չափեցէք: Առաջին կրօնաւորը ապշած մէկ կողմ կը քաշուի: Հապաս երկնքի աստղերը բանի հատ են, կը հարցնէ երկրորդը, Հօծան անոր ալ կը պատասխանէ ըսելով. — Իշուս վրայ բանի հատ մաղ կայ նէ, այնչափ. ու կ'աւելցնէ, համբէ՛, հատ մը աւելի կամ պակաս ըլլայ նէ՛ ան ատեն բան մը

ըսելու իրաւունք կ'ունենաս: Կրօնաւորը երբ կ'առարկէ թէ կարելի է ընել այդ բանը, Հօճան կը պատասխանէ. — Հապա երկինքի աստղերը կը համրուի: Երբ կարգը կուգայ երրորդին, ասիկա ալ կը հարցնէ իր կարգին. — Ըսէ՛ տեսնեմ, Հօճա էֆէնտի, մօրուքիս մազերը բանի՞ հատ են: — Իշուս պոչին վրայինին չափ, կը պատասխանէ Հօճան, ոչ աւելի ոչ պակաս: Ու երբ այս երրորդը կը հարցնէ թէ — Ինչպէ՛ս կարելի է ապացուցանել, Շատ պարզ է ասիկա, կը պատասխանէ Հօճան, մազ մը մօրուքէդ, մոզ մըն ալ իշուս պոչէն կը փրցնենք, եթէ հաւասար չի կայ, ան ասեն իրաւունքը բուկդ կ'ըլլայ: Հօճային այս պատասխանները այնչա՛փ կ'ապշեցնեն կրօնաւորները, որոնք, ալ անկէ ետքը կ'որոշեն իր փոքրաւորները ըլլալ:

56. — Միջազեռքի է՛ն հղօր վեհապետներէն Լէնկթիմուր, որ ելլալը միջոց մը Ագչէհիր Ֆաղամ էր, հոն ծանօթացած ըլլալով Նասրէտաիինի, յարգանքով կը վարուէր հետը. սրով Ագչէհիրքի ալ շնորհիւ Հօճային, բացառաբար զերծ Ֆաղամ էին այդ արիւնարբու գազանին ճիւղային խառատութենէն: Ասիկա հառտառոզ շատ մը զուարճալիքներ կան, որոնցմէ մէկն է հետնւեալը: Օր մը Հօճան մեծկակ քապչալի մը վրայ երեք հատ սալօր գրած Լէնկթիմուրի նուէր ասնելու ատեն սալօրները թաղլային մէջ կ'երերտկան: Հօճան թէեւ՝ — Խելօք կեցիք, մի՛ խաղաք չէնէ ձեզի կ'ուտեմ. կ'ըսէ, սակայն սալօրները նորէն կը խաղան և իրարու վրայ կը գլտորին: Հօճան բարկանալով անոնցմէ երկուքը կ'ուտէ և մէկ հատը միայն կը տանի Էմիր Լէնկթիմուրին: Բռնապետը գո՛հ մնալով այս նուէրէն առատօրէն կը վարձատրէ զինքը: Քանի մը օր ետքը Հօճան կողով մը շողգամ դարձեալ նուէր տանելու կ'ելլէ. ճամբան մէկը հանդիպելով — Շողգամի տեղ թուղ տար, կ'ըսէ, աւելի կ'ախորժի: Հօճան իսկոյն բանի մը բաշթուղ կ'առնէ և ան կը տանի: Լէնկթիմուր այս անգամ շուրջիններուն հրաման կ'ընէ որ թուղերը Հօճային գլխուն զարնեն: Երբ այս վերջինները կը սկսին թուղերը մէկիկ մէկիկ նե-

տել. Հօճան իւրաքանչիւր հարուածի՝ — Փա՛ռք քեզ Աստուած փա՛ռք քեզ, կը բահահանչէ, խօսք մտիկ ընելուն շնորհը հիմա կը հասկնամ կոր: Լէնկթիմուր զարմացած՝ երբ այս բացագանչութեան պատճառը կը հարցնէ, Հօճան կը պատառլանէ՝ — Տէ՛ր թագաւոր, ես առաջ շողգամ կը բերէի կսր, ազէկ օր ճամբան մէկը հանդիպելով խորհուրդ առաւ որ թուղ բերեմ. հապա եթէ շողգամ բերած ըլլայի, ի՞նչ պիտի ըլլար վիճակս:

57. Լէնկթիմուր՝ Ագչէհիր նոր հաստատուած ատենները՝ իբր խիստ զուարճարան մէկը՝ Հօճային համբաւը լսելով օր մը քովը կը հրաւիրէ: Հօճան ընդունելութեան սրահը մտած ատեն կը անսնէ օր թիմուր արքայազայել բազմօցի մը վրայ և ոտքին մէկն ալ բազմօցին տակէն դէպի դուրս երկնցուցած նստած է: Իր մտաքը, բնա՛ւ ազդեցութիւն չի գործեր անոր վրայ օր՝ առանց մտքի չափ գիրքը փոխելու՝ կը հանի միմիայն իր բազմօցին ծայրը տեղ մը ցուցնել Հօճային: Նասրէտաին, թէեւ բնաւորութիւնով համեռու պարզասէր, և սակայն Լէնկթիմուրի այս դառող ընթացքը իր գիրքին ու համբաւին շատ անվայել գտնելով, ու մահաւանդ, նկատելով օր օգործական հարկատակի մը տեղ կը դըրուի, չափազանց կը սրանեզի: Բայց չիտակը զրուցելու համար պէտք է ըսել օր Նասրէտաին կը սխալէր, որովհետեւ Լէնկթիմուր ո՛չ ասանկ տարրական կենցաղագրութեան մը անտեղեկ ըլլալուն. ոչ ալ Հօճային անարգանք մը ըլլալու դիտումով էր որ այդ գիրքին մէջ անչարժ կը մնար. այլ կող ըլլալուն համար էր: Որովհետեւ, հաստատուած է որ Լէնկթիմուր հակառակ իր անյադարիւնարբութեան, ներքնապէս դիւրահաղօրդ, ցիչ ու շատ առաջաճեալ ու մանաւանդ գիտնականներու հանդէպ բարեացակամ գտնուած էր. ինչ օր, աւելի վերջերք, Հօճան հեռու նեցած իր բազմաթիւ տեսակցութիւններուն մէջ որոշ կերպով պիտի տեսնուի: Ինչ որ է, Հօճան չի կրնալով կանխատեսել այս բանը, միեւնոյն ատեն չուզելով սրանեղութիւնն ալ օրոշապէս յայտնել, ցուրտ դէմքով մը կ'ուզուի ցոյց տրուած տեղը, և՛ կատարեալ պարզամտութիւն մը կ'նշդելով, ինքն ալ ճիշդ անար պէս իր մէկ ոտքը բազմօցին տակէն երկնցնելով կը նստի: Լէնկթիմուր, անոր այս ընթացքէն նեղացած՝ «Ես ոտքս չի քաշեցի նէ, պատճառունէի, կ'ըսէ ինքնիրեն. ասկէ զատ թագաւոր մըն ալ եմ, հապա աս մարդը՝ . . . Ասիկա, ինծի ըսածնուն պէս չէ եղեր . . . եթէ կատակ է քրտածը ասանկ անհամ կատակ չըլլար . . . »: Ուստի Հօճան դաս մը տալու առիթն եկած համարելով կ'ըսէ — Իշուս և քու մէջդ մեծ տարբերութիւն մը չի կայ կը կարծեմ: Հօճան, որ բնաւ խօս-

Ֆէնտի ինչո՞ւ ըրիւ այդ բանը կը հարցնէ, Հօճան բարկութիւնով — Չայնդ կտրէ՛, կնիկ, կը պատասխանէ, եթէ վրաս միզողը ուրիշ մը ըլլար, ասանկ չէ, աւելի՛ մեծ . . . գործ մը կ'ընէի:

61. — Գիշեր մը լուսնի լուսով Հօճան կը տեսնէ որ պարտէզին ճիշդ մէջտեղը խոշոր, ահարկու մէկը թեւատարած կը կենայ, իսկոյն կնոջը վրայ վազելով կ'ըսէ. — Կնիկ, շո՛ւտ, սա աղեղս և նետս տուր: Կինը վայրկեանին հրամանը կը կատարէ: Հօճան, աղեղը կը լարէ, նշան կ'առնէ, և՛ ետ՛ Հագ, ըսելով նետն արձակածին պէս, այս վերջինը կ'երթայ ճիշդ ու ճիշդ փորին կը մխուի: Հօճան իր հարուածին ճշդութենէն ուրախացած կը բացանայ. — Տեսա՛ր կտրիճ մարդուն հարուածը... Բնաւ պարապը չելլեր. հիմա թող երթայ տէ մինչեւ առտու շարչարանքով հողին փչէ: Յետոյ իր սենեակը կը բաշուի, դուռը աղէկ մը կը կղպէ և կը պառկի: Առտուն կանուխկէկ երբ պարտէզ կը մտնէ, կը տեսնէ որ գիշերուան զարկածը, իր գաճրակն (վերարկու) է եղեր, զոր ցերեկին լուացեր և չորնալու համար փռած են եղեր: Ուստի անմիջապէս ծունկի կուգայ, և կ'ըսէ. — Փա՛ռք քեզ Տէր, փա՛ռք քեզ, հազար անգամ փա՛ռք քեզ: Կինը այդ միջոցին քովը գալով երբ այս անվերջ փառքերուն պատճառը կը հարցնէ, Հօճան բարկացած՝ — Ապո՛ւշ կնիկ, կը պուայ, նետին հարուածը չես տեսներ կոր, ճիշդ պորտին մէջտեղէն մտեր, միւս կողմէն դուրս է ելեր. հապա այդ միջոցին ես մէջը ըլլայի նէ՛ հիմա ի՞նչ կ'ըլլար վիճակի:

62. — Հօճան որ մը ծառի մը վրայ ելլելով կը սիտի կտրել այն ճիւղը որուն վրայ կեցած էր: Անցորդ մը ասիկա տեսնելով՝ — Ի՛նչ կ'ընես կոր մարդ Աստուծոյ, կը հարցնէ, հիմա վար պիտի իյնաս: Բայց Հօճան առանց կարեւորութիւն տալու կը շարունակէ իր կացինի հարուածները, և ահա յանկարծ ճիւղը մեծ շառաչումով կ'իյնայ, իր հետը գետին տապալելով նաեւ Հօճան, որ բիշ մը վերջ հազիւ յուշաբերած ոտքի կ'ելլէ և առանց նայելու իր ըստացած վէրքերուն, կ'երթայ կը գտնէ իրեն խորհուրդ տը-

ւող մարդը, և օձիքէն բռնելով կ'ըսէ՝ — Ա՛յ օղուլ, հասկըցայ որ դուն գուշակ մըն ես, և բանի որ իյնալս գիտցար, անշուշտ մեռնիլս ալ գիտես ըսէ՛ տեսնեմ, ես ե՞րբ պիտի մեռնիմ: Մարդը, կուսկելով որ օձիքը դիւրին չպիտի կըրնայ ազատել, կ'ըսէ — Երբ փայտը էշին մեռցնես և զանովերը ելլես, անոր առաջին տոտելուն հողիիդ կէտը, իսկ

Գուարճ. 62. — Մարդ Աստուծոյ, հիմա վար պիտի իյնաս:

երկրորդին՝ ամբողջը վրայ պիտի տաս: Ու երբ այդ մարդուն ըսածին պէս քիչ մը ետքը փայտը բեռցուցած զանովերէն կ'սկսի բարձրանալ և բեռին ծանրութեան տակ կըող կենդանին կ'արձակէ իր առաջին և աղմկալից փուրը, մահուան դողերու կ'ենթարկուի: Իսկ երբ կենդանին թող

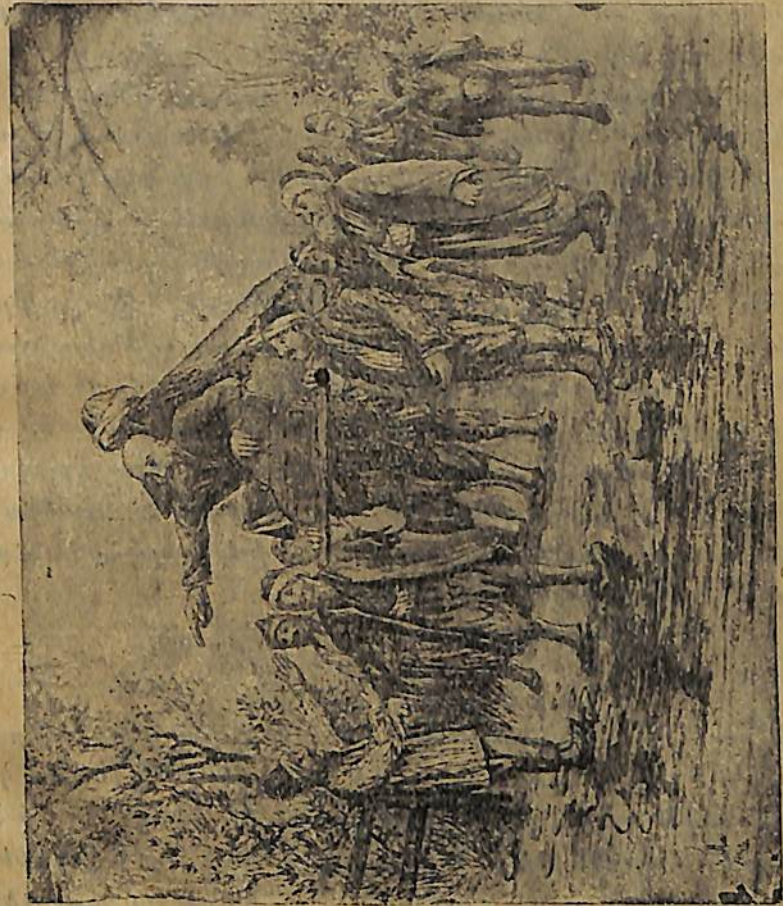
կուտայ երկրորդը, այլևս չի կրնալով բռնել ինքզինքը, յանկարծ գետին կը փռուի ձեյ վա՛խ, մեռայ. . . ըսելով: Հոնկէ անցնող գիւղացիներ, երբ զինքը կը գտնեն գունատ ու անշարժ վիճակի մէջ, «Խեղճ մարդ, մեռեր է» ըսելով ճաղ մը կը բերեն, մէջը կը դնեն և ուսերնուն վըրայ առած դէպի գիւղ ճամբայ կ'ելլեն, բաւական մը յա.

Ձուարճ. 62. — ձիւղը կը վրձի, իր հետ գետին փռելով նստել Հոճան:

ռաջանալէ յետոյ ասոնք կը հանդիպին, մեծկակ ճահիճի մը, որուն շուրջը բանի մը անցքեր մէկէն կ'երեւին, շուարած երբ իրարու կը հարցնեն թէ ո՛ր ճամբան պէտք է ընտրել, Հոճան յանկարծ գլուխը ճաղէն դուրս հանելով կ'ըսէ. — Ես ողջութեանս սա ճամբէն կ'երթայի. . . բայց նորէն դուք գիտէք, ուրկէ կ'ուղէք, անկէ տարէք:

63. — Գիշեր մը Հոճան պառկած ատեն տանիքին վըրայ գողի մը պարտելուն ոտնաձայնը կ'առնէ, սւ կնոջը դառնալով կ'ըսէ — կնի՛կ, անցած գիշեր տուն եկայ, դուռը զարկի, չիմացար, ես ալ սա աղօթքը ըրի՛ (աղօթք մը կը կարգայ) լուսնի ճառագայթին փաթթուեցայ, տուն մտայ: Գողը, որ ծխնելոյցէն՝ կը լսէր Հոճանի ձայնը, ինքն

Ձուարճ. 63. — Աղջուճեանս այս օտարին կ'երթայի:

ալ անոր աղօթքը կը կրկնէ, և երկու ձեռքով իբր թէ լուսնի ճառագայթին փաթթուած երբ կամաց մը վար իջնելու դիտումով ինքզինքը թող կուտայ, ահա, փա՛թ. . . դետին կ'իյնայ՝ ամէն դին ցաւցուցած: Հոճան իսկոյն վրան վազելով, օձիքէն կը բռնէ և կնոջը դառնալով կ'ըսէ՝ — կնի՛կ, շուտով լուսը բեր, գողը բռնեցի: Գողը որ հազիւ

ինքզինքը գտնելու սկսած էր, կ'ըսէ. — Շնորհ ըրէք էֆէն-տի, մի' աճապարէք, որչափ ատեն որ դուր այդ աղօթքը՝ ես ալ այս խելքը ունիմ, արդէն ձեր ձեռքէն չեմ կրնար պրծիլ:

64.— Օր մը Հօճաին տունը գող մը կը մտնէ, կինը երբ իրար անցած՝ — էֆէնտի ներսը գող կայ, կ'ըսէ, Հօճան անտարբերութիւնով մը կը պատասխանէ՝ — Կնիկ դուն ձայնդ անգամ մի' հաներ. թող անիկա գործի գալիք բան մը գտնէ աէ, ձեռքէն առնելը դիւրին է:

65.— Գիշեր մը Հօճաին կինը երբ — էֆէնտի, բիշ մը անդին գնա. կ'ըսէ, Հօճան խկոյն փապուռները ոտքը քաշելով կ'առնէ կը բալէ. երկու ժամի շափ տեղ յառաջա-նալէն ետքը ծանօթի մը հանդիպելով կ'ըսէ՝ — Գնա, հար-ցուր կնոջս, նայէ ինտո՞ր կ'ուզէ, տակաւին երթա՞մ . . . :

66.— Հօճան գիշեր մը, անկողինին մէջ, կնոջը կ'ըսէ. — Կնիկ, շուտով լուսը վառէ, միտքս փայլուն ոտանաւոր մը ինկաւ սաւիկա գրեմ: Կինը անմիջապէս մոմ կը վառէ և գրիչ կաղամար կը բերէ: Հօճան միտքն ինկածը գըրելէ վերջ երբ լուսը մարելով նորէն պառկելու կը պատրաստուի, կինը հետաքրքրուած կը հարցնէ՝ — Ճակը՞ն է ֆէնտի, գրածդ ի՞նչ էր. ես ալ կրնա՞մ իմանալ: Հօճան ակնոցը քիթն անցընելով կը կարդայ. —

Մէջը կանանչ մի տրեւի.

Գարա քայրուզ մը կ'երեւի.

Չլուխը կարմիր գեթ ախորի:

67.— Հօճան քանի քանի անգամներ տունը միշտ կը տանի. կինը ամէն անգամուն սիրահարին կերցնելով զանոնք, Հօճաին առջեւ խմորեղէն միայն կը հանէ: Օր մը Հօճան երբ կը հարցնէ թէ՝ — Կնիկ, ամէն ատեն միշտ կ'առնես, օր մը խրանէք չըլլար որ ուտեմ, ո՞ւր կ'երթայ կոր, կինը կը պատասխանէ. — Ամէն անգամին ալ կատուն կը տանի կոր: Հօճան անմիջապէս ոտքի կ'ելլէ և կացինը սնտուկի մը մէջ դնելով կը կղպէ: Կինը կը հարցնէ. — Կացինը ո՞ւր կէ կը պահես կոր. Հօճան՝ կատուն: Կինը՝ — Կատուն կացինն ի՞նչ պիտի ընէ. Հօճան՝ — Պէ կնի'կ, երկու փարանոց միշտ ինչ քանակ ընողը, երկու օխանոց կացինը չի գողնար:

68.— Օր մը Հօճաին կինը իր ամուսնոյն հետ գետի մը եղերքը կ'երթայ ճերմակեղէն լուալու. լաթերը թրջելէն վերջը երբ կը պատրաստուի օճառը քսելու, խոշոր ագռաւ մը կը հասնի և օճառն առնելով կը փախչի: Կինը իսկոյն կը պոռայ էֆէնտի՛ էֆէնտի՛ հասիք, ագռաւը օճառը յափշտակեց, կը տանի կոր: Հօճան անհոգօրէն կը պատասխանէ՝ — Կնիկ, ինչո՞ւ իրար կ'անցնիս, թող երթայ առնէ, անոր վրան գլուխը մերինէն շա՛տ աղտոտ է:

69.— Օր մը Հօճաին կինը ուրիշ բանի մը կնիկնե-րու հետ Ագչէհիբի լիճը կ'երթայ լուացուելու. զուգադի պութիւնով մը բաղաքին նշանաւորներէն մէկն ալ նոյն օրը իր մարդիկներով պտոյտի ելած ըլլալով երբ այդ կի-ներուն քով կը հասնի, պահ մը կանգ կ'առնէ և կը սկսի դիտել: Հօճային կինը չկրնալով հանդուրժել անոր այս ընթացքին. — Անկերթ մարդ, կը պոռայ, ի՞նչ կեցեր կը նայիս, ամօթ չէ՞: Մարդը ստուգելէ յետոյ որ այդ կինը նասրէտտինինն է, յաջորդ օրը իր քով կանչել տալով այս վերջինը կ'ըսէ. — Հօճա, իմացայ որ երէկ Ագչէհիբի լիճին մէջ լուացուող կիներէն մէկը քու կինդ է եղեր, իրա՞ն է:

Այո՛, կը պատասխանէ Հօճան. — Լաւ ուրեմն, անիկա պէտք է որ հիմա ինծի զրկես. — Ինչո՞ւ համար. Որովհետեւ հարցնելիք բան մը ունիմ անոր. — Հարկ չկայ, անիկա մինչեւ հոս զրկելու, կը պատասխանէ Հօճան, ինծի հարցուցէք ձեր հարցնելիքը և ես կը հարցնեմ անոր:

70.— Հօճաին տղուն օր մը երբ կը հարցնեն թէ՝ — Ի՞նչ է փաքըլը՞նք, կ'ըսէ. — Նոր ծնած եղի ձագ մըն է, սրուն աչքերը չեն բացուած տակաւին: Հօճան իր տղուն այս հիանալի գիւտին (?) վրայ պարծանքոտ գէմք մը առած կ'ըսէ — Կը տեսնա՞ք կոր տղուս ուշիմութիւնը . . . ա-սիկա ես չի սորվեցուցի, ինքն իրմէ գտաւ:

72.— Հօճան սափրիչէ մը կ'ածիլուի և ագչէ մը կու-տայ: Յաջորդ շաբթուն երբ կրկին կ'ածիլուի և սափրիչը ըստ սովորութեան հայելին կը ներկայացնէ իրեն, Հօճան կ'ըսէ. — Կը տեսնես կոր որ գլխուս կէսը քել է. և դուն ամէն ատեն գլխուս կէսը միայն կ'ածիլես կոր. հե-

տեւաբար ես ալ երկու քրաշին մէկ ազգի միայն պիտի տամ:

72.— Հօճախն ամուսնութեան գիշերը ազգականներ ու բարեկամներ հաւաքուելով կ'սկսին կերուխումի. ինչպէս կ'ըլլայ ճաշին ատենը զինքը հրաւիրելու կը մոռնան: Հօճան այս կերպով երբ իր է'ն սիրած զեքտե-փիլիպպէն կը զրկուի, բարկանալով կ'առնէ կը քալէ: Միջոց մը զինքը կը փնտռեն չեն գտներ. հոս հոն մարդ կը զրկեն և բաւական փնտառութե վերջ, հեռու տեղէ մը գտնելով կ'առնեն կը բերեն: Տնեցիներէն ոմանք երբ կը հարցնեն թէ-էֆէնտի ո'ւր էիր, երկու ժամ եղաւ քեզ կը փրճուռենք, փեսայ պիտի ըլլաս. Հօճան բարկացած կը պատասխանէ. — Զէրտէ փիլիպպը ով կերաւ նէ թող ան փեսայ ըլլայ:

73.— Օր մը Հօճան կարաւանով պիտի ճամբորդէ եղեր, առտուն կանուխ ճանապարհակիցները իրենց ձիերը պատրաստելէ վերջ ձի մըն ալ Հօճախն համար կը բաշեն: Հօճան երբ աջը ձիուն ասպանդակին (կողեկի) վրայ դնելով կը ցատկէ, երեսը պոչին կողմին կուեայ: Եւ երբ քովինները — Հօճա ամօթ քեզի, կ'ըսեն, ձիուն վրայ ծուռ նստար, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ես ծուռ չի նստայ, ձին ձախլիկ (սօրագ) է եղեր:

74.— Բարեկամներ օր մը Հօճախն հազուստին վրայ սեւ մելանի բիծեր կը տ'սնեն և երբ կը հարցնեն թէ ուրկէ՛ առաջ եկած է, Հօճան իր Ումատ անուն սեւամորթ աշակերտին վերագրելով կ'ըսէ. — Երէկ մեր Ումատը դասին ուշ չի մնալու համար աճապարած և չափազանց բըրտնած եկած էր, ձեռքս պագնելու ատեն կ'երեւի թէ բրտինքը ցատկեր է:

75.— Օր մը Հօճան քարոզի համար բեմ ելլելով կ'ըսէ. — Միւսլիմաններ, եթէ զաւակ ունենաք չըլլայ որ անունը էյուզպ դնէք, որովհետեւ անոր ասոր բերնին մէջ այդ անունը երբ մաշի իփի (չուան) կը մնայ:

76.— Հօճան օր մը ապտեխք առնելու ատեն ջուրը կը հատնի և մէկ ոտքը անմաքուր կը մնայ: Ուստի աղօթքի ատեն երբ սազի պէս մէկ ոտքի վրայ կը կենայ, ու

պատճառը կը հարցնեն, կը պատասխանէ՝ — Աս ոտքս ապտեխք չունի:

77.— Իրիկուն մը Հօճան հիւր մը կ'ունանայ, որուն հետ կը ճաշեն և կը պառկին. կէս գիշերին հիւրը արթըննալով կ'ըսէ՝ — Էֆէնտի աջ կողմդ մոմ մը կայ, տուր որ վառեմ: Հօճան կը պատասխանէ՝ — Բարեկամ, խենդեցա՞ր, ինչ եղար, աս զիֆիրի պէս մութին մէջ, ես աջ կողմս ինտօր կրնամ որոշել:

78.— Կ'ըսեն թէ ամէն մարդ իր աստղը ունի. օր մը երբ Հօճախն կը հարցնեն թէ ո'րն է իր աստղը, — Թէքէն (նոխազ)ն է, կը պատասխանէ Հօճան. ու երբ կ'առարկուի թէ աստղերուն մէջ այդ անունով բան չկայ, նասրէտտին կ'ըսէ. — Ես տղայ էմ, մայրս նայել տուաւ ձեռի (այծ) է, ըսին: Ու երբ դիտել կը տրուի թէ ձեռին ոչ թէ այծ այլ ուլն ըսել է, Հօճան կը պատասխանէ. — Անմիտներ, ես ալ ձեզի չափ գիտեմ որ ձեռի ուլ ըսել է. բայց մայրս բազդս նայել տալէն ի վեր բառասուն տարի անցաւ, այդ օրէն մինչեւ այսօր այդ Ուլը տակաւին այծ չեղա՞ւ:

79.— Հօճան Սիվրիհիսար իր իւրաքանչեքութեան (քարոզիչ) ատեն Սոշ պաշիին հետ կուիւ մը կ'ունենայ. երբ այս վերջինը կը մեռնի և կը հրաւիրեն զինքը որ խրատական մը խօսի, Հօճան կ'ըսէ. — Ուրիշ մէկը գտէք, անիկա ինձի հետ քէնով է, խօսքս չի բռներ:

80.— Երկու դրացիներ օր մը իրենց տուններուն դիմացը, խանութի մը առջեւ նստած ատեննին, շուն մը կուգայ և այդ կից տուններուն ճիշդ մէջտեղին ուղղութիւնով փողոցը կը մնառէ: Դրացիները այդ մնտութիւնը վերցնելու մասին «ինձի չիյնար», քեզի կ'իյնայ»ի կուիւ մը կ'ունենան: Բանալէճը այն աստիճան կը սաստկանայ որ ատոնք դատարան երթալու կը ստիպուին: Կը պատահի որ, այդ օրը մեր Հօճան ալ դատաւորին բով գտնուի: Այս վերջինը որ մեր Հօճան պղտիկ ձգել և քիչ մը զուարճանալ կ'ուզէր, կ'ըսէ. — Հօճա՛, այս դատը դո'ւն տեսիր: Նասրէտտին, որ լաւ հասկնած էր դատաւորին միտքը, առիթը եկած կը համարէ դաս մը տալու, դառնալով դիւզացի-

ներուն կ'ըսէ. — Քանի որ մատուած տեղը հասարակաց համ-
բայ մըն է, մաքրութիւնն ալ՝ ոչ մէկիդ կ'իյնայ, ոչ ալ
միւսիդ. առիկա իյնայ իյնայ մեր գաղտնի բաժին կ'իյնայ:

81. — Հօճան օր մը ջրի մը ակին մօտ հովիւի մը կը
հանդիպի, որ կը հարցոյ՛. — Հօճա, դուն գիտ՞ուն մըն ես,
Նասրէտտին. — Այո՛, կը պատասխանէ: Հովիւը, բիչ մը հե-
ռուն ձորի մը մէջ նետուած քանի մը դիակներ ցունե-
լով կ'ըսէ, կը տեսնե՞ս կոր աղոնը, ես անոնց ալ հարցում-
ներ Ըրի, բայց որովհետեւ չի կրցան պատասխանել սպան-
նեցի. հիմա կարգը բեզի եկաւ. եթէ պիտի կրնաս տակէն
ելլել աղէկ, իսկ եթէ ոչ, պարապ տեղը չի յոգնիմ. — Ըսէ՛
տեսնեմ, ինչ է հարցնելիքդ, կ'ըսէ Հօճան: Ինչո՞ւ հա-
մար, կը հարցնէ հովիւը, իր ծագման ատեն պզտիկ ե-
զող լուսինը անիւի մը չափ մեծնալէ յետոյ կրկին կը պղզ-
տիկնայ ու վերջապէս կ'անհետանայ այդ լուսինը. ինչ
կ'ըլլայ, ո՛ւր կ'երթայ: Հօճան խնդալով կը պատասխանէ.
— Ատիկա ալ չգիտնալիք բան մը ըլլար . . . հինցած լուսի-
նը կը բարկացնեն, կայծակ կը շինեն. ամպերը գոռացած ա-
տեն, սուրի պէս նրկւցող այդ կայծակները չե՞ս տեսած . . .
Հովիւը՝ հիացած Հօճաին հմտութեան վրայ, կ'ըսէ. — Կեց-
ցե՛ս, Հօճա էֆէնաի, աղէկ գիտցար, ես ալ ճի՛շդ տաանկ
կը խորհէի կոր:

82. — Օր մը Հօճաին զուարակը (պուզաղու) պիծակէ(*)
մը բռնուելով կը սկսի խենդ ու խելար վազվառել, Հօճան
խեղոյն բիր մը ձեռք անցընելով կը սկսի մայր կովը
ձեծել. և երբ կը հարցնեն իրեն թէ՛ — Հօճա ինչո՞ւ կը
ձեծես, ասիկա ի՞նչ յանցանք ունի, Հօճան կը պատասխա-
նէ, — Բոլոր յանցանքը ասորն է, եթէ ասիկա սորվեցուցած
չըլլար, երէկուան այդ զուարակը այսչա՛փ հաշարիութիւնը
ուրկէ՞ պիտի գիտնար:

83. — Գիւղացի մը օր մը Հօճային նապաստակ մը կը բերէ.
Հօճան ալ լաւ կերպով կը պատուասիրէ այդ գիւղացին: Ծա-
բաթ մը ետքը նորէն կուգայ այս վերջինը և երբ Հօճան չի ճանչ-

նար զինքը, կ'ըսէ. — Ես քեզի նապաստակ բերողն եմ, Հօճան
կրկին կը յարգէ զինքը և ապուր հանելով, կտտակի ձեռով կ'ըսէ.
— Հրամայե՛ք, նապաստակին ջուրսն է: Քանի մը օր վերջ երեք
չորս հօգի ալ կուգան և Հօճաին հիւր ըլլալ կ'ուզեն. այս վերջի-
նը երբ կը հարցնէ թէ՛ — Ո՛վ էք դուք: Գիւղացինքը կ'ըսեն. —
Մենք քեզի նապաստակ բերողին դրացիներն ենք: Հօճան ասոնք
ալ կ'ընդունի և յօգնալ կը հանէ: Ծարաթ մը ետքը, քանի մը հո-
գի ալ կուգան. Հօճան երբ ասոնց ո՛վ ըլլալին կը հարցնէ, կ'ը-
սեն. — Մենք նապաստակ բերողին դրացիներուն դրացիներն ենք:
Հօճան. — Օ՛. . . կը բացագանչէ զարմացած, հրամայե՛ք, հրամայե՛ք.
Եւ երբ իրիկուն կ'ըլլայ, իբրեւ ճաշ թասով մը ջուր առնելով կը
բերէ գիւղացիներուն առջևը կը դնէ: Ասոնք, զարմացած, երբ
կը հարցնեն թէ ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա, Հօճան կը պատասխանէ՛.
— Աս ալ նապաստակին ջուրին ջուրն է:

84. — Օր մը Հօճան էլը նստած, քաղաքէն դուրս, իր պար-
տէղը երթալու ատեն ճամբան բնական պէտք մը զգալով կանա-
կի աստիկայի (ճիւղակի) կը հանէ, իչուն վրայ կը ձգէ և ինքը
քիչ մը անդին ծառի մը օակ Երթալով պէտքը կը հօգայ: Վերա-
դարձին տեսնելով օր աստիկայի բնայտացեր է, իչուն համեալ
(սեմե՛ր) իր կանակը կ'առնէ և խարազանի օւժգին հարուած մը
ապով անօր, կ'ըսէ. — Ազատե՛ս ինձօր գողցուցի՛ր նէ, անանկ
ալ գօ՛ծր ատ՛ համեօր աս:

85. — Օր մը Հօճային ազլիկը բան մը առնելու հա-
մար մտածնը կը մտնէ, և տեսնելով որ հայրը մեծկակ կա-
րասի մը ետին փռուելու անշարժ կը մնայ, պատճառը
կը հարցնէ: Հօճան աչքերը բանալով կ'ըսէ. — Աղլի՛կ, ալ
զզուեցայ մօրդ ձեռքէն քաշածներէս, և որոշեցի անանկ
տեղ մը մեռնիլ որ մէյ մըն ալ չկրնայ գտնել զիս:

86. — Թաղին շարածճի տղաքը օր մը կը համա-
ձայնին խաղ մը ընել Հօճաին, անոր ոտնամանները գող-
նալով՝ զինքը ծառը հանելէ վերջ: Ուստի ծառի մը տակ
հաւաքուելով բարձրաձայն կը սկսին պոռալ՝ — Չէ՛, կարե-
լի բան չէ, աս ծառին վրայ մա՛րդ չի կրնար ելլել: Հօճան
տողոց բանալէճը լսելուն՝ բովերնին կուգայ և կ'ըսէ՛ — Ես
կրնա՛մ: Տղաքը, որ ճիշդ այս բանին կը սպասէին, Հօճաին
եռանդը ա՛լ աւելի գրգռելու դիտումով՝ — Է՛հ, շիտակը
բեզի է մնացեր . . . կ'ըսեն, վեր ելլելը թէեւ դիւրին կ'երե-
ւի, բայց ամէն կտրիճի գործ չէ: Հօճան, չկրնալով համ-

(*) Պիծակ (Պիւլէլէկ), տեսակ մը մեղու որ բնականապէս
այս կարգի կենդանիներուն վրայ կը փակչի:

բերել այս անարգանքին, — ես հիմա կը ցուցնեմ ձեզի, նայեցէք կրնամ թէ ո՛չ... ըսելով երբ ճիւղպէին փէշերը մէջքին վրայ կը ժողվէ, ոտնամամաններն ալ ծոցը կը թիռէ, աղաքը կը հարցնեն՝ — էֆէնտի, ատոնք ինչո՞ւ ծոցը կը դնես, ծառին վրայ ոտնամամանի ինչ պէտք կայ ... Հօճան կը պատասխանէ՝ — է՛ ... ինչ կ'ըլլայ, ինչ չըլլար, թող երթայ քովս գտնուի ... կարելի է ծառէն անդին ճամբայ մը կ'ելլէ ...

Ջուպի. 85. — Անսկ տեղ մը մտնիմ որ...

87. — Լէնկթիմուր օր մը ձիւրիդ օյնի (Չողախաղ)ի կը հրաւիրէ Հօճան: Նասրէտտին մեծկակ եղան մը՝ վրայ հեծած՝ մականը ձեռքը հրապարակ կուգայ: Հոն խոնուած ժողովուրդը իր այս վիճակը տեսնելով բրբջալիւ խըն-

89. — Նասրէտտին բիշ մը դրամ ունի եղեր. այդ դրամը տեղ մը պահելու համար օր մը տունը մարդ մարդասանք չի գտնուած ատեն տեղ մը կը փորէ և հոն կը թաղէ. յետոյ դէպի դուռը յառաջանալով կը նայի ու կ'ըսէ՝ — Աս չեղաւ, եթէ ես գող ըլլայի, վայրկենապէս պիտի գտնէի: Ուստի անկէ կը հանէ, ուրիշ տեղ մը կը թաղէ, նորէն կը նայի ու կ'ըսէ՝ — Աս ալ չեղաւ: Այսպէս բանի քանի անգամ տեղ կը փոխէ, բայց ամէն անգամին ալ չի հաւնիր: Ետքը, տեսնելով որ տունին դիպացը բլուր մը կը գտնուի, պարտէզէն երկայն ձող մը կը կտրէ, դրամը բըսակի մը մէջ դրած այդ ձողին գլուխը կը կապէ, և կը տանի ձողը բլուրին գագաթը կը տնկէ: Յետոյ վար կ'իջնէ, անգամ մը կը նայի և ալ սիրտը հանգստանալով կ'ըսէ՝ — Հիմա աղէկ եղաւ, յարմար տեղը գտայ, գողը թռչուն ըլլալու է որ, հոն թռչի և այդ քսակը առնէ: Ուստի երբ կատարելապէս ապահոված տուն կը դառնայ, չարածի գող մը, որ զինքը կը դիտէ եղեր, իսկոյն բլուրը կ'ելլէ, ձողը տեղէն կը հանէ, քսակը կ'առնէ և անոր տեղը բիշ մը կովի թրիք (թէգէկ) փակցնելով ձողը նորէն նոյն տեղը կը տնկէ: Բանի մը օր ետքը երբ Հօճան դրամի պէտք ունենալով ձողին քով կ'երթայ և անհետացած քսակին տեղ կովի թրիք միայն կը գտնէ, զարմացած գլուխը երերցնելով կ'ըսէ՝ — Ալլահ, Ալլահ, դրամը գողէն փախցուցած ատենս կովը բնաւ հաշիւի չէի առած ... աս անպիտանը ինտո՛ր ելաւ հոտ ու մնառեց:

90. — Հօճան օր մը մօլլաները հետն առած մզկիթ երթալու ատեն, իշուն վրայ ծուռ կը նստի: Երբ ասոնք կը հարցնեն թէ՛ — էֆէնտի ինչո՞ւ ատանկ ծուռ կը նստիք և պարապ տեղը անհանգիստ կ'ըլլաք, Հօճան կը պատասխանէ՛ — Եթէ շիտակ նստէի, դուք ետիս պիտի մնայիք, եթէ դուք առջեւէն երթայիք, ես ձեր ետին պիտի իյնայի, հիմա ասանկ աղէկ եղաւ:

91. — Օր մը Հօճան տուն դառնալու ատեն ճամբան բանի մը Մօլլայի կը հանդիպի, ու զանոնք իր տունը կը հրաւիրէ, իրիկուան չօրպան միասին ուտելու: Մօլլաները կը

համակերպին և ետեւէն կ'երթան: Նասրէտօին տուն հասնելուն կնոջը կ'ըսէ — Կնի՛կ, հետս մէկ երկու հիւր բերած եմ, մեզի քաւ մը չորսքա բեր աէ ուտենք: Կինը կը պատասխանէ՝ — Էֆէնտի, տունը իւզ կա՞յ, բրինձ կա՞յ որ չորսքա կ'ուզես, բան մը բերած ունիս: Հօճան տխուր գէմք մը առած կ'ըսէ՝ — Գոնէ սա պարսպ քաւը բեր նա-

Զուարճ. 90. — Եթէ շտակ շտակի որք ետիս պիտի մնայիր:

յիմ: Եւ երբ կինը թասը կը բերէ, Հօճան ձեռքէն առնելով Մօլլաներուն բով կը տանի ու կ'ըսէ՝ — Տղաք, ներողամիտ եղէք, եթէ տունս իւզ, բրինձ ունենայի, ձեզի աս թասով չորսքա պիտի հանէի:

92. — Հօճան միջոց մը կը հիւանդանայ, անկողին կ'իյնայ, գրացի կիներ որպիսութիւնն հարցնելու կուզան: Ասոնցմէ մին Նասրէտօինը բաւական կազդուրուած գոնելով կատակի ձեով կ'ըսէ՝ — Էֆէնտի, Աստուած հեռու ընէ, եթէ ձեզի մահ մը պատահի ի՛նչ ըսելով սուգ բըռնենք: Հօճան որ նո՛յնիսկ այդ վիճակին մէջ սրամտու-

Զուարճ. 92. — Ըսէք թէ կիներուն ներկայութենէն չէր կշտանար:

թենէ ետ չէր մնար, կը պատասխանէ՝ — Ըսէք թէ՛ կիներուն ներկայութենէն չէր կշտանար:

93. — Հօճան օր մը Լէնկթիմուրի այցելութեան կ'երթայ: Այս վերջինը գանդաղ ձիու մը վրայ նստեցնելով զինքը, իրեններուն հետ մէկտեղ որսի կը տանի: Այդ մի-

Նոցին տեղատարափ անձրեւի մը բռնուելով ամէն մէկը ձին քշածին պէս իր տեղը կը հասնի, միմիայն մեր Հօծան իր ձիուն դանդաղութենէն կէս ճամբան կը մնայ և որպէսզի հագուստները չի թրջին, կը հանէ ու տակը կ'առնէ. երբ անձրեւը կը կտրի, նորէն հագնելով դանոնը, ինք ալ իր կարգին քաղաք կը դառնայ: Լէնկթիմուր տեսնելով

Զուարթ. 93 — Եթէ դուն ալ ինձի պէս հագրատող տակը աննէիր...

որ Հօծան բնաւ չէ թրջած, երբ կը հարցնէ թէ՛ ինտո՛ր ազատած է, Հօծան կ'ըսէ՝ — Մարդ ասանկ կարիճ ձիուն վրայ կը թրջի... անձրեւը առածին պէս փորին կից մը տուի, թռչունի մը պէս թռչուց հոս բերաւ զիս: Թագաւորը զարմացած հրաման կ'ընէ որ այդ ձին ուրիշ անգամ

իրեն յատկացնեն: Արդարեւ երբ երկրորդ անգամ որսի կ'ելլեն ու կրկին անձրեւի կը բռնուին, այս անգամ իր հետեւորդները և Հօծան իրենց ձիերը կը քշեն, իրմէն առաջ քաղաք կը հասնին, մինչքեւ Էմիրը իր ծանրաշարժ ձիուն երեսէն մինչեւ ոսկորները կը թրջի և հազիւ մինչեւ գիշեր կրնայ գիւղ վերադառնալ: Յաջորդ առտուն կանուխ Հօծան քովը կը կանչէ և յանդիմանելով կ'ըսէ՝ — Հօծա, բեզի կը վայլէ՞, դուն ինձի խաբեցիր, դաշտին մէջ անձրեւին տակ, երչիկի մը պէս «սրբ սրգրամ» ընել տըւիր... : — Իրտունը չունիո բարկանալու Տէր իմ, կ'ըսէ Հօծան, եթէ դուն ալ անձրեւին ատեն հագուստը տակդ առած և ետքէն հագած ըլլայիր բնաւ չէիր թրջեր:

94. — Հօծան առտու մը կանուխ տունին առջեւէն կառքի մը անցնիլը կը տեսնէ և իմանալով որ իր ծննդավայրը՝ Սիվրիհիսար կ'երթայ, անմիջապէս և անկողինէն ելած վիճակովը մէջը կը նետուի: Կառապանը որ զինքը կը ճանչնար ու կը յարգէր, բնաւ դիտողութիւն չընէր, ու, երբ քաղաքին կը մօտենայ, առաջուրնէ մարդ զրկելով կ'իմացնէ Նասրէտտինի գալուստը: Քաղաքացիները իրենց համբաւաւոր Հօծան դիմաւորելու կը փութան ու երբ կառքին մէջ կիսամերկ վիճակի մը մէջ կը գտնեն զինքը, կը հարցնեն. — Լ.Ֆէնտի, աս ի՞նչ վիճակ է: Հօծան կը պատասխանէ՝ — Չեզի չափազանց սիրելուս այնչափ աճապարեցի որ հանելու մոռցայ:

95. — Հօծան խոշոր եզ մը ունի եղբր, որուն աղեղանման եղջիւրներուն մէջտեղը նստիլ և պտոյտ մը ընել իր մեծագոյն փափաքն է եզբր: Եկու տես որ եզն ալ ոչ միայն այդ բանէն բնաւ չախորժիր, այլեւ չափազանց կը գրգռուի եզբր: Օր մը Նասրէտտին տեսնելով որ կենդանին բակին մէջ փռուեր նստեր է, յարմար առիթը ներկայացած համարելով ճակտին վրայ կը նետուի և եղջիւրները ձեռքն առնելով կը նստի: Եզը այս անակնկալին վրայ չափազանց կը գրգռուի և զօրաւոր ցնցումով մը գլխիվար գետին կը փռէ իր տէրը: Հօծան այս վիճակին մէջ պահ մը անշարժ մնալէն յետոյ, կինը վրայ հասնելով մեռած

կը կարծէ և կը սկսի լալ: Նասրէտտին ըիչ մը ետքը ըս-
թափելով երբ գլուխը վեր կ'առնէ և կ'նսջը լալը կը տես-
նէ, կ'ըսէ՝ — Մի՛ լար կ'նի կ, մի՛ լար... իրաւ, թէ եւ ասիկա
բաւական սուղի նստաւ ինձի, բայց գոնէ ես ալ փափարս առի:

Զուարճ. 96 — Չիզի չափազանց սիրելու հարցաւոյ նախնի մտայ...

96. — Հօճան քանի մը Սօֆթաներու հանդիպելով իր տունը
կը հրաւիրէ զանոնք. երբ դրան առջեւ կը հասնին, — Դուք քիչ
մը սպասեցէք հոս. ըսելով ինք ներս կը մտնէ և հասկնալով որ
ուտելիք բան մը չկայ, կը յանձնարարէ կ'նսջը որ ու եւ է միջոց մը
գտնէ և ճամբէ: Կինը, իրր թէ բանէ մը տեղեկութիւն չունենալ
ձեւացնելով դրան ետին կեցած կը հարցնէ. — Ի՞նչ կ'ուզէք: Ու
երբ Սօֆթաները կ'ըսեն որ Հօճան հրաւիրած է զիրենք, — Անիկա
հոս չէ, կը պատասխանէ կինը: Ասոնք զարմացած իրարու երես

նայելէ վերջ, կը հարցնեն. — Հիմա հետերնիս էր, ներս մտաւ,
ինտո՞ր հոս չըլլար... Կինը կը պնդէ սակայն, և երբ աղմուկը
չափազանց կը մեծնայ, Հօճան գլուխը պատուհանէն դուրս հանե-
լով կ'ըսէ՝ — Էֆէնտինե՛ր ինչո՞ւ չէք համոզուիր, դուրը երկուք
է, կարելի է մէկէն մտաւ, միւսէն դուրս ելաւ...:

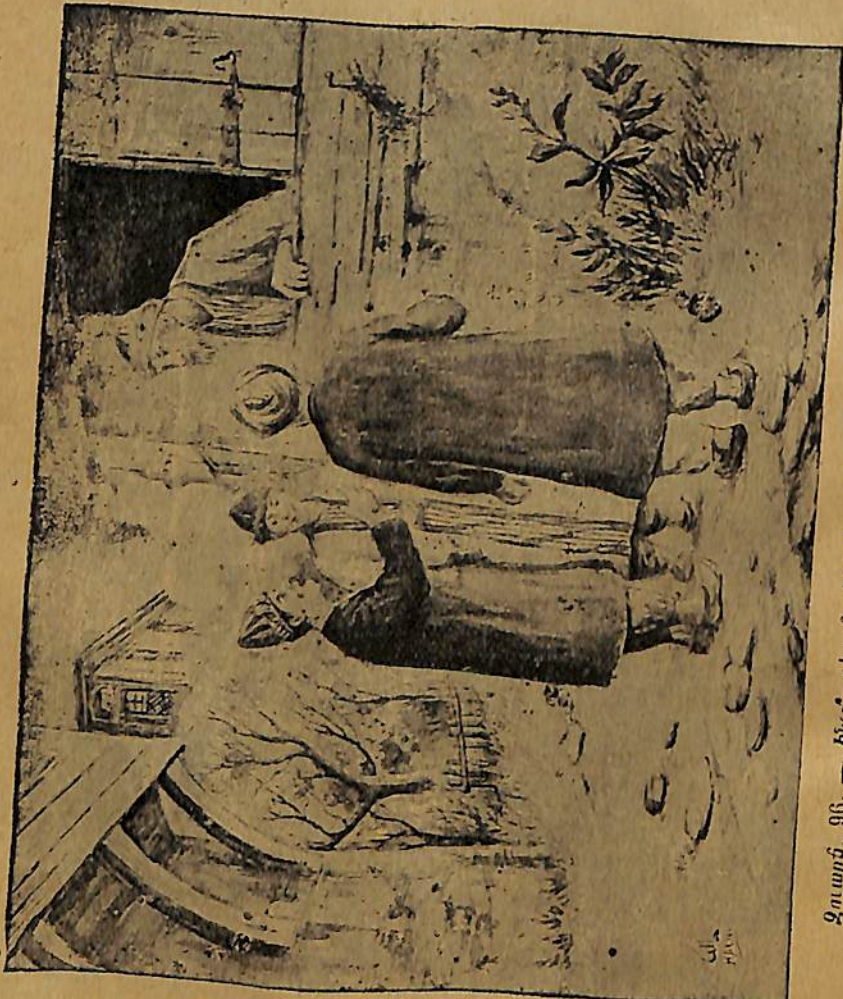

Զուարճ. 97. — Ասիկա թիւն չափազանց սուղի նստաւ, քոյց գոնէ ես ալ փափարս առի...

97. — Հօճանին կինը յղի է եղբր, սղարբոքի օրերը հասնե-
լուն, կը սկսի տառապիլ և չի կրնար ծնիլ. քովը գտնուող կինե-
րը Հօճանին կ'ըսեն՝ Էֆէնտի կամ աղօթք մը ըրէ և կամ ճար
մը գտիր որ ազատի: Հօճան — Ես հիմակ անոր ճարը կը գտնեմ,
ըսելով դուրս կ'ելլէ, յապարավածառէն քանի մը ընկուղ կ'առնէ և
վերադարձին կ'նսջը նստած աթուռին տակ դնելով զանոնք, կ'ըսէ՝
— Սպասեցէք, հիմա ընկուղները տեսածիս պէս նայէ ինտոր դուրս
կ'ելլէ:

98.— Օր մը կինը խաղ մը ընել ուղելով Հօճային, ապուրը կրակի պէս տաք վիճակի մէջ՝ կը բերէ սեղանին վրայ կը դնէ: Ճկու տես որ է՛ն առաջ ինք կը խարուի՝ անուշադրութեամբ կլլե- լով լեցունկէկ դգալ մը, որ կ'այրէ ներսիդին և կ'արցունքոտէ աչքերը: Հօճան իր կնոջը այս անժամանակ լալուն պատճառը կը հարցնէ, կինը կ'ըսէ՝ — Լուսանոգի մայրիկս աս ապուրը շատ կը

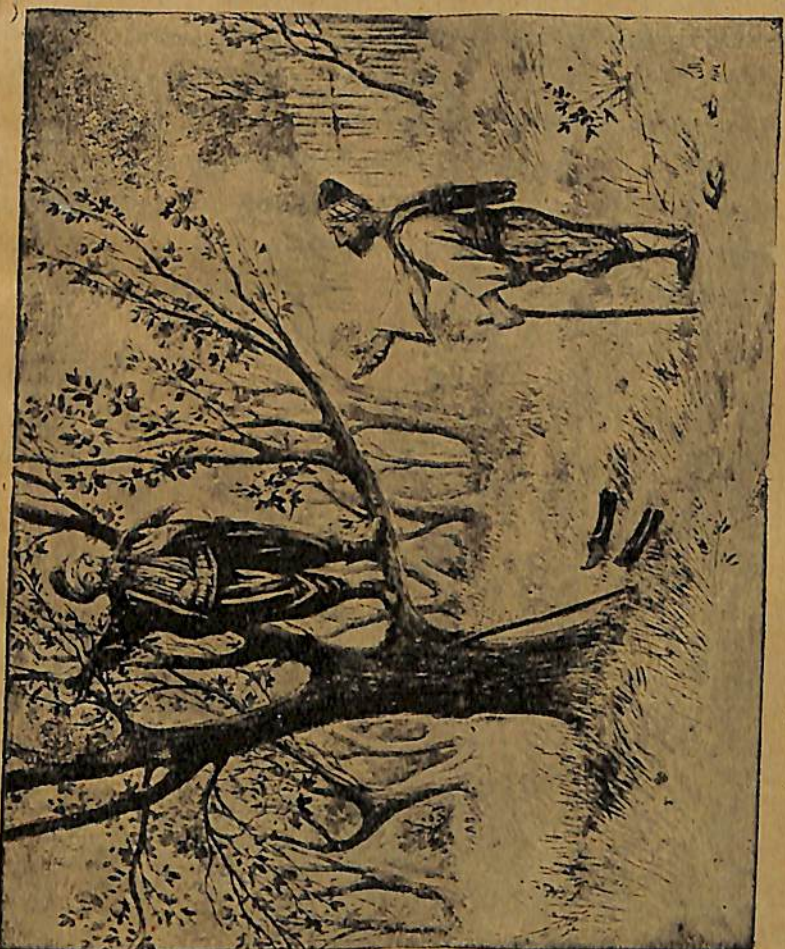

Ձուարճ, 96. — Ինչո՞ւ էք համոզուիր, դուր երկար է, կարելի է...

սիրէր, ան միտքս ինչաւ, յուզուեցայ: Հօճան իր կարգին երբ դգալ մը ապուր կը կլլէ, իր բերանն ալ կ'այրի և միեւնոյն վի- ճակին կ'ենթարկուի: Ուստի երբ կինը կը հարցնէ թէ՛ — Բեզի՛ ինչ եղաւ, որ կուլաս, Հօճան իր պատասխանէ՛ — Ուղուրսուզ մօրդ մեռնելէն ետքը քեզի պէս ապուրին ողջ մնալուն կուլամ կոր:

99.— Հօճային տղան— Հայրի՛կ կ'ըսէ օր մը, ես քու ծնուն- քըդ գիտեմ, Մայրը երբ կը յանդիմանէ դայն, Հօճան կ'ըսէ՛ — Պէ կնի՛կ, ինչո՞ւ պարապ տեղը տղուն սիրտը կը կոտորես, կը տեսնես որ չափազանց ուշիմ է, չի՞ կրնար այդչափ բան մը գիտ- ցած ըլլալ:

100.— Հօճան օր մը համբակ սափրիչէ մը կ'ածիլուի: Ասի- կա իւրաքանչիւր ածելիի շարժումին ճեղք մը կը բանայ եւ տեղը բամպակ կը փակցնէ: Հօճան բարկանալով երբ առնել քալելու կը պատրաստուի — կեցիր էֆէնտի, կ'ըսէ սափրիչը, դեռ կէսը չեմ ածիլած: Հօճան կը պատասխանէ՛ — Հէ՛րիֆ, դուն գլխուս կէսին բամպակ ցանեցիր, ձգէ որ մնացած կէսին ալ վուշ (քէթէն) դանեմ:

Ձուարճ, 101. — Համբակ սափրիչ այսօր կրնայ երգել.

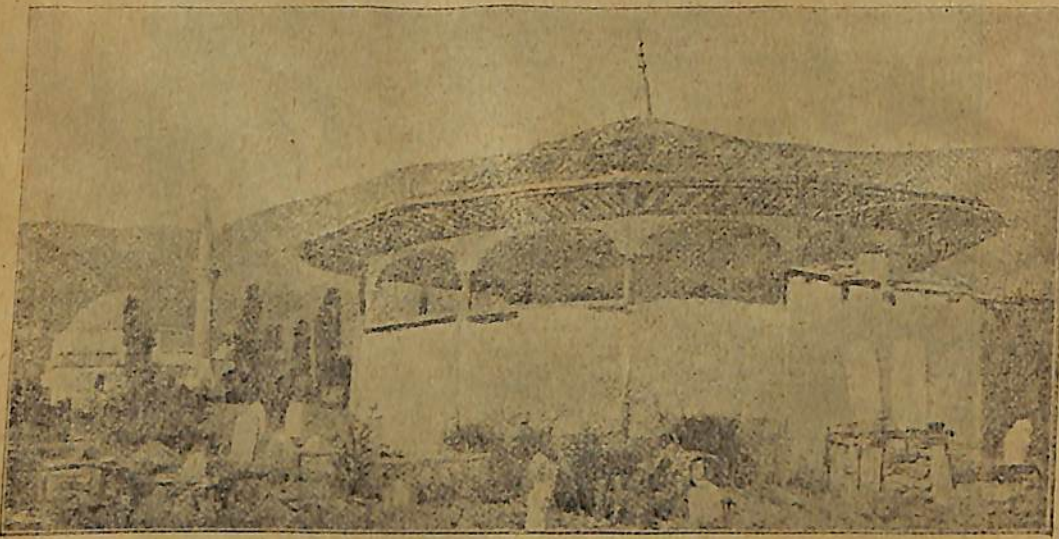
101.— Հօճան օտարի մը պարտէզը մտնելով՝ ծիրա-

նիի մը վրայ կ'ելլէ տէրը վրայ հասնելով երբ կը հար-
ցնէ թէ՛ — Ի՞նչ բան ունիս ծառին վրայ, Հօճան կը պա-
տասխանէ՛ — Ես սոխակ մըն եմ, երգելու համար ելած եմ
հոս: Մարդը՝ — Շատ լաւ, երգէ՛ տեսնեմ, կ'ըսէ: Հօճան երբ
կը սկսի երգել, մարդը, ի լուր անոր արտառոց ձայնին,
կ'ըսէ՛ — Աս ի՛նչ տեսակ բան է, սոխակը ասանկ կ'երգէ.
Հօճան կը պատասխանէ՛ — Հապա ինտոր կ'ուզէիր, համ
բակ սոխակը ա՛յսչափ կընայ երգել:

102. — Լուսնկայ գիշեր մը Հօճան հորէն ջուր բա-
շխու կ'երթայ, կը տեսնէ որ լուսինը հորին մէջն է, ու-
զելով հանել զայն անկէ, չէնկէլ մը կ'առնէ և իսկոյն հորը
կ'իջեցնէ. ու երբ կ'աշխատի վեր բաշել, կը տեսնէ որ տե-
ղէն անգամ չի շարժիր, որովհետեւ բարի մը պլլուած էր:
Հօճան ուժը այն աստիճան կը փորձէ որ վերջապէս չուտ-
նը կը փրթի, և ինքն ալ անոր հետ հորը կ'իյնայ: Հօն
ինքզինքը գտնելէ վերջ երբ վեր կը նայի և լուսինը իր
տեղը կը տեսնէ, կ'ըսէ՛ — Փա՛ռք Տիրոջը, իրաւ ըիջ մը
նեղուեցայ թէեւ, բայց լուսինն ալ իր տեղը գտաւ:

Վ Ե Ր Ջ Ա . Մ Ա Ս Ի Ն

Հօճա Նարէտտինի Դամբարանը տարեր զիրրով մը անուած:

66 (85) 83 86 78 7.

69-70
73
52-

50-58

67

ՀՕՃԱ ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔՆԵՐԸ

(Յ Ա Ի Ե Լ ՈՒ Ա Մ)

(Գրեթէ դար մը առաջ «Բեայիգ» գրով գրուած ձեռագիր հաւաքածոյի մը փաղուած:

103. — Հօճան Գօնիա գտնուած միջոցին քաղցրի մը ներկա-
յանալով՝ — կարծեմ կինդ մեռած է, կ'ըսէ. Հօճան կատարեալ
պաղարիւնութեամբ կը պատասխանէ՛ — Եթէ չի մեռնիր արդէն
պիտի ձգէի:

104. — Հօճան որ մը իշուն վրայ հեծած չափէն աւելի վազ-
ցնելու ատեն յանկարծ վար կ'իյնայ: Կարգ մը փողոցի լակոտներ
աղմուկ մըն է կը փրցնեն, և՛ — Հօճան էչէն վար ինկաւ թո՛ւ...
Հօճան էչէն վար ինկաւ... ըսելով կ'սկսին ծաղրել. Նասրէտտին
անոնց դառնալով կ'ըսէ. — Այ օղուլ, ի՛նչ կայ դարմանալու...
արդէն չիյնայի նէ, վար պիտի իջնէի:

105. — Հօճան լեռնէն փայտ կտրելով իշուն կը բեռցնէ, կա-
ցինը և ապաէ վերարկուն ալ վրան նետելով՝ — Ես լերան ճամ-
բէն պիտի երթամ, դուն շիտակէն եկուր. կ'ըսէ, կը բաժնուի:
Տուն հասնելուն կնոջը կը հարցնէ թէ՛ էչը եկա՞՞մ է. այս վեր-
ջինը՝ երբ ժխտական պատասխան կուտայ, Հօճան ինքնիրեն կ'ըսէ
— Մաշալլահ ինծի, էչէն առաջ հասեր եմ, Բաւական ժամանակ
սպասելէ վերջ, երբ կը տեսնէ որ էչը տակաւին չերեւիր, — Եր-
թամ նայիմ, ինչո՞ւ չեկաւ, ըսելով նորէն լեռ կ'երթայ. կը տես-
նէ որ կենդանին ձգուած տեղը կեցած խոտ կ'ուտէ, բայց վրան
ո՛չ կացին կայ ոչ ալ վերարկու: Հօճան վերջին ծայր բարկանալով
էչին բեռը, ինչպէս նաեւ համետը գետին նետելով կը սկսի յանդի-
մանել. Տակաւին ձգած տեղս կեցեր (*) կը ճարակիս կոր հա՛...
անանկ է նէ կացինն ու վերարկուս բեր որ համետդ առնես:

(*) Թրքերէն բնագրին մէջ հետեւեալ ծանօթութիւնը կայ. —
Այս զուարճարիքին նմանող ուրիշ մըն ալ գրած էինք ասկէ առաջ.
ասիկա միւսէն աւելի լաւ գրուած է. մանաւանդ որ, միեւնոյն
ատեն ծագումը կը ցուցնէ մեզի՛ առածի կարգ անցած այն նշա-
նաւոր խօսքին զո՞չ շատ ատեն մէջ կը բերենք մէկու մը տգի-
տութիւնը երեսին տալու համար. — « Ի ուն տակաւին ձգած տեղս
կը ճարակիս » (Մ. Թ. — Մեր՝ « Դու միայն կաս յերուսաղէմ » ի
իմաստով.)

106. — Հօճախն էջը երբ կը սատկի, կինը՝ — Մեզի ուրիշ էջ մը պէտք է, շուկայ գնա՛, հատ մը առ. ըսելով դրամ կուտայ: Հօճան էջը գնելէն վերջ երբ սանձէն բռնած՝ առանց ետին դառնալու՝ դէպի տուն ճամբայ կ'ելլէ, երկու ստահակներ էջը գողնալու նպատակով կամայող մը Նասրէտտինի ետեւէն կ'իջնան. մէկը սանձը կը կտրէ, էջը կ'առնէ շուկայ կը տանի ծախելու և արժէքը ընկերոջը հետ բաժնելու. միւսն ալ կտրուած սանձը վիզը կ'անցընէ և կը սկսի Հօճախն հետեւիլ: Հօճան երբ տուն կը հասնի և ետին կը դառնայ, կը տեսնէ որ իշուան տեղ մարդ մը կատուած է. շուարած երբ կը հարցնէ թէ՛ — Բարեկա՛մ, մի՛ վ ես դուն, մարդը միամիտ ձեւով մը, քիթը կը քաշէ, աչքերը կը ճմռէ և արտաբերելով մը առած կ'ըսէ՝ — Ա՛խ, էֆէնտի ճահիլութիւն մը ըրի, մօրս հանդէպ անպատշաճ վարմունք մը ունեցայ, ան ալ «էջ ըլլաս, ուրիշ բան չեմ ըսեր» ըսաւ, վայրկենին էջ մը եղայ, ինձի շուկայ տարին, ծախեցին, դուք ալ գնեցիք. հիմա ձեր բարի աղօթքովը նորէն մարդ եղայ: Հօճան ներքնապէս ուրախացած — Գնա՛, գնա տէ, անգամ մըն ալ էշութիւն մի՛ ըներ՝ ըսելով կը ճամբէ: Յաջորդ օրը երբ կրկին շուկայ կ'երթայ՝ նոր էջ մը գնելու, կը տեսնէ որ նախորդ օրուան էջը կրկին հոն բերուեր է. իսկոյն քովը երթալով ականջն ի վար կ'ըսէ՝ — Անպիտան, ես քեզի չըսի՛ որ ուրիշ ատեն մօրդ խօսքէն դուրս չելլես ... ով գիտէ նորէն ինչ էշութիւն ըրիր:

107. — Հօճախն տունը գող կը մտնէ. Նասրէտտին վախէն անմիջապէս անկողիններու պահարանը կը մտնէ ու կը պահուրտի: Գողը երկար բարակ փնտռութիւն վերջ երբ բան մը չի գտներ. — Մէկ մըն ալ հոս նայինք, կարելի է բան մը կը գտնենք, ըսելով պահարանին դուռը բացածին պէս, Հօճան կը տեսնէ, կը շուարի և որպէս թէ այցելու մը եղած ըլլար — Հօ՛ն էք եղեր, կը հարցընէ. Հօճան, քիչ մը համարձակութիւն առած կ'ըսէ՝ — Այո՛, գիտէի որ գողնալիք բան մը չպիտի գտնաս, ամէնալուս հոս պահուրտեցայ:

108. — Հօճան տանը անխանոցին մէջ մատնի մը կը կօրսընցնէ, չի կրնար գտնել. փողոցին դրան առջեւ կ'ելլէ, կը սկսի հոն փնտռել. Դրացի մը ասիկա տեսնելով երբ զարմացած կը հարցնէ թէ՛ — Ինչո՞ւ անխանոցին մէջ չես փնտռեր, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Հոն չա՛տ մտի է, անոր համար հոս կը փնտռեմ:

109. — Հօճան երիտասարդութեանը ուրիշի մը պարտէզէն սխի, ձմերուկ փրցնելու միջոցին, տէրը հեռուէն կը տեսնէ և կը պրուայ. — Հէ՛յ ... հող ի՞նչ գործ ունիս, Շուտով դուրս ելի՛ր: Հօճան կը պատասխանէ՝ — Բնական պէտք մը կը հոգամ կոր: Մարդը երբ մօտիկը գալով ո՛ւր է տեսնեմ սա պէտքդ, կը հարցնէ:

Նասրէտտին մօտիկը գտնուած եզի մը թարմ մետաղութիւնը կը ցուցնէ: Մարդը՝ — Բարեկա՛մ, կ'ըսէ, ասիկա եզի մետաղութիւն է. Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ես ի՞նչ յանցանք ունիմ, հանգիստ չի ձգեցիր որ մարդու պէս պէտք մը ընէի:

110. — Օր մը Նասրէտտինի կ'ըսեն. — Հօճա՛, կինդ խելքը կորսնցուց: Հօճան մօրուքը ձեռքն առնելով կը սկսի մտածել, ու երբ կը հարցնեն թէ՛ — Ինչո՞ւ կը մտածես, կը պատասխանէ՝ — Կինս արդէն խելք չունէր, կը մտածեմ թէ կորսուածը ի՞նչ էր արդեօք...

111. Մէկը Հօճախն ծոծրակին (*) փառաւոր հարուած մը կուտայ. Հօճան երբ ետին դառնալով կը նայի, մարդը՝ — Ներեցէք, կ'ըսէ, ձեզի ծանօթներէս մէկը կարծելով կատակ մը ըրի: Նասրէտտին չի գոհանար և մարդուն օձիքէն բռնելով մինչեւ դատարան կը տանի: Դատաւորը, որ ծանօթ է եղեր հարուածը տուողին, խնդիրը անուշիկապել ուղղելով՝ — Օն, Հօճա էֆէնտի, դուն ալ իրեն ապտակ մը զարկ, կ'ըսէ: Ու, երբ Հօճան դարձեալ չի գոհանար, Աւրեմի իրաւունքդ ազլի մըն է միայն կ'ըսէ, և խօսքը ամբաստանողին ուղղելով — Գնա՛, կ'ըսէ, ազլի մը բեր որ իբր տուգանք Հօճային տանը և զինքը գոհացնենք: Հօճան կուահելով որ դատաւորին այս ընթացքը մարդը հեռացնելու պատրուակ մըն է լոկ, ձայն չի հաներ և առիթին կը սպասէ: Քիչ մը ետքը անոր դբաղած վիճակէն օգուտ բաղելով կամացուկ մը բովը կը մօտենայ և իր կարգին ապտակ մը կը փակցնէ դատաւորին՝ «գորս դու պատուիրեցեր»: Այս վերջինը երբ սարսափած ապուշ ապուշ Հօճային երեսն ի վեր կը նայի, — Երկար բարակ սպասելու ժամանակ չունիմ, կ'ըսէ Հօճան, երբ այդ մարդը մէկ ազլին բերէ, ձեզի վար գրէք:

112. Օր մը, երբ Հօճան իր ծննդավայրին մէջ դատաւորութիւն կ'ընէր, մարդուկ մը ներկայանալով անոր կ'ըսէ. — «Թառս (թանպուր) կորսնցուցած

(*) Ծոծրակ — եհսէ և ոչ թէ եհսէ, ինչպէս շատերը սովոր են ըսել: Ոչչափ ծաղրելի է մեզմէ շատերուն գործածած սա «էնքսէսինտէն կիթտիմ» պարբերութիւնը, որ «ետեւէն գացի» կամ «նեռացայ» ի լաստով կը գործածուի:

էի և շուկան այնինչ մարդուն ձեռքը տեղայ. կը պահանջեմ որ առնէք ու ինձի տար»: Հօճան պաշտօնեայ մը զրկելով խնդրոյ առարկայ անձը իր մօտ կանչել կուտայ: Մարդը կուգայ և կ'ըսէ. Ես այս թառը ուրիշ քաղաքէ մը գնած եմ և, Հօճային պահանջին վրայ, կ'երթայ վը-

Չօտք. 111. — Ելք այդ մարդ մէկ ազգն բերէ, մեզի վար դրէր:

կաներ ալ կը բերէ և անոր ներկայութեանը կը հանէ: Հօճան, ասոնց ուղղելով իր խօսքը կը հարցնէ. — «Աղաներ, դուք ինչ բանի վկայութիւն պիտի տար»: վկաները կը պատասխանեն. — «Այս թառը զմեզ ձեր ներկայութեանը բերել տուող անձինն է, «իշար փերակ»ն կուտարձ է, պոշրմաները չափազանց թոյլ են և տակը թէլլի է. ար-

դարեւ իրենց բոլոր ըսածները ճիշտ ըլլալով, դատախազը թառը դատ բացողին յանձնելով մէկտեղ, «այս վկաներուն պատուաւորութիւնը պէտք է ստուգել, ինչու որ մէկը տղու և միւսը կնիկի միջնորդ է» ըսելով վերաւորել կ'ուղէ. Հօճան ի պատասխանի, կ'ըսէ. — Այ մարդ, ի՞նչ հարկ կայ ստուգելու, թառի մը խնդրոյն մէջ այս վկաներէն լաւագոյնը չըլլար:

113. — Հօճան կէս դիշերին կնոջը հետ խօսքի բընուած ատեն, փողոցին դրան առջեւ ոտքի ձայն մը առնելով կը լռէ, ահանջ կը դնէ: Ճիշտ այդ միջոցին գոմին մէջէն ուլը կը մայէ, քիչ մը վերջն ալ սա խօսքերը կը լսուին — Աս դիշեր բան մը չանցաւ ձեռքերնիս, եկուր սա Հօճաին տունը մտնենք, հարկաւ խոր բունի մէջ է հիմա, զինքը կը սպաննենք, ուլը կը ճաշակենք, կինն ալ կը փախցնենք...: Հօճան, ա'լ կասկած չունենալով որ գողերու հետ է գործը, իրարու ետեւէ բանի մը անգամ կը հազայ, աղմուկ կը հանէ և այնչափ զգալի կ'ընէ իր արթնութիւնը որ, գողերը կծիկը կը դնեն: Կինը՝ երբ Հօճային դառնալով — Էֆէնտի, վախնալուդ, դիտմամբ հազացիր, աղմուկ հանեցիր, անանկ չէ... կ'ըսէ ծաղրանքով, Հօճան կը պատասխանէ. — Անանկ է ես, բեզի համար ի՞նչ կար որ... մէյ մըն ալ ինձի և ուլին հարցուր:

114. — Հօճան տուն մը շինել տալու համար ճարտարապետ մը կը կանչէ. մարդը՝ Հոս սենեակ մը, հոս սրահ մը, հոս ալ շտեմարան մը պէտք է, ըսելով վեր վար պարտկելու ատեն փուք մը թող կուտայ: Հօճան, չուզելով առիթը փախցնել, մարդուն հակափորին հարուած մը տալով կ'ըսէ. — Հոս ալ պէտքարան մը...

115. — Դրացի կիներ երբ Հօճաին կը հարցնեն թէ՛ — Հարիւր տարեկան մարդ մը կրնա՞յ զուակ ունենալ, — Ինչո՞ւ չէ, կը պատասխանէ Հօճան, երբ ձեր տարիքը ունեցող մատաղ, թարմ ու աղւորիկ դրացուհիներ ունի:

116. — Դրացիներէն մէկը կաթսան կորսնցուցած է եղեր, որ մը ուրիշի մը քով տեսնելով զայն, իրեն ըլլալը ապացուցանելու համար Հօճան վկայութեան կը տանի:

Գատաւորը երբ կը հարցնէ ասոր թէ՛ — Գիտե՞ս որ կաթ-
սան ասո՛րն է, Հօճան կը պատասխանէ՛ — Այո՛, կաւի
տուփ (՝) (քիլ քուքուսը) եղած ատենէն գիտեմ, իր ձեռքը
մեծցաւ:

117. — Հօճան ծովի մը եղերքը գտնուած միջոցին
չափազանց ծարաւցած ըլլալով, ստիպուած ծովէն բիշ մը
ջուր կ'առնէ, կը խմէ: Եկու տես որ ո՛չ միայն ծարաւը
չանցնիր, այլև կոկորդը աւելի կը չորնայ եւ ստամոքսն
ալ կը խանգարի: Բիշ մը առաջ երթալով անուշ ջուր մը
կը գտնէ, անյագօրէն խմելէ վերջ գդակն (քազեա) աչ
լեցնելով կը բերէ ծովը կը թափէ ու կ'ըսէ՛ — Չուր եմ
ըսելով պարագ տեղը մի՛ փրփրիր, մի՛ ուռիր, գոռոզու-
թիւն մի՛ ծախեր... Չուր ըսածդ ասանկ ըլլալու է:

118. — Երբ Հօճան կը հարցուի թէ՛ յուզարկաւո-
րութեան ատեն դազադէն առաջ պէտք է ըլլալ, թէ ետ-
քը, Հօճան կը պատասխանէ՛ — Մէջը մի գտնուիք տէ, ո՛ւր
կ'ուզէք եղէք:

119. — Հօճան գործի մը համար Պրուսա կ'երթայ
պաշտօնական շրջանակներու մէջ ո՛րչափ կ'աշխատի գործը
չի լինար: Մէկը խորհուրդ տալով իրեն, կ'ըսէ՛ — Եթէ
առտուն նաւագներդ քառասուն օր շարունակ Ուլու ձամիի
միսըսպին (խորան) առջև ընես եւ քառասունըմէկերորդ
օրը աղօթես, գործդ կը յաջողի: Հօճան՝ մարդուն ըսածին
պէս՝ քառասուն օր Ուլու ձամի կ'երթայ, նորէն գործը
չի յաջողիր. ուստի ճարահատ, անգամ մըն ալ անոր մօ-
տիկը գտնուող Բիւշիւք Մէսճիար (մատուռ) կ'երթայ եւ սըր-
տագին աղօթք մը կ'ընէ, ու երբ գուգադիպութիւնով մը
այդ օրն իսկ գործը կը լինայ, կրկին Ուլու ձամի երթա-
լով, մեծ գուռնէն ներս կը մտնէ եւ բարձրաձայն կ'ըսէ՛ —
Մե՛ղք քեզի... ձագիդ չափ ալ չի կաս եղեր...:

(՝) Կաւը իւղոտ ցելս մըն է. գաւառներու մէջ երբեմն իր վի-
ճակով, երբեմն ալ անուշ հոտերով խառնուած, կը չորցնեն եւ
օժտուի տեղ կը գործածեն եղեր: Հօճանի ակնարկած « քիլ քուքու-
սըն այդ կաւ-օճառը պահող տուփն է, որ երկաթէ, պղինձէ եւ
արծաթէ ալ կը շինուի եղեր:

120. — Հօճան հեռաւոր ճամբորդութիւն պիտի ընէ ե-
ղեր, ճամբան չի կորսուելու համար մէջքը դրում մը կը
կապէ, անանկ ճամբայ կ'ելլէ: Չարածճիին մէկը կամա-
ցուկ մը այդ դրումը քակելով իր մէջքը կը կապէ, եւ ան-
կէ առաջ կ'անցնի. պահ մը ետքը Հօճան հեռուէն երբ մէջ-
քը դրում կապած այդ մարդը կը տեսնէ, զարմացած կ'ըսէ՛.
— Մա մարդը ես եմ, բայց ես ի՞նքս ով եմ արդեօ՛ք: (՝)

121. — Հօճան տուն շինել տալու ատեն վարպետին
կը յանձնարարէ որ տախտակամածի տախտակները տանի-
քին, տանիքի տախտակներն ալ տախտակամածին գամէ.
վարպետը երբ պատճառը կը հարցնէ, կ'ըսէ՛. — Մօտերս
պիտի ամուսնանամ. եւ որովհետեւ, մարդ ամուսնացածին
պէս տունը տակնուվրայ կ'ըլլայ, աս ալ ան ատենը ինքնի-
րեն կը շտկուի... Ի՞նչ տեղը կայ որ ետքէն նոր ծախք բա-
նամ գլխուս:

122. — Հօճանէն երբ աչքի ցաւի համար դարման մը
կը հարցնեն, կ'ըսէ՛. Անցեալները ակուս սոսկալի կեր-
պով կը ցաւէր կոր, մինչեւ որ՝ հանել չի տուի, չի հան-
գստացայ:

123. — Հօճան ամուսնութենէն հինգ օր վերջ գաւակ
մը կ'ուեննայ. յաջորդ օրը անմիջապէս բերական, պայու-
սակ եւ տիպիք (՝) մը գնելով կը բերէ խանձարուրքին քովը
կը դնէ. ու երբ կը հարցնեն թէ ի՞նչ կը նշանակէ աս,
կ'ըսէ՛ — Ինն ամսուան ճամբան հինգ օրէն կտրողը չէ՞ որ
վաղն ալ ասոնց պէտք պիտի ունենայ... քանի որ զրպանս
բիշ մը դրամ կար, առի:

(՝) Այս պատմութիւնը պզտիկ տարբերութիւնով մը Հէպէն-
դա անունով ուրիշի մը կը վերագրուի: Ասիկա շատ մը ոսկորներ
դերձանի մը անցուցած միշտ վիզը կը կապէ եւ այս կերպով միայն
ինքզինքը ուրիշներէն կը զանազանէ եղեր: Օր մը բաղնիքը գտնը-
ւած ատեն, երբ ուրիշ մը, քակելով աչ ոսկորներու շարը (սիզի)
իր վիզը անցուցած դէմը կ'ելլէ, Հէպէնդա զարմացած կ'ըսէ՛. —
Սաւիկա ես եմ, բայց ե՞ս ով եմ:

(**) Պղինձէ շինուած թրքական կաղամար մը որ միեւնոյն
ատեն գրչատուփ ալ է:

124.— Հօճաին շապիկը չորնալու համար ծառի մը վրայ կը փռեն. ուժով հով մը կը թռցնէ և հեռու տեղ մը կը նետէ. Հօճան զայն վերստին ձեռք ձգելուն կ'որոշէ գորշպան մը կտրել ու երբ կինը պատճառը կը հարցնէ, Հօճան կ'ըսէ. — Աստուած հեռու ընէ, հապա եթէ մէջն եղած ըլլայի՛ . . . :

125.— Հօճաին երբ կը հարցուի թէ՛ — Ինչո՞ւ համար մարդիկ ամէն առտու զանազան ուղղութիւնով ասդին անդին կ'երթան, Հօճան կը պատասխանէ՝ եթէ ամենքը միեւնոյն կողմ երթային աշխարհ իր հաւասարակշռութիւնը կը կորսնցնէր և կը կործանէր:

126.— Հօճան օր մը այգի անկողններու քով երթալով երբ ինչ ընկնին կը հարցնէ, կ'ըսեն. — Յուպեր (չուպուզ) կը անկենք կոր, վաղը ասոնք հիանալի խաղողներ պիտի տան: Հօճան քիչ մը մտածելէ վերջ կ'ըսէ. — Զիս ալ անկեցէք, տեսնենք ե՛ս ինչ տեսակ պտուղ պիտի տամ: Այգեպանները կը համակերպին և Հօճան մինչեւ մէջըը հողին մէջ կը թաղեն, իրենք ալ անդին ծառի մը տակ բաշուելով ճաշի կը նստին: Գարունի զովութենէն Հօճան կը սկսի մսիլ, երբ անօթութիւնն ալ վրայ կը հասնի, ալ չկրնալով կենալ, մեծ ճիգերով ինքզինքը հողէն կ'ազատէ և այգեպաններուն քով կուգայ: Ասոնք երբ անոր աճապարանքին պատճառը կը հարցնեն, կը պատասխանէ՝ — Շիտակը կ'ուզէ՞ք, տեղս չսիրեցի, չի կրցայ հիմ բռնել, ելայ:

127.— Բարեկամներէն մէկը օր մը Հօճաէն «քիչ մը միջոցով» դրամ ուզեր է. Հօճան ալ սա պատասխանն է տուեր. — Իրամ չունիմ, բայց բարեկամս ըլլալուդ սիրտդ չեմ ուզեր կտորել, «միջոց» որչափ ուզես կուտամ:

128.— Հօճան գիւղ մը հիւր մնալով, մախաղը (հէյպէ) կը կորսնցէ: Ինքն իրեն բաւական փնտռելէ վերջ երբ չի գտներ, գիւղացիներուն սպառնալով կ'ըսէ. — Անպատճառ պիտի գտնէք, չէ նէ ես գիտեմ թէ ի՞նչ պիտի ընեմ: Գիւղացիները վախնալով Հօճաին վրէժխնդրութենէն՝ ասդին անդին կ'իյնան և վերջապէս գտնելով կը բերեն, կը յանձ-

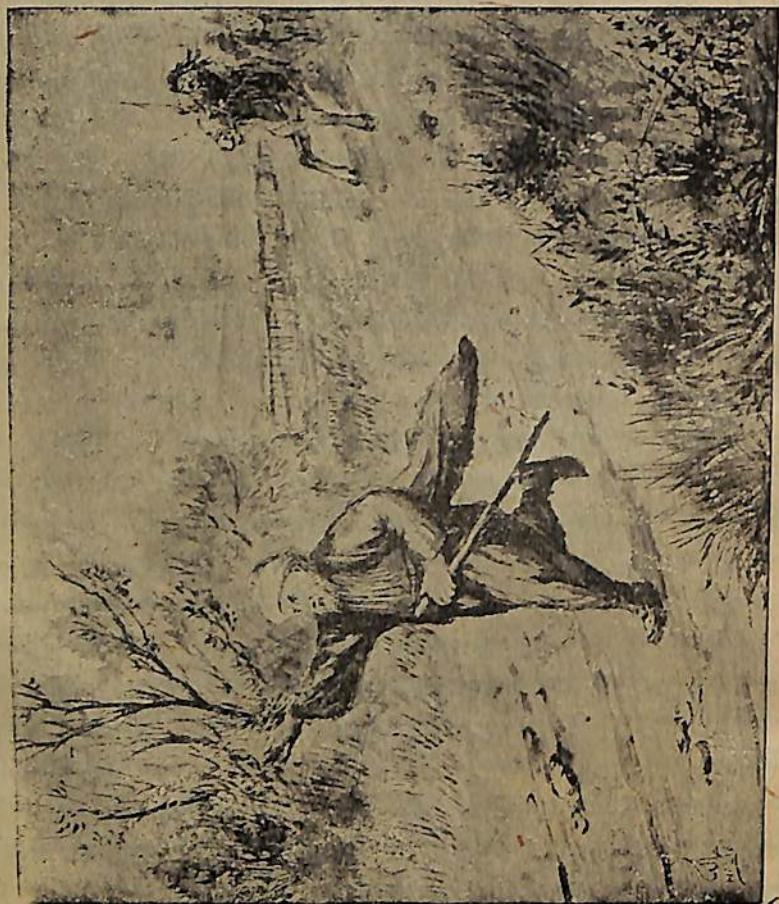
նեն: Այս միջոցին իրենցմէ մէկը երբ հետաքրքրուած կը հարցնէ թէ՛ — Էֆէնտի, եթէ չի գտնուէր ի՞նչ պիտի ընէիք, Հօճան կատարեալ պաղարիւնութիւնով կ'ըսէ. — Ի՞նչ պիտի ընէի, ա՛յ օղոշ, տունը հինումին կապերտ մը կար, անիկա մախաղ պիտի շինէի:

129.— Առտու մը Հօճան տնէն դուրս ելլելու ատեն, քովի դրացին առջեւն ելլելով կ'ըսէ. — Էֆէնտի, կը ներէք, առտուան դէմ կը պոռայիք, կը կանչէիք կոր, վերջն ալ ահագին տակնուվրայութիւն մը ելաւ, արդեօք պատճառը կրնա՞մ իմանալ: Հօճան կը պատասխանէ. — Մերինին հետ քիչ մը առինք տուինք. ետքը ձիւպպէիս կից մը տալուն պէս, ասիկա սանդուխներէն գլտոր մլտոր վար ինկաւ՝ մեծ աղմուկ հանելով: Դրացինը երբ զարմացած — Հօճա՛, կ'ըսէ, կարելի՞ բան է որ ձիւպպէն այդչա՛փ աղմուկ հանէ, նասրէտտին կը պատասխանէ. — Բարեկա՛մ, ինչո՞ւ ամէն բանին շիտակը ըսելու կը ստիպես . . . իշքե ես ալ մէջն էի . . . :

130.— Հօճան գիշեր մը կնոջը կ'ըսէ — Կնի՛կ, վաղը եթէ օդը անձրեւոտ ըլլայ՝ փայտի, խսկ եթէ բաց ըլլայ՝ որսի պիտի երթամ: Էֆէնտի՛, ինչալլա՞ն ըսէ. կը յանձնարարէ կինը: Հօճան միամտօրէն՝ — Ճանճ՛մ, կը պատասխանէ, ասոր ինչալլա՞նը կա՞յ . . . մէկէն մէկը անպատճառ պիտի ընեմ: Առտուն բազաբէն դուրս ելած ատեն ձիւտորներու կը հանդիպի, որոնք — Բարեկա՛մ, այսինչ բաղաքին ճամբան օրն է կը հարցնեն իրեն: Հօճան — Չեմ գիտեր, կ'ըսէ, ու կը պատրաստուի իր ճամբան շարունակել, բայց ձիւտորները զայրացած՝ բանի մը ապտակ կ'իջեցնեն, և առանց առիթ տալու որ անիկա կարենայ ուրիշ բան մը ըսել. Բալէ՛ նայինք, կ'ըսեն, առջեւնիս ինկիր որ մեզի հօն տանիս: Ու խեղճ Հօճան ոտքով, իրենք ալ ձիով կը սկսին յառաջանալ: Հօճան, հետիոտն, բնականաբար ետ կը մնայ և հազիւ մութը կոխելէն վերջ յոգնած ու լիկած կը հասնի տուն: Երբ դուռը կը զարնէ, կինը վերէն կը հարցնէ — Ո՞վ է ան . . . : Հօճան որ չէր մոռցած կնոջը առջի գիշերուան գիտողութիւնը, կ'ըսէ՝ — Բա՛ց կնիկ, բաց . . . ե՛ս եմ . . . Ինչալլա՞ն:

131. — Հօճան կինը ձգել ուղելով դատարան կ'երթայ: Դատաւորը երբ ըստ օրինի կնոջը, յետոյ աներոջը անուաները կը հարցնէ, — Չեմ գիտեր կը պատասխանէ Հօճան: Իսկ երբ կը հարցնէ թէ որչա՛փ ատենէ ի վեր ամուսնացած ես, — Գանի մը տարի կայ, կը պատասխանէ Հօճան: Դատաւորը, զարմացած այս պատասխաններէն երբ

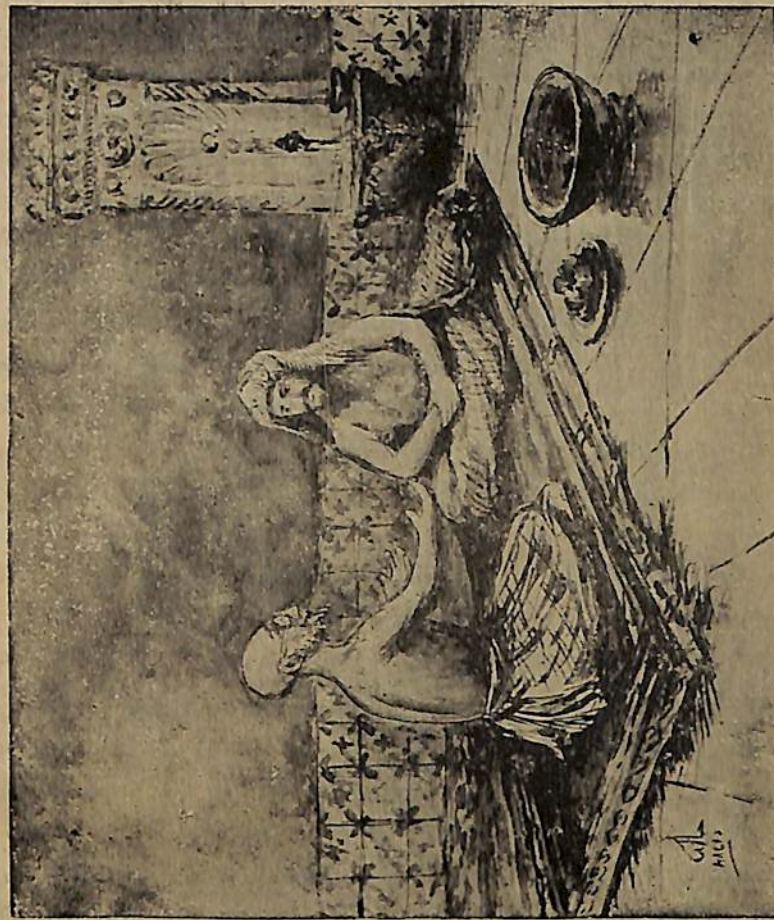

Չուարն. 130. — Աւջեմիս քնկիր որ մեզի նմ տանիս:

կը հարցնէ թէ՛ — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ տարիներով հետը ամուսնացած կնոջը անուանը չես գիտնար, Հօճան կ'ըսէ՛ — Հետը ապրելու միտք չունենալէս ետքը անուանը ինչո՞ւ հարցնէի: (*)

(*) Հին ատենները, ինչպէս նաեւ մինչեւ հիմա, դաւաճանքով մէջ տեղ տեղ սովորութիւնն էր այս որ էրիկ կնիկ իրարու անուանը

132. — Հօճան Լէնկթիմուրի հետ բաղնիք կ'երթայ. բռնակալը միջոց մը կը հարցնէ՛ — Եթէ հասարակ հպատակ մը (Գուշ) եղած ըլլայի, քանի՞ ազգէ կ'արժէի: — Յիտուն ազգէ կը պատասխանէ Հօճան: Ու երբ Թիմուր բարկացած՝ — Անմի՛տ մարդ, կը զոչէ խստօրէն, մինակ սա

Չուարն. 132. — Ես այ արդէն անո՛ր միայն արժէք որած էի:

չեն տար, ամօթ կը սեպեն: Այնպէս որ երբ մէկը ուրիշի մը քով իր ամուսինը մատնանչել ուղէ, աղբարդ, ֆուրդ, կամ պարզապէս մերիկը ըսելով կը բաւականանայ: Հետեւաբար երբ նկատի առնուի որ, կան տակաւին անանկներ, որոնք իրենց ամուսինին անուանը — երկարատեւ անդործածութեան հետեւանքով — մոռցած ի հարկին յիշելու դժուարութիւն կը կրեն, զարմանալի չի թուիր անչուշտ, որ Հօճան ալ, ճիշդ ատանկներու պէս, չէ կրցած օրօշել իր կնոջ անուանը:

մէջքիս զհնչակը (Փուլթա) յիտուն ագչէ կ'արժէ . . . Հօճան, առանց առիթ տալու որ խօսակիցը շարունակէ, կ'ըսէ — Ես ալ արդէն անո՛ր մ'իայն արժէք դրած էի:

133. — Հօճան օր մը Լէնկթիմուրի քով գտնուած միջոցին գինովութեան յանցանքով ամբաստանուած ձիաւոր մը կը բերեն: Էմիրը կը հրամայէ որ երեք հարիւր տէյնէկ (փայտի հարուած) գարնեն: Հօճան այս հրամանին վրայ երբ կը ծիծաղի, Լէնկթիմուր բարկանալով հինգ հարիւրի կը բարձրացնէ պատիժին չափը: Ու երբ Հօճան ծիծաղը քրքիջի փոխելով կը շարունակէ խնդալ, առե՛լի կատղելով — Տէյնէկը ութն հարիւր ըրէք, կը պոռայ: Հօճան, ա՛լ չի կրնալով ինքզինքը զսպել, այս անգամ աճուկները ձեռքերուն մէջ առած՝ այնպիսի ուժով մը կ'սկսի խնդալ, որ չի կրնալով բռնել ինքզինքը, ասդին անդին կը նետուի միեւնոյն ատեն: Էմիրը այս ընթացքին վրայ կրակ ու բոց կտրած, նստած տեղէն վեր ցատկելով՝ — Պրէ, շէրիաթ խաինի, (Ս. Սրէնքի թշնամի) կը պոռայ, Ի՞նչ համարձակութիւն է աս, որ՝ ջաղացքի բարի չափ մեծկակ փաթթոցովք թէ՛ շէրիաթը կը ծաղրես և թէ ինծի պէս մեծազօր և ահարկու վեհապետի մը առջեւ առանց բաշուելու խայտառակօրէն կը խնդաս: Հօճան, հազիւ կարենալով ինքզինքը հանդարտեցնել, կը պատասխանէ՝ — Իրաւունք ունիք, վե՛հափառ, խնդիրին կարեւորութիւնը, ինչպէս նաեւ ձեր ո՛ր աստիճան արիւնարբու մէկն ըլլալը կատարելապէս կ'ընդունիմ և կը հաստատեմ . . . և սակայն բան մը կայ որ զիս բոլորովին կը զարմացնէ . . . կամ այն է որ, դուք բնա՛ւ թիւի վրայ զաղափար չունիք և կամ միսէ և ոսկորէ չէք ստեղծուած՝ ինչպէս որ մե՛նք ենք . . . կ'երեւի թէ ձեր մարմինն ալ ձեր անունին պէս տեւիլի օղոռ տեւիլի է: Գալով շէրիաթին, պէտք է ըսեմ որ դուք ատկէ բնա՛ւ բան մը չէք հասկնար, երեք հարիւրէն մինչեւ ութն հարիւր տէյնէկի ելլե՛լ . . . ասիկա ուտուելիք բան է . . . հրամայելը զիւրին է, բայց մասածելու է թէ՛ այդ հրամանը կարելի՞ է գործադրել թէ ոչ:

134. — Հօճան բաղաբէն դուրս տեղ մը սոսկալի կասկածէ մը (Պէն) բռնուելով ինքզինքը մեռած կը կարծէ, հոն կ'իյնայ: Իւրեքական ժամանակ կ'անցնի, անցնող դարձող մը, զինքը վերցնող մը չի գտնուիր. ու երբ չափազանց անօթութիւն կ'զգայ, կ'ելլէ տուն կ'երթայ, փորը կը կշտացնէ և ի՛նչ կերպով, ո՛ւրտեղ մեռնիլը կնոջը պատմելէ վերջ նորէն մեռած տեղը կը դառնայ: Նինք, մազերը փետտելով, արիւն արցունք թափելով դրացիներու քով կ'երթայ և ամուսնոյն դաշտին մէջ միս մինակ մեռնիլը, մարմինին այնտեղ երեսի վրայ մնալը կը պատմէ: Իրացիները երբ դառն յուզումներու ենթարկուած կը հարցնեն թէ՛ — Հանը՛մ, ե՛րբ, ո՛ւրտեղ մեռեր է, ո՞վ լուր բերաւ . . . , կինը կ'ըսէ — Ղարիպ Հօճան ո՞վ ունի որ լուր բերէ, խեղճը միամիտակը մեռեր է, լուրն ալ ինքը բերաւ և նորէն գնաց տեղը պառկեցաւ:

135. — Ինքզինքը կատարեալ գիտուն մը և միեւնոյն ատեն սուրբի պէս մարդ մը ցուցնող՝ Շէյյատ Համզա անուն կեղծաւոր Տէրվիշ մը, օր մը Հօճանի կ'ըսէ՝ — Հօճա՛ բանդ, գործդ ամբողջ մասխարայութիւն է . . . հնարագիտութիւն մը, կատարելութիւն մը չունիս, ցուցուր տեմենք ալ օգտուինք: Հօճան իր կարգին կը հարցնէ՝ — Քու կատարելութիւնդ ի՛նչ բանի մէջ կը կայանայ, մարդիկներու օգտակար ի՛նչ առաքինութիւն ունիս: Տէրվիշը կը պատասխանէ՝ — Իմ արուեստագիտութիւնս չափ չունի, կատարելութիւնս անսահման է, ամէն գիշեր այս աշխարհէն կը վերանամ, դէպի երկինք կը սաւառնիմ, աստղերուն մէջ ժուռ կուգամ, հրեշտակներուն հետ կը տեսնուիմ . . . Հօճան խօսքը կտրելով կը հարցնէ՝ — Համզա՛, Համզա՛, այդ միջոցին խիստ բարակ, հովահարի պէս բան մը կը դպչե՞ երեսիդ: Տէրվիշը, կարծելով որ նասրէտտին սկսած է կլլել իր ոչնչաբանութիւնները, երբ ուրախութիւնով մը — Սյո՛, այո՛, կը պատասխանէ, և շատ անգամ. Հօճան կ'աւելցնէ՝ — Իշուէ անիկա ալ մեր երկայն ականջին (էջի իմաստով) պոչնէ:

136. — Հօճան օր մը գերեզմանի մը մէջ շապիկը հաներ, վրայի ոջիլները կը ժողվէ եզեր, այդ միջոցին զօ-

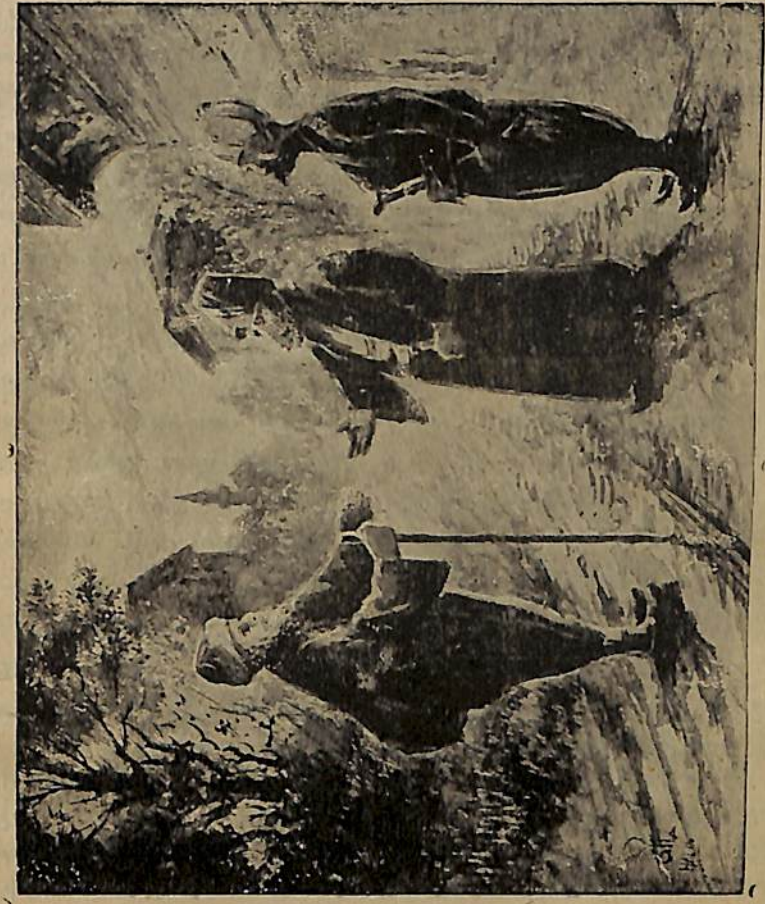

բաւոր հով մը կ'ելլէ, շապիկը կը թռցունէ, ինքն ալ ետեւէն կ'իյնայ, քանի կը վազէ շապիկն ալ, թուղթի մը պէս հովէն կը տարուի: Նոյն պահուն անկէ անցնող քանի մը ձիաւորներ երբ իրեն, ատանկ մերկ վիճակի մէջ, ասդին անդին վազվառելը կը տեսնեն, նախ խօրրչագ (*) մը կարծելով թէեւ կը վախնան, բայց վերջը վարժուելով վրան կը յարձակին և բարկութիւնով կ'ըսեն. — Հէրի'ֆ, ո՞վ ես, ի՞նչ բան ունիս հոս. Հօճան կը պատասխանէ՝ — Այ օղո՛ւլ, ես անդրաշխարհիկ մըն եմ, աշխարհը շատո՛նց ձեզի թողած էի . . . հիմա, բնական պէտքի մը ելայ, նորէն անմիջապէս դերեզմանս պիտի մտնեմ, աշխարհի մարդոց հետ ես բնա՛ւ գործ չունիմ:

137. — Ագչէհիրցի տղաքներ օր մը ժողված ընկուզնին մէջերնին բաժնելու մասին անհամաձայնութիւն ունենալով Հօճան կը դիմեն և կ'ըսեն. — Էֆէնտի՛, սա ընկուզները բաժնէ մեզի: Հօճան կը հարցնէ — Ինտո՞ր կ'ուզէք, Աստուծոյ պէս բաժնեմ, թէ մարդու պէս Տղաքը, որ աստուածային արդարութիւնը մարդկայինէն շա՛տ վեր կը նկատէին, միաբերան Աստուծոյ պէս, Աստուծոյ պէս կը պոռան: Ուստի Հօճան ընկուզին գլուխն անցնելով կը սկսի բաժնել ոմանց շատ, ոմանց քիչ, ոմանց ալ բնաւ չտալով. անանկ որ տղաքներէն մին եթէ չորս հատ առած էր, ուրիշ մը քսան, ուրիշ մը եօթը ու այսպէս ամենքն ալ անհաւասար չափով: Հետեւաբար երբ տղաքը, չկրնալով խելք հասցնել այս տարօրինակ բաժանումին, կը հարցնեն իրեն թէ՛ — Էֆէնտի, աս ի՛նչ տեսակ բաժանում է, Հօճան կը պատասխանէ՛ — Տղա՛քս, դուք Աստուծոյ պէս բաժնել պահանջեցիք, չի թողուցիք որ մարդու պէս բաժնէի, հիմա պէտք է ձեր վիճակէն դո՛հ ըլլաք, Աստուծոյ բաժանումը այսչափ կ'ըլլայ:

(*) Խօրթլագ — Հին ատենը կը կարծէին որ երբ ո և է մեռելի մը վրայէն կատու և կամ անո՞ր պէս կենդանի մը ցատկէ, այդ մեռելը գերեզմանի սէջ կ'ողջնայ և պառաւի կերպարանք մտնելով, ատեն ատեն դուրս կ'ելլէ, շատ մը անարկու բաներ կ'ընէ եղեր:

138. — Հօճան կէս գիշերին փողոց կ'ելլէ. բաղաբին ՍՈՒ ՊԱՇԻՆ (*) ալ որ քանի մը զինուորով պահակ կը պըտըտի եղեր, երբ իրեն հանդիպելով — Էֆէնտի՛, կը հարցնէ, գիշերուան աս ժամուն փողոցը ի՛նչ կը փնտռես, Հօճան կը պատասխանէ՛ — Քունս փախաւ տէ, ան կը փնտռեմ կոր:

Չուարճ. 138. — Քունս փախաւ տէ, ան կը փնտռեմ կոր:

(*) Օսմանեան հին զինուորական աստիճաններէն մեծագոյնն է, Սպարապետի (Սէրասկէր) իմաստով: Եւ որովհետեւ բոլոր Թուրքերը հինէն ի վեր առհասարակ զինուոր եղած են բանակներու և իրենց ստորադասներու վարիչներն ալ միշտ զլիսաւորի մեծաւորի իմաստով մէյ մէկ Սուլպաճիներ եղած են: Այս տիպոսը հետզհետէ իր արժէքը կորսնցնելով արաբական հազար թուականին

139. — Օր մը երբ կը հարցնեն Հօճաին թէ՛ - Ի՞նչ կարծիք ունիս Աստուծոյ կարողութեան վրայ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ես ինքզինքս ճանչնալէս ի վեր միշտ Աստուծոյ ուղածը կ'ըլլայ կոր, եթէ անոր ունեցած կարողութիւնը ես ալ ունենայի, օր մըն ալ իմ ուղածս կ'ըլլար:

Այս զուարճալիքը ուրիշ պէկրաշի մըն ալ կը վերագրեն սա կերպով: Վաճառականական հսկայ նաւ մը սուկալի փոթորիկի մը կը բռնուի. մէջի ճամբորդները, ամէն ազգէ ու ցեղէ, երբ կը սկսին աղօթել՝ իւրաքանչիւրը իր լեզուով, պէկթաշի Տէրոյիչ մը անկիւն մը առանձնացած՝ բոլորովին անհոգ ու անտարբեր՝ իր ծխափողը կը քաշէ: Այս միջոցին քանի մը հոգի վրան յարձակում գործելով կ'ըսեն. — Ո՛վ անօրէն, անհաւատ մարդ, Աստուծոյ վրայ դադափար, հաւատք չունիս նէ խի՛ղճ ալ չունիս... կը տեսնես կոր որ եօթանասուներկու ազգերը հօս, Աստուած, Աստուած, կը պոռան, մինչդեռ դուն, ո՛չ աղօթք մը կ'ընես, ոչ ալ մեր վիճակէն կը զգածուիս, անտարբեր նստեր չուպուխ կը քաշես, ինչո՞ւ դուն ալ մեղի պէս, գոնէ անգամ մը Աստուծոյ չես պաղատիր... Պէկթաշին կը պատասխանէ՝ — Անմիտ, անտրամաբան մարդիկ, եթէ ես անօրէն, անհաւատ մէկն եմ, իմ աղօթքէս ի՞նչ կը սպասէք որ եկեր հանգիստս կը խուսկէք... ես համոզուած եմ որ միշտ Անոր ուղածը պիտի ըլլայ, կեանքիս մէջ չեմ յիշեր օր մը

վերջերը մինչեւ ոստիկանապետի աստիճանին իջած և վերջին կազմակերպութեան (թեօթիաթ) ատեն բոլորովին ջնջուած է:

Գալով բառական իմաստին, հին թափառիկ (կեօչեպէ) Թուրքերը ընդհանրապէս մէյմէկ ջուրի եզերք հաստատուած ըլլալով իրենց ցեղն ալ այդ ջուրին անունովը յորջորջուած է: Արաբներուն, Պարսիկներուն մէջ ալ նոյն բանը եղած է մա'ի Ֆիլան. մա'ի պէնի Ֆիլան, այսինչ ջուրը, կամ այսինչին դաւկին ջուրը, միշտ ցեղի իմաստով: Պէտք է ընդունիլ նաեւ որ Թրքերէն Սու պաօի, Թարգմանաբար մուտ գտնելով այդ երկու լեզուին մէջ, պարսկերէնին մէջ առած է Միր-ապ և արաբերէնի մէջ Էմիր իւլ մա (Սու կմիրի, Սու պաօի) ձեւերը: Կարծողներ կան նաեւ որ եւրոպացիներու գործածած Ամիրալ (ծովակալ) բառն ալ արաբերու Էմիր իւլման եղած ըլլայ:

որ իմ ուղածս եղած ըլլայ... օր մը գործին խառնուեցայ, բառասուն տարի մնասը քաշեցի, խե՞նդ եմ որ մէյ մըն ալ խառնուիմ... և ինձի՛ ինչ... երկի՛րն ալ իրն է, ծո՛ղն ալ իրն է, արարածնե՛րն ալ իրն են, ինտո՛ր կ'ուզէ թող անանկ ընէ:

140. — Հօճաին օր մը կը հարցուի թէ՛ Գրչամէքը (աշխարհի կործանումը) երբ պիտի վերթի. Հօճան կը հարցընէ՝ — Ո՛ր գրչամէքը, ու երբ կ'առարկեն թէ՛ — Աս ի՞նչ ըսել է, գրչամէքը մէկ հատ չէ... — Ո՛չ, կ'ըսէ Հօճան, կինս մեռնի նէ պզտիկ գրչամէքը, ես մեռնիմ նէ մեծը կը փրթի:

141. — Լէնկթիմուր օր մը Նսարէատինի կ'ըսէ. — Հօճա, գիտես որ Ապպասիներու (*) ժամանակ եկող բոլոր խալիֆաներուն (Մարգարէի յաջորդներ) մականունները, Աստուծոյ անունով կը վերջանան. օրինակի համար, Մուվաֆֆըզ՝ Պիլլահ (յաջողութիւնը Աստուծոյ գտնող), Միւթէվէքքիլ իւլ-Ալլահ (Աստուծոյ ապաւինող), Մուա'թէսիմ Պիլլահ (Աստուծոյ փաթթուող) և այլն. արդ եթէ ես ալ այն ժամանակ եկած ըլլայի ինչ կը կարծէիր որ ըլլար իմ մականունս: Հօճան առանցիկ վայրկեան մը մտածելու, կ'ըսէ. — Ո՛վ, ամենազօր վեհապետ, բնա՛ւ կասկած մի՛ ունենար որ ձեր մականունն ալ ապահովաբար Նուուզ՝ Պիլլահ (**) (Աստուծոյ կ'ապաւինինք) պիտի ըլլար:

142. — Հօճան տօնալաճառ երթալու ատեն քաղաքին տղաքները բովը գալով զանազան խաղալիքներ կ'ապրապրեն. Հօճան ամէնուն ալ — Շա՛տ լաւ, շատ լաւ. կ'ըսէ, կը ճամբէ: Ատոնցմէ մէկը դրամը կանխիկ վճարելով՝ — Էֆէնտի՛, կ'ըսէ, սա դրամը առ, ինձի ալ սրինդ մը բեր: Երբ իրիկուն կ'ըլլայ, տղաքը Հօճաին ճամբան կը ըսպասեն, ու երբ ան քաղաք կը հասնի, բոլորտիքը ժողուր վերով զատ զատ կը հարցնեն՝ — Հօճա էֆէնտի, իմ ապրս-

(*) Արաբական թագաւորութիւն մը:

(**) Հօճան ըսել կ'ուզէ թէ՛ դուն ա՛յն աստիճան չար Բրուտուսոյ կ'ապաւինինք:

պրածս ո՞ւր է . . . իմինս բերի՞ր . . . հասցա իմի՞նս, ես այսինչ բանը ուզած էի, ևն. Հօճան սրինգը դրամը տուողին երկընցնելով կ'ըսէ՝ — Դրամը տուողը սրինգը կը սուլէ:

143. — Հօճան ձիյէր մը առած տուն կը տանի եղեր. բարեկամ մը հանդիպելով՝ — Ինտո՞ր պիտի եփես, կը հարցընէ. — Ամենուն եփածին պէս, կը պատասխանէ Հօճան,

Զուարթ. 143. — Դրամը տուողը սրինգը կը սուլէ:

— Չէ՛, Հօճա էֆէնտի, կ'ըսէ մարդը, ես քեզի նոր կերպ մը սովորեցնեմ, անանկ ըրէ, տես ի՞նչ ազուոր բան կ'ըլլայ ու երբ կը սկսի պատմել, Հօճան առարկելով որ պատմածը միտքը չի մնար, — Թղթի մը վրայ գրէ՛, տուր. կ'ըսէ: Մարդն ալ այնպէս կ'ընէ: Ու երբ Հօճան այդ նոր եփե-

լակերպին վրայ մտածելով կը յառաջանայ, ուրուր մը (չայլագ) կուգայ, ձիյէրը կ'առնէ կը փախչի: Հօճան, ձեռքի թուղթը անոր երկընցնելով կ'ըսէ՝ — Բարեկամ, շատ պարապ բան ըրիր, բանի աս թուղթը իմ բոլս է, դուն ատիկա բերնի համով չես կրնար ուտել:

Զուարթ. 143. — Մանի եփեցիկերը բոլս է, դուն ատիկա բերնի համով չես կրնար ուտել:

144. — Հօճան տեսնելով որ, եզը բոլորովին ձերացեր և այլևս բանի մը օգտակար չի կրնար ըլլալ, գոնէ՛ միտք ծախելու և բանի մը փարա առնելու նպատակով կը կտրէ, ծախու կը հանէ: Միտին մօտեցողները — կարծր է, ուտուելիք բան չէ, ըսելով չեն առներ. Հօճան մէկ կողմէն կը սկսի ձանձրանալ, միևս կողմէն տեսնելով որ շուները բոլորտիքը առած կը նեղեն զինքը, կը մտածէ անոնց բաժ-

նել միսը. ուստի շուներուն մէջէն էն մեծին, որուն մէկ աչքը կոյր և գոյնը սև է եզեր, խոշոր կտոր մը կը նետէ, շունը անիկա լափելէն վերջ երբ բերանը լզելով, պոչը խաղցնելով նորէն քովը կուգայ, Հոճան կ'ըսէ՝ — Հիմա սա միսը ամբողջովին բեզի և ընկերներուդ մէջ պիտի բաժնեմ բայց թիչ ատենէն փոխարժէքը վճարելու խօսք կուտա՞ս, ընկերներուդ երաշխաւոր կ'ըլլաս... շունը երբ գլուխն ու պոչը երեքցնելով կ'ոկսի Հոճանն փէշերուն քսուըռտիլ, Նասրէտտին կարծելով որ անիկա իր հաւանութիւնը կը յայտնէ, մնացած միսը կտոր կտոր կշռելէ վերջ, շուներուն կը բաժնէ՝ տետրակի մը մէջ գումար մը առնելիք արձանագրելով կոյր շունին անունին: Կ'անցնին բաւական օրեր և Հոճան ամէն անգամ որ կոյր շունին կը հանդիպի և պահանջը կ'ուզէ, ասիկա՞ որ ալ սկսած էր լաւ ճանչնալ զինքը, կը շարունակէ փէշերուն քսուըռտիլ, ոտքերը լզել ու երախտագիտութիւն յայտնել: Հոճան միշտ կարծելով որ շունը պարտքը վճարելու համար պայմանաժամ կ'ուզէ, ամէն անգամին ալ — Շատ լաւ, շատ լաւ, կ'ըսէ, բանի մը որ ալ սպասենք: Ժամանակ մը եւս անցնելէ վերջ, Հոճան խորհելով որ ալ կը բաւէ տրուած պայմանաժամը, դրամը անպատճառ գանձելու հաստատ որոշումով փողոց կ'ելլէ. կոյր շունը հեռուէն տեսնելով իր բարերարը, երբ՝ ըստ սովորութեան՝ գլուխն ու պոչը խաղցնելով իրեն կը մօտենայ, Հոճան այս անգամ Սը յօրօ չեմ կ'լլեր, պէտք է անպատճառ դրամս տաս, ըսելով փայտ մը կ'առնէ ետեւէն կ'իյնայ. շունը կը փախչի, Հոճան կը հալածէ, մինչեւ որ տունի մը պատնէշէն անդին ցատկելով բոլորովին կը կորսուի: Հոճան չի վհատիր, անմիջապէս ամի կ'առնէ այդ տունին գանգակը և կ'սկսի ուժով մը զարնել իրարու ետեւէ: Տունին կինը երբ գլուխը պատուհանէն դուրս հանելով — Ո՞վ էք, ինչ կ'ուզէք կը հարցընէ, Հոճան կ'ըսէ — Սա կոյր շունին ըսէ՛, թող առնելիքս տայ, չէնէ տունը գլխուն կը փլցունեմ: Կինը որ գուգագիպութիւնով մը միակամի մը ներս առած հաճոյքի ժամեր կ'անցունէ եզեր, անմիջապէս քովն երթալով կը

պատմէ Հոճանին սպառնալիքը: Հաճոյատէրը դող ելած կ'ըսէ Նայէ՛, ինչ որ կ'ուզէ նե շուտով տուր և ճամբէ: Կինը կրկին պատուհան կուգայ և երբ կը հարցնէ պահանջուած գումարին քանակութիւնը, Հոճան գրպանէն տետրակը հանելով կ'ըսէ — ձի'չդ սաչափ զըշ. է: Ու, երբ կինը այդ գումարը միակամիէն առնելով կը բերէ Հոճանին կը յանձնէ, Հոճան՝ — Տեսա՞ր մի եա՛, մինակ ձեռք, ոտք լղուըռտելը փարա չընեք, պարտքն ալ տալու է... կ'ըսէ ու կը բաշուի:

145. Հոճան էջը կորսնցուցած ըլլալով թէ՛ կը փնտռէ և թէ փառք կուտայ եզեր. երբ կը հարցնեն թէ ինչ կը նշանակէ ատիկա, կ'ըսէ՝ Փառք կուտամ որ վրան չէի գտնուեր, հապա եթէ վրան ըլլայի, ես ալ հիմակ հետը մէկաեղ կորսուած պիտի ըլլայի:

146. — Ուրիշ անգամ մըն ալ, Հոճան խաղ կանչելով կը փնտռէ եզեր կորսուած էջը. երբ կ'ըսեն թէ՛ Հոճա՛, մարդ իր կորուստը խաղով չէ՛, այլ ֆէրեւառով (ողբուկոծ) կը փնտռէ, Նասրէտտին կ'ըսէ՝ — Յոյս սա լերան ետին մնայ, հոն ալ չի գտնեմ նէ՛ ան ատեն կը տեսնէք իմ ֆէրեւառս:

147. — Հոճան ուրիշ անգամ մը, դարձեալ էջը կորսնցուցած ըլլալով՝ հոս, հոն կը սկսի պոռալ, կանչել թէ՛ ո՞վ որ գտնելով բերելու ըլլայ սանձովը, համետովը, բոլոր կազմածովը նուէր պիտի ընէ: Ուստի երբ կը հարցնեն իրեն թէ՛ — Էֆէնտի, բանի որ ատանկ է, ինչո՞ւ կը փրնտես, ի՞նչ շահ ունիս... Հոճան կը պատասխանէ՝ — Ի՛նչ շահ ունիմ մի... : Հապա գտնելու հաճոյքը... անիկա բանի տեղ չէ՞ք դներ:

148 — Հոճան անորի (*) համար երեք օրուան հեռուորութեամբ բազար մը կ'երթայ, երեւելիներէն մէկուն

(*) ձեռք, բառական իմաստով քաշել կը նշանակէ: Ասիկա դրամական կամ նպարեղէնի այն պարգեւն է, զոր թուրք կրօնական ուսանողները դպրոցական պարապուրդին գաւառները երթալով իրենց քարոզութիւններուն փոխարէն՝ ժողովուրդէն կը ստանան և ուսանողութեան շրջանին մէջ իրենց անունդին կը յատկացնեն:

տունը կ'իջնէ: Առտուն, տանտէրը բովը կանչելով Հօճան, անոր բան մը կը կարդացնէ, նոյն բանը ինքն ալ կը կարդայ. յետոյ զիր մը գրել աալով, նոյնը ինքն ալ կը գրէ ու կ'ըսէ — Հիմա, բու կարդացածդ ճիշդ ու ճիշդ ե'ս ալ կարդացի, բու գրածիդ միեւնոյնը ես ալ գրեցի. ըսել է թէ իմ ու բու մէջ բնա'ւ տարբերութիւն չիկայ. ուրեմն ես ա'լ ընզի պէտք չունիմ: Հօճան, որ այս անակնկալին բնաւ չէր սպասեր, կ'ըսէ՝ — կը սխալիս, բարեկամս, մեր երկուքին մէջ տակաւին շատ մեծ տարբերութիւն կայ, ես մինչեւ հոս երեք օրուան ճամբան ոտքով կտրեցի, ահագին դժուարութիւններու ենթարկուեցայ, եթէ դուն ալ ապրուստի հոգէն նեղուած, ճի'շդ իմ ըրածիս պէս մեր քաղաքը գաս. և չոր ու ցամաք պատասխանով մը ետ գառնալու ստիպուիս, ան ատեն միայն կրնանք իրարու հաւասար նկատուիլ:

149. — Դրացի մը Հօճաին կը հարցնէ՝ — Էֆէնտի, դուն քառասուն տարուան բացախ ունիս: — Ունի'մ, կը պատասխանէ Հօճան. դրացին՝ — Քիչիկ մը կրնա'ս տալ ինծի, կ'ըսէ. — Ո՛չ, կը պատասխանէ Հօճան. ու երբ մարդը պատճառը կը հարցնէ, նասրէտտին կ'ըսէ՝ — Եթէ ու նեցածս անոր ասոր բաժնած ըլլայի, հիմա քառասուն տարուանը չէ, քառասուն օրուանն ալ չէի ունենար:

150. — Օր մը կինը կ'ըսէ Հօճաին — Էֆէնտի, Ասրտաքի կուժին (իպրըզ) տակը ծակեր է, մէջը բնաւ ջուր չի մնար կոր, ինչ ընենք. Հօճան կը պատասխանէ՝ — Կնի'կ, ատ ալ հարցնելիք բա'ն է, առաջ ապրտաքնիս կ'աւրէինք անանկ կը մաքրուէինք, ասկէ ետքը ջուրի կուժին մէջ դրածնուս պէս կը մաքրուինք. ետքը ապրտաքնիս կ'աւրենք:

151. — Շատախօս մը կ'ըսէ Հօճաին — Էֆէնտի, ըիչ մը առաջ փորը լեցուած հնդկահաւ մը կը տանէին Հօճան կ'ըսէ՝ — Ինծի ինչ, ու երբ ան կ'աւելցնէ թէ՛ — Չեզի' կը տանէին, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Քեզի' ինչ . . . :

152. — Հօճաին երբ կ'ըսեն թէ՛ — Էֆէնտի, ձեր հաւնիւք, շատ կը պաւտի, միշտ դուրսն է, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Սխալ ըլլալու է, որովհետեւ եթէ ձեր ըսածին պէս ըլլար, անգամ մըն ալ մեր տունը կուգար:

153. — Հօճան բաղնիք կ'երթայ, բաղնեպանները պէտք եղածին պէս չեն յարգեր զինքը, հինումին սրբուելիք մը ու աղտոտ զենջակ մը կուտան: Հօճան դիտողութիւն չընենք միայն թէ դուրս ելլելու ատեն երբ հայելին կը ներկայացնեն, տասը ազլէ (*) կը ձգէ: Մարդիկը, որ բնաւ չէին սպասեր այս լաւ վարձատրութեան, թէ՛ կը զարմանան եւ թէ կ'ուրախանան. ուստի շաբաթ մը ետքը երբ միեւնոյն բաղնիքը կ'երթայ, այս անգամ ծայր աստիճան յարգանք ընծայելով ոսկեթել բանուածքով զենջակներ, մետաքսեայ սրբիչներ կը հանեն: Հօճան դարձեալ դիտողութիւն չընենք, և սակայն երբ հայելին կը ներկայացնեն ազլէ մը միայն կը ձգէ. բաղնեպանները երբ զարմացած իրարու երես կը նային և կը խորհին թէ աս ինչ տեսակ բան է, Հօճան կ'ըսէ՝ — Ինչ կայ զարմանալու, այս օրուան վճարումս անցեալ անգամուան բաղնիքին դրամն է, իսկ առջի տուածս ալ այս օրուանը:

154. — Բարեկամ մը Հօճաին գալով կ'ըսէ. — Էֆէնտի, ինծի նամակ մը գրէ, Պաղտատ պիտի զրկեմ: — Չգէ՛ Աստուածդ սիրես, կը պատասխանէ Հօճան, ես մինչեւ Պաղտատ երթալու բնա'ւ ժամանակ չունիմ: Ու, երբ մարդը զարմացած. — Բայց, Էֆէնտի, ո'վ ըսաւ որ նամակ մը գրելու համար մինչեւ Պաղտատ պիտի երթաս. կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ — Անանկ է եա' . . . իմ գիրս այնչափ գէշ է որ, ինէ զատ մա'րդ չի կրնար կարդալ . . . ուստի պէտք պիտի ըլլայ որ, կարդալու համար ե'ս ալ հետը երթամ:

155. — Հօճան էջը ծախելու համար տօնավաճառ կը տանի և հոն միջնորդի մը կը յանձնէ. այս վերջինը՝ կենդանին ծախելու համար այնչափ լեզու կը թափէ, այն-

(*) Հօճաին ժամանակի ազլէն պէտք չէ շփոթել մեր հիմակուան փարայի ստորաբաժանումին մաս կազմող սակին հետ. այն ատենի մէկ ազլէն քառասուն փարայի արծաթ կը պարունակէ եղեր. որով Հօճաին տուած տասը ազլէն կրնայ նկատուիլ այն լիառատ վարձատրութիւնը՝ զոր կամովին տալու համար պիտի վարանէր նոյն իսկ է'ն կալան հարուստը:

չափ կը գովէ որ ո՛չ միայն բոլորտիրը գանուողները կը սկսին գինը բարձրացնել, այլ և Հօճան «բանի որ էջս այսչափ աղէկ է եղեր, ես ինչու չառնեմ» ըսելով կը սկսի ինքն ալ գին տալ: Եւ որովհետեւ վերջին գինը ինք տուած կ'ըլլայ, կ'ստիպուի վճարել և էջը կրկին հետն առած տուն կը դառնայ: Հոն, երբ կնոջը կը պատմէ եղածը, ան ալ սա պատասխանը կուտայ. — Սյսօր ինձի ալ ճի՛շդ ատանկ բան մը պատահեցաւ. գայնագձի մը (սեր ծախող) կ'անցնէր կոր, կանչեցի, սերը կշռած ատենը շատ քաշելու համար ձեռքիս ապարանջանը կամացուկ կը նըժարին տրամին կողմը դրի, մարդը չի տեսաւ, սերը առի ներս քաշուեցայ...: Հօճան տեսնելով որ կնոջը աչքբացուցութիւնը իրենինէն բնա՛ւ տարբերութիւն չունի, կ'ըսէ, — Գե՛ղ տեսնեմ կնիկ, ես գրսէն դուն ներսէն ձեռք ձեռքի տանը, աշխատինք տէ՛ սա տունին իտարէն (եղեմուտքը) կարգի դնենք:

156.— Հօճան տունին տանիքն ելած կըմինտր (քիրեւսիս) կը շարէ եղեր. ինտոր կ'ըլլայ սորը կը սահի, գետին կ'իյնայ. բարեկամներ, ծանօթներ երբ բովը փութալով վիճակը կը հարցնեն, կ'ըսէ. — Ինչո՞ւ կը հարցնէք... կը տեսնէք կոր եղածը. եթէ դուք ալ ինկած էք տանիքէն կը հասկնաք այս վիճակէն (*):

157.— Հօճան պարտէղին մէջ պողատու ծառերու տունկեր կը տնկէ եղեր. ծանօթներէն մէկը գալով կը հարցնէ. — Էֆէնտի՛, ասոնք ե՞րբ պիտի մեծնան, ե՞րբ պըտուղ պիտի տան որ դուն կարենաս վայելել: Հօճան կը պատասխանէ. — Մենէ առաջ եկողներուն տնկած ծառերուն պտուղները այսօր մե՛նք կը վայելենք կոր, ասոնց պտուղներն ալ թող մեզմէ ետքը եկողները վայելեն:

Այս զուարճալիքին աւթիւ թրքերէն բնագրին մէջ հետեւեալ ծանօթութիւնը կը տեսնուի.

«Այս մանրավէպը՝ Հօճա Նասրէտտինի երեւումէն դարեր առաջ տըպուած արաբերէն գրքի մը մէջ ալ կ'երեւի: Հոն, Նուման պին Մէզիրի և զիւղացիի մը, ուրիշ տեղ մըն ալ Նուշիրվան Ա-

(*) Թրքերէն «Տաւսան սիւսէն հալսէն անլար» առածը այս զուարճալիքէն ծնունդ առած է:

տիլի և ուրիշ զիւղացիի մը կը վերագրուի, ինչ որ աւելի վաւերական է: Բայց որու որ ալ վերագրուի, սա ստոյգ է որ այս զուարճալիքը, շատ հին ժամանակներէ ի վեր, մինչեւ անգամ իսլամութեան ծագումէն ալ առաջ, պատմուած է բերնէ բերան. ահա թէ ինչպէս. Նուշիրվան ու և է մէկի մը հետ տեսնուած առտեն երբ բանէ մը գո՛ մնայ՝ զիհ (ապրի՛ս, կեցցե՛ս) կ'ըսէ եղեր. և ով որ այս զիհին արժանանայ տասը հազար զրուշ պարգեւ կը ստանայ եղեր: Նուշիրվան օր մը տեսնելով որ ծերուկ զիւղացի մը ծառի տունկեր կը տնկէ, քովը կ'երթայ, կը հարցնէ. — Պապա՛, դուն չափազանց ծերացած մէկն ես. տակաւին կը յուսան որ այդ պտուղները մեծնան, պտուղ տան և դուն ալ վայելես: Ծերուկը կը պատասխանէ. — Մեր պապերուն թողածներէն մենք կ'օգտուինք կոր, մեր թողելիքներէն ալ թո՛ղ մեր թոռները օգտուին: Այս պատասխանը այնքան հաճելի կը թուի թագաւորին որ, զիհ կ'ըսէ և տասը հազար զրուշ անմիջապէս կը վճարուի զիւղացիին: Ծերուկը՝ ամբողջ կեանքին մէջ չի տեսած այդքան զրամին այլեւս իրեն պատկանելի իմացածին պէս, ուրախութենէն՝ — Տեսա՛ք, Տէր արքայ, կ'ըսէ. տունկերս հիմակուընէ պտուղ տալ սկսան: Նուշիրվան այս պատասխանէն ա՛լ աւելի գո՛ մնալով՝ զիհ մըն ալ կ'ըսէ, ու տասը հազար զրուշ եւս կը տրուի: Խեղճ ծերուկ զիւղացին այս անագին գումարէն այն նստիճան կը քաջալերուի որ, վրան երիտասարդի ուժ մը կուգայ, դէժքը կ'ոգեւորի, միտքը կը բացուի և միամտօրէն սա բռնքը կ'արտասանէ. — Մինչ ամէն ծառ տարին անգամ մը պտուղ կուտայ, իմ տունկերս նէմէնի վեհապետին գալուստովը երկու անգամ պտուղ տուին: Թագաւորը հիացած՝ զիհ կ'ըսէ նորէն: Խաղինէտարը (Թագաւորին գանձապահը) տասը հազար զրուշ մըն ալ համբուէն վերջ, իր տի. րոջ դառնալով կ'ըսէ. — Երթանք, վեհափա՛ռ, այս ծերուկը գանձդ պիտի փճացնէ:

158.— Հաւարոյթի մը մէջ Հօճաին ձեռքը նուազ մը տալով կ'ըսեն. — Էֆէնտի, ուսիկա քիչ կը զարկ տէ զուարճանանք: Հօճան, գիտցողի մը պէս, նուազը ձեռք առնելով կը սկսի մտորուիլ վեր վար միօրինակ կերպով զարնել՝ անճոռնի ձայն մը հանելով: Ներկաները երբ՝ — Հօճա էֆէնտի, նուազը ասանկ չի զարնուիր, ներգաշնակ եղանակ մը առաջ բերելու համար մատները թելերուն վրայ խաղցնել, փերտկներուն վրայ կեղիւնքի ընել պէտք է, կ'ըսեն. Հօճան կը պատասխանէ. — Ատիկա համբակի դորձ է, կեղիւնքի ընտանեղ շէն չընար գանձը

անոր համար կ'ընեն. ես գտած եմ զանոնք, ինչո՞ւ պարապ տեղը յոգնիմ:

Զուարթ. 158. — Ես փեթոկները գտած եմ ինչո՞ւ պարապ տեղը յոգնիմ:

159. — Հօճան տուն մը կերթայ, եզանակը՝ ամառ և օդը չափազանց տաք ըլլալուն անեցիք մեծկազկ ամանով մը՝ սառով պաղեցուցած օշարակ կը բերեն: Տանտէրը օշարակը բաժնելու յատուկ մեծկակ շերեփը ինք առնելով Հօճան խիստ պղտիկ ու տափակ ոսկիէ դգալ մը կուտայ, — Նրամմեցէք, կ'ըսէ: Հօճան, որ չափազանց ծարաւցած էր, դգալը անմիջապէս ամանին կ'երկնցնէ բերնին կը տանի բայց պուտ մը բան չի կրնար առնել. մինչ տանտէրը իր ահագին շերեփովը օշարակը իրարու

ետեւէ կուլ տալով կ'ըսէ, — Օ՛խ . . . ան ի՛նչ տաք էր . . . մեռա՛յ, մեռա՛յ . . . : Հօճան քանի քանի անգամ իր դգալը ամանին ու բերնին կը տանի, բայց ամէն անգամին ալ բերանը բա՛ն մը չի գար. ուստի քանի տանտէրը օշարակը կուլ տալով կը կրկնէ միեւնոյն յանկերգը, — Օ՛խ . . . մեռա՛յ, մեռա՛յ . . . : Հօճան ասդին, կատուի մը պէս, դգալը կը լզէ, կը կենայ: Վերջապէս տեսնելով որ ըլլալիք բան չէ, մանաւանդ որ՝ եթէ դիմացինը քանի մը անգամ ալ կրկնէ «օ՛խ . . . մեռա՛յ, մեռա՛յ»-ն, ամանին մէջ բա՛ն մը չպիտի մնայ, տանտիրոջ դառնալով կ'ըսէ. — Էֆէնտի՛, կ'աղաչեմ, սա դգալդ մէյ մը ինծի տուր առէ, անգամ մըն ալ ես մեռնիմ . . .

160. — Հօճան փայտ կտրելու համար լեռ կ'ելլէ: Հոն, ինտոր կ'ըլլայ, նապաստակ մը կը բռնէ. բայց որովհետեւ նապաստակ բնա՛ւ տեսած չէ եղբր «Ասիկա անծանօթ կենդանի մըն է, տանիմ բաղբջիններուն ցուցնեմ, հարկաւ դիտող մը կ'ըլլայ», ըսելով՝ մեծկակ տոպրակի մը մէջ կը դնէ, բերանը ուժով մը կը կապէ և կ'առնէ տուն կը բերէ: Խնդիրը կնոջը պատմելէն վերջ, կ'աւելցնէ. — Ձըլլայ որ տոպրակին բերանը բանաս . . . ես երթամ բաղբջինները կանչեմ, տեսնենք ի՛նչ անուն պիտի տան: Հօճան մեկնելէն վերջ, կինը՝ որ — հա՞րկ է ըսել — իր սեռին յատուկ անհամբերութենէն մղուած ժամ առաջ այդ գաղտնիքին լուծուիլը կ'ուզէր, տոպրակին գլուխը կ'անցնի, և բերանը բացածին պէս, նապաստակը դուրս կը ցատկէ, ծխնելոյզէն կը փախչի: Կինը շուարած՝ գարիին տուփը տոպրակին մէջ դնելով նորէն բերանը կը գոցէ և խնդրոյն ելքին կը սպասէ. առաջին անգամ անանկ կը կարծէ որ ամուսինը, ինչպէս ուրիշ ատեններ, այս անգամ ալ կա՛մ մէկ երկու անմիտ մարդիկ պիտի բերէ և կամ ո՛չ մէկը կարեւորութիւն տալով անոր, չպիտի ուզէ գալ. եկու տես որ բոլորովին հակառակը կը պատահի: Հօճան բաղաբին էն երեւելիներէն քանի մը հոգի հետն առած տուն կը դառնայ և զանոնք մեծ սենեակը առաջնորդելով բոլորածեւ կը նստեցնէ՝ յանձնարարելով որ ամենքն ալ

պատրաստ ըլլան կենդանին չի փախցնելու. յետոյ կ'երթայ, տոպրակը կը բերէ. ներկաները աչքերնին անոր կը տնկեն. Հօճան մեծ զգուշութիւնով մը կապը կը քակէ և երբ գլխովար դարձնելով կը պարպէ, փոխանակ կենդանիին՝ դարիին տուփը կ'իյնայ դետին: Նասրէտաին, որ իր կարգին չէր սպասեր այս անակնկալին, միւսներէն ա-

Զուարթ. 160. — Երբ այս տուփը տան անգամ լեցնենք ճիշտ քիւէ սը կ'ընէ:

ւելի կը շուարի և չկրնալով ուրիշ ո և է բացատրութիւն մը տալ, կ'ըսէ. — Էֆէնտիներ, երբ այս տուփը տան անգամ լեցնենք ճիշտ քիւէ մը կ'ընէ:

161. — Հօճան շուկայէն զանազան տեսակէ շատ մը բանջարեղէն գնելով մախաղը կը լեցնէ և ուսը զարնելով

էշը հեծած ճամբայ կ'ելլէ: Այս միջոցին մէկը դէմն ելլելով երբ կը հարցնէ թէ — Էֆէնտի, ինչո՞ւ ատոնք թամբին փոկերուն (քերքի) մէջ չես դրեր, ուսդ առերես, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Բարեկամ, մարդ ըսածդ քիչ մըն ալ խիղճ ունենալու է, մեղք չէ՞ կենդանին որ թէ՛ զիս և թէ՛ մախաղը մխտին կրէ . . . :

Զուարթ. 161. — Խեղճ կենդանին ինչո՞ւ թէ՛ զիս և թէ՛ մախաղը կրէ:

162. — Հօճան հարցուցեր են. Արեւը աւելի օգտակար է թէ լուսինը, Հօճան պատասխաներ է. — Արեւը ցորեկին կը ծագի և մութին բնա՛ւ օգուտ մը չունի. մինչդեռ լուսինը որ գիշերը կ'ելլէ և ամէն կողմ կը լուսաւորէ, հարկաւ աւելի օգտակար է:

163. — Հօճան էչը ծախելու նպատակով միջնորդի մը կը յանձնէ: Յաճախորդ մը երբ տարիքը հասկնալու համար էշին ահուաները կ'ուզէ բննել, կենդանին անոր թեւը կը խածնէ, մարդն ալ սրտին ցաւէն թէ' իրեն, թէ միջնորդին և թէ տիրոջը քֆրելով կը հեռանայ: Ուրիշ մը երբ պոչը վեր կ'առնէ, անոր ալ փառաւոր կից մը կուտայ, գետին կը գլտորէ, աս ալ իր կարգին լեզուին տալով, կաղալով կը բաշուի: Միջնորդը, ճարահատ, կենդանին Հօճանին դարձնելով կ'ըսէ՝ — Էֆէնտի, ասիկա ծախուելիք բան չէ, առջին ելլողը կը խածնէ կոր, (գարբոյ) ետին անցնողը կը կիցէ կոր, (թէիիյոր) . . . Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ես արդէն ծախելու համար չէր որ բերի . . . այլ հաւատացնելու համար միշտ յաւանդուին թէ՛ ես ինչե՛ր, ինչե՛ր կը բաշեմ կոր անոր ձեռքէն:

164. — Բռնակալ մը՝ անգամ մը իր կինը անհաւատարիմ ընթացքի մէջ գտած ըլլալով այդ օրէն սկսեալ բուրբ կիներուն հանդէպ սոսկալի ատելութիւն մը կը պահէ: Ուստի իր այս մոլութեան դարման մը գտնելու նպատակով ուր որ գիտունի կամ իմաստունի մը անունը լսէ, բովը կը հրաւիրէ և ականջն ի վար բան մը կը հարցնէ եղբր. եթէ տրուած պատասխանը զինքը չի գոհացնէ, կամ իր վշտին դարման մը չի տայ, անմիջապէս գլխատել կուտայ եղբր: Տեղին ժողովուրդը յուսալով որ Հօճա Նասրէտտին կրնայ միջոց մը գտնել և միանգամ ընդ միշտ ազատել զիրենք այդ բռնակալին կատաղութենէն, հեղ մըն ալ ան առաջ կը բռնեն: Հօճան երբ բովը կ'երթայ, անիկա՝ ըստ իր բարի սովորութեան՝ ականջին մօտենալով կը հարցնէ՝ — Ամուսնացա՞ծ ես թէ ամուրի. ու երբ Հօճան — Աս տարիքը մարդ մը ամուրի կրնա՞յ ըլլալ, կը պատասխանէ: Բռնակալը կատրած՝ Աս ալ անոնցմէ է եղբր. առէ՛ք սըւոր գլուխը, կը պոռայ: Հօճան խնդրին ծանր հանգամանքը տեսնելով՝ — Ինչո՞ւ կ'աճապարէք Տէ՛ր իմ, հարցուցէք անգամ մը որ կրնա ձգեցի տէ նորէ՞ն ամուսնացայ, մեռաւ տէ ուրի՞շ մը առի, կամ թէ հատ մը ունենալով հանդերձ ուրիշ քանի մը հատ ալ առի . . . ամենեւի՛ն . . . բայց ինտոր

է նէ անգամ մը սխալեցայ . . . ասիկա անանկ փոս մըն է որ, մինչեւ մէյ մը մէջը չի յնաս, չես կրնար վտանգին մեծութիւնը ըմբռնել . . . յիշեցէ՛ք այն առածը որ կ'ըսէ՝ «մէկ անգամ ոտքը սահող իշուն (?) գլուխը չեն առներ:» Աւելորդ է ըսել թէ մեր Հօճան այս կերպով կ'ազատի:

165. — Հօճան մեռնելու ատեն ազգականներն ու բարեկամները բովը հրաւիրելով անոնց կարգ մը յորդորներ տալէ վերջ հետեւեալը կը յանձնարարէ՝ — Երբոր աչքերս փակեմ վերջնականապէս, ինձի գլխի վար և ուղղածիք կերպով թողեցէք: Ու երբ պատճառը կը հարցնեն, կ'ըսէ՝ — Որպէս զի, օր մը երբ գըրաւէքը փրթի և աշխարհ տակն ու վրայ ըլլայ, ես շիփ շիտակ ոտքի վրայ դտնուիմ:

166. — Հօճանին կինը սոսկալի խիթէ՛ (սակնի) մը կը բռնուի, որուն չի կրնալով տոկալ, կը խնդրէ ամուսինէն որ բժիշկ մը բերէ. Հօճան անէն դուրս ելածին պէս, ցաւը կը դադրի և կինը գլուխը պատուհանէն դուրս հանելով կը պոռայ. — Էֆէնտի, էֆէնտի, ալ մի՛ բերեր բժիշկը, ցաւս անցաւ: Հօճան ետին կը դառնայ, — Շատ աղէկ, կը պատասխանէ. յետոյ աճապարանքով բժիշկին բնակարանն երթալով կ'ըսէ՝ — Հէքիւն էֆէնտի, կնոջս փորին ցաւին համար բեզի տանելու կուզայի կոր. սակայն անիկա ետեւէս պոռաց որ, ցաւը անցեր և բժիշկի պէտք չէ մնացեր. ուստի եկայ լուր տալու որ զանձեք չընէք և չի գար:

167. — Լէնկթիմուր օր մը կը հարցնէ Հօճանին. — Մարդիկ մինչեւ ե՞րբ կը ծնին ու կը մեռնին: Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ատիկա չգիտնալիք բան մըն է . . . մինչեւ որ արբայութիւնն ու դժոխքը լենան:

168. — Հօճանին հարցուցեր են — Քանի տարեկան ես. Հօճան՝ — Քառասուն պատասխաներ է: Տասը տարի ետքը երբ պատահամք միեւնոյն հարցումը կ'ընեն, նասրէտտին դարձեալ՝ քառասուն կ'ըսէ. ու երբ՝ — Էֆէնտի, կ'ըսեն, տասը տարի առաջ հարցուցինք, քառասուն ըսիք, հիմա ինտո՞ր կ'ըլլայ որ նորէն քառասուն կ'ըլլաք: Հօճան կը պատասխանէ՝ — Կտրիճ. մարդը խօսքէն չի դառնար. անոր Ատուածն ալ մէկ է, խօսքն ալ . . . հետեւաբար

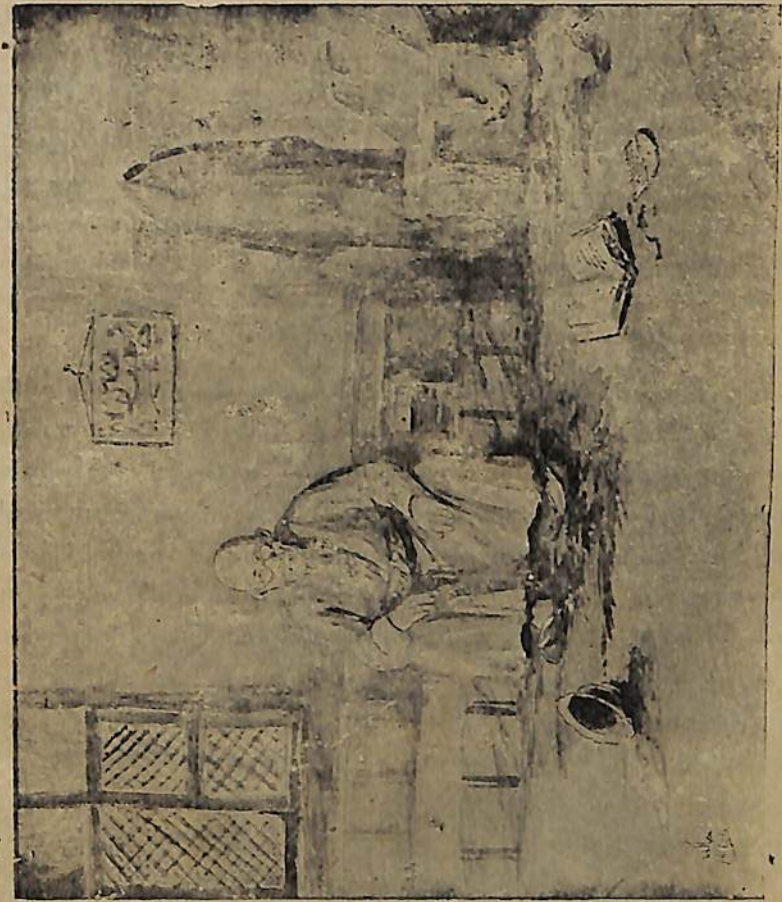

եթէ ասկէ բառասուն տարի ետքն ալ հարցնէք, միեւնոյն պատասխանը պիտի տամ:

169.— Հօճան, կինը միասին առած՝ ազգականի մը այցելութեան երթալու կ'ելլէ բազար մը, որուն համար կ'ըսեն իրեն թէ չորս օրուան հեռաւորութիւն ունի: Հազիւ ժամի մը չափ ճամբայ երթալէ վերջ, երբ տակաւին իրենց բազարն ալ աչքէ չէր անհետացած, Հօճան կը հարցընէ կնոջը. — Արդեօք որչա՛փ ճամբայ կարեցինք. ու երբ կինը կը պատասխանէ թէ՛ — Եթէ այսօր և վաղը անընդհատ բալենք, երկու օրուան ճամբայ կտրած կ'ըլլանք, Հօճան կ'ըսէ. — Չըսե՞ս ուրեմն որ ճամբուն կէսը կարեցինք...

170.— Հօճան, ա՛լ ձանձրացած ամէն օր էշին կեր (եհմ) տալէն, օր մը կ'ըսէ կնոջը. — Ալ ասկէ վերջ դուն տուր անոր կերը, կինը կը մերժէ. «Պիտի տա՛ս չպիտի տամի վէճը այն աստիճան կը մեծնայ որ երկու կողմով կը համաձայնին լռել և ո՛վ որ առաջին անգամ լռութիւնը խղէ, ան տայ իշուն կերը: Հօճան անմիջապէս անկիւն մը կը քաշուի և հոն ժամերով անձայն կը նստի. բայց կինը չկրնալով երկար տեսն հանդուրժել այս վիճակին, (և բնական չէ՛... լռուած բան է որ կին մը լռել գիտնայ) ետեմազը (ծածկոյթ) երեսն անցուցածին պէս շունջը կ'առնէ դրացիներուն քով, ուր մնալով մինչեւ ուշ ատեն՝ ուզածին պէս կը շողակրտէ, յետոյ ամուսնոյն հետ ունեցած պայմանաւորումը պատմելով կ'աւելցնէ՛ — Սոսկալի յաճառ մըն է, անօթութենէն կը մեռնի, բերանը չի բանար, սըւոր քաս մը չօրպա զրկենք: Արդարեւ, պզտիկի մը ձեռք թաս մը չօրպա տալով Հօճան կը զրկեն: Այդ օրը, անանկ կը պատահի որ, կնոջը մեկնելէն անմիջապէս վերջ, Հօճան տունը գող կը մտնէ ու արժէքաւոր, անարժէք ինչ որ կը գտնէ կը ժողվէ. ետքը՝ երբ Հօճան գտնուած սենեակը մտնելով, անոր՝ անկիւն մը առանձնացած, անշարժ ու անտարբեր մնալը կը տեսնէ, պահ մը կը շուարի թէեւ. բայց տեսնելով որ բնաւ չի խօսիր և իր՝ ո՛չ դիտումնաւոր հաղալներուն, ոչ ալ յարուցած ազմուկներուն՝ բնա՛ւ ձայն չիտար. «ասիկա անպատճառ յամր մը կամ անդամալոյծ մը ըլլալու է» ըսելով կ'սկսի շարունակել իր ժողուըտուքը՝ առանց կարեւորութիւն տալու անոր ներկայութեան: Հօճան ցուցուցած այս անհասկնալի անտարբերութիւնը, կ'երեւի գողին ալ դարձանք կը պատճառէ որ «սըւոր գլխէն գալուզն ալ առնեմ, տեսնեմ ինչ պիտի ընէ...» ըսելով երբ զգուշութիւնով մը քովը կը մօտենայ և գալուզը կը

վերցնէ, Հօճան դարձեալ անտարբեր կը մնայ. ուստի գողը՝ իր գողօնով բեռնաւորուած՝ ու սնտուկ, դարան ամէն բան տակնուվրայ ըրած, կը ձգէ կ'երթայ: Ըիշտ այս միջոցին դրացի տունի պզտիկը չօրպային քասը բռնած երբ Հօճան սենեակը կը մտնէ եւ տակնուվրայութենէն ապշած անոր երեսն ի վեր կը նայի, Հօճան՝ մէկ կողմէն բերանը չի բանալու զգուշաւորութիւնով՝ միւս կողմէն ալ տունը գող մտած և ամէն բան, մինչեւ անգամ գլխուն

Գուպն 170. — Հօճան գուլը պարզէն կ'այլի, մազը մօրուրը հասկնեմով կը ծածկուի:

գալուզն ալ առած տարած ըլլալը նշանայի հասկնելու դիտումով, ձեռքովը երեք անգամ սենեակին բոլորտիքը կը ցուցնէ և մտքը գագաթին վրայ դնելով դէպի վեր արագ շարժում մը կ'ընէ. պզտիկը այնպէս կարծելով որ Հօճան՝ «Երեք անգամ սենեակին բոլորտիքը դարձի՛ր և այդ թասը բեր գլուխս անցուր և գնա՛» ըսել կ'ուզէ, հրամանը նոյնութեամբ գործադրելու եռանդով երեք

անգամ սենեակին շրջանն ընելէ վերջ թասը կը բերէ և Հոծաին գլխուն կ'անցունէ: Նասրէտտին, հակառակ ապուրին աաքութենէն ամբողջ գլխով այրուելուն և հակառակ մազը, մօրուքը և քիսերը բրինձի հատիկներով ծածկուելուն, դարձեալ ձայն չի հաներ՝ վախնալով որ լուծիւնը ինք խղած կ'ըլլայ և իշուն կեր տալը իրեն կ'իյնայ: Պզտիկը իր գործը լրացնելէ յետոյ երբ տուն կը դառնայ, Հոծաին կինը զայն դիմաւորելով՝ — Տուի՞ր չօրպան, ի՞նչ կ'ընէր կոր և այլն կը հարցնէ. պզտիկը՝ տունին ամբողջ տակնուվրայութիւնը, Հոծաին նշանացի հրամանը և չօրպային թասը անոր գլուխն անցունելը, եղածին պէս կը պատմէ: Կինը խնդրոյն ծանր հանգամանքէն չափազանց դող ելած, աճապարանքով տուն կուգայ և ամուսինը գտնելով մի'շտ — կուռքի մը պէս — անշարժ ու անխօս յուզումով և զայրոյթով փրփրած երբ՝ — Էֆէնտի, ի՞նչ վիճակ է ասիկա, ի՞նչ պատահեցաւ... կը հարցնէ, Հոծան լուծիւնը խղուած նկատելով կը բանայ իր համբերատար բերանը և կը պատասխանէ՝ — Հայտե՛, խալթ մընե՛ր, գնա էշին կերը տուր... լուծիւնը է՛ն առաջ դուն խղեցիր:

171. — Հոծան կարեւոր գործի մը համար մօտակայ գիւղ մը երթալու կը պատրաստուի: Այդ օրը քաղաքին երիտասարդները հանդէս մը սարքած ըլլալով չեն ուզեր որ այդ հանդէսին փայլը եղող Հոծան պակաս ըլլայ. ուստի կը խորհին արգելք ըլլալ անոր մեկնումին: Ու երբ Հոծան ճամբորդի հազուսաները հազած, բռններն ալ իշուն կապած ճամբայ կ'ելլէ, երիտասարդներէն քանի մը հոգի դէմն ելլելով կը կեցնեն: Հոծան ի գուր կը պնդէ թէ խիստ կարևոր գործի մը համար է որ կ'երթայ և թէ քանի մը օր պիտի մնայ երթալիք գիւղը: Երիտասարդները մտիկ չեն ըներ և կ'ըսեն — Հոծա՛, դուն տե՛ղ մըն ալ չես կրնար երթալ, որովհետեւ մեռած ես, և հիմա, մեր պարտականութիւնն է բեզի լաւ մը պատանքել ու ճաղը դնել՝ քանի որ մեր ուսուցիչը, ազգականը, հօր բարեկամը և շատերուս ալ մտերիմն ես: Հոծան, որ մեռնելու խօսք մը եղածին պէս լեղին կը փրթէր, կը սկսի դողալ և աղբսել՝ — Տղա՛քս, շա՛տ գէշ կատակ մըն է ձեր ըրածը, եթէ բիշ մըն ալ վրաս իյնաք, ստոյգ մահուանս պատճառ պիտի ըլլաք... ճշմարիտ կ'ըսեմ որ գործս շատ կարևոր է, ձգեցէք որ մամ մը առաջ միւս ճամբորդներուն հասնիմ,

որովհետեւ ինչպէս զիտէր, առանձին չերթուիր այդ գիւղը: Երիտասարդները առանց կարեւորութիւն տալու Հոծային աղաչանքին բաշելով բաշբշելով մօտը գտնուած մզկիթէն ներս կը լսօթեն զայն: Նասրէտտին այնքան կը վախնայ, այնքան կը յուզուի որ լեզուն կը բռնուի և ալ բան մը չի կրնար զրուցել: Հոն զինքը կը հանուեցնեն, ճաղին

Զուարթ. 171. — Ինչ օգուտ որ ման եկաւ, փորձուողը փառաբանեցաւ... երթալէն զիտէր քան քան մը չունին

մէջ կը գնեն: Ծիշդ այդ միջոցին տեսնելով որ իրենց ընկերներէն ուրիշ մըն ալ կը ճամբորդէ. զայն ալ կ'արգիլեն ըսելով՝ — Բարեկամ, պէտք է դո՛ւն ալ մնաս, որովհետեւ Հոծանիս մեռաւ, անոր թաղման հանդէսին գտնուելու ես: Մարդը խիստ ստիպողական գործ մը ունենալը

պատճառ բռնելով չի համակերպիր և կը պնդէ: Ասոր վըրայ Հօճան, որ գրեթէ նուազամ վիճակի մէջ պատանքուելու համար մահաբեմին (քեկեշիր) վրան երկնցուած էր, բուն ճիգով մը շակուելով կ'ըսէ. — Բարեկա'մս, պարապ տեղը մի' պնդեր . . . իմ գործս բուկինէդ շատ աւելի կարեւոր էր . . . ինչ օգուտ որ մահը եկաւ, ժողովուրդը հաւաքուեցաւ . . . երթալէն զատ ճար չկայ:

172. — Գիւղացիի մը այժը բորոտութենէ կը բռնուի, աս ու ան գարրան բսել կը յանձնարարեն: Գիւղացին այժը Հօճա նասրէտտինի ասնելով կ'ըսէ — Էֆէնտի, իմացայ որ բու շունչդ բորոտութեան համար պիրեպիր (մէկ հատիկ դարման) է եղեր. ի'նչ կ'ըլլայ սա այժս մէյ մը փչելի: Հօճան որ իր կարգին գարրանի կուսակից է եղեր, կը պատասխանէ՝ — Բարեկա'մ, փչելը կը փչեմ, բայց ասիկա բաւական չէ, շունչիս վրայ դուն ալ քիչ մը գարրան աւելցնելու ես:

173. — Հօճան երիտասարդութեանը գիւղ մը ձերրի (բարողելու) կ'երթայ, հոն կը հիւանդանայ. գիւղացիք երբ գլուխը ժողուրովելով կը հարցնեն թէ՝ — Հօճա, Աստուած մի' արասցէ, երբ մահ մը պատահի, ո՞վ ունիս ժառանգորդ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Իրաւ հայրենիքս մայր մը ունիմ թէեւ, բայց հայրս՝ իր կենդանութեանը զայն ձգած ըլլալուն համար՝ մա'րդ մարդասանք չունիմ:

174. — Հօճան բրիչն առած պարտէզին մէջ ահագին փոս մը կը փորէ եղեր. դրացի մը գալով երբ այդ փոսին ինչ բանի համար ըլլալը կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Տունիս նորոգութենէն աւելցած հողը, որ փողոցը դիզուած կը մնայ, հոս պիտի լեցնեմ որովհետեւ դրացիներ ամէն օր այդ դէզին համար կը մուտան կոր: Ու երբ դրացին — Շա'տ աղէկ, բայց ասիկէ ելա՞ծը ուր պիտի տանիս, կը հարցնէ, Հօճան բարկանալով կ'ըսէ՝ — Չէ, ինձի նայէ՛, ես ասանկ «բարակ մաղելով, խիտ հիւսելու» չեմ կրնար գալ . . . (իւնձէ ելեյիս սրգ տօգուտարս կեյիւնէն) . . . պարտէզիս ինէ զատ մա'րդ չի խառնուիր:

175. — Հօճան պեռեպեռներ վեր վար պատկելու միջոցին միջնորդի մը ձեռքը կը տեսնէ սուր մը որուն համար երեք հազար զրշ. գին որոշուած էր. ձեռքն առնելով ասդին անդին դարձնելէ վերջ երբ կը հարցնէ թէ՝ — Ինչէն այսչափ արժէք կը գնահատեն, — Ասիկա անանկ սուր մըն է որ կ'ըսեն, երբ թշնամիի մը դէմ գործածուի հինգ

Ձուարձ. 172. — Իմ շունչիս վրայ դուն ալ քիչ մը գարրան աւելցնելու ես:

կանգուն կ'երկննայ: Հօճան յաջորդ օրը իր տունի օձախին մեծկակ մաշան առածին պէս պէտէստէն կը վազէ և կը սկսի պոռալ — Մաշա'ս, երեք հազար զրուշ . . . Շուկացիները երբ հետաքրքրուած ձեռքերնին կ'առնեն և կը տեսնեն որ մէկ երկու զրուշնոց պարզ բան մըն է, կը հար-

ցընեն՝—Էֆէնտի՛, ասոր ինչի՞ն երեք հազար զըշ. կը պո-
ռաս, ասիկա բան մը չարփեր, Հօճան կը պատասխանէ՝—
երէկ, պարզ սուրի մը համար, որ իբր թէ թշնամիի մը
դէմ գործածուելու պարագային հինգ կանգուն կ'երկնայ
եղեր, երեք հազար զըշ. կ'ուզէիք կոր... ես ինչո՞ւ չուզեմ
այդ գումարը մաշախ համար, զոր երբ կինս սանկ մէյ
մը ետեէս նետէ, հինգ չէ, տասը բսան կանգուն կ'եր-
կըննայ:

176.— Հօճան կարգ մը բաներ գնելով կը յանձնէ
բեռնակրի մը, որ ինտոր կ'ըլլայ ճամբան կը կորսուի.
Հօճան կը փնտռէ զայն չի գտներ: Տասն օրի չափ անց-
նելէն ետքը, բարեկամ մը, որ կը ճանչնայ եղեր բեռնա-
կիրը, կը ցուցնէ զայն Հօճային և կ'ըսէ— Ահա փնտռած
մարդդ: Նասրէտտին տեսնելով որ արգարե իր կորսնցու-
ցած մարդն է ան, անմիջապէս ոտքերը կը վերցնէ և կ'սկսի
արագօրէն փախչիլ: Բարեկամը չի կրնալով մեկնութիւն
մը տալ անոր այս ընթացքին, երբ - Ուր ասանկ Հօճա՛,
ձերբակալել չպիտի տաս, կը պոռայ, Հօճան ետին դառ-
նալով կ'ըսէ. — Ինտո՞ր չի փախչիմ, բարեկա՛մ, հասցա եթէ
այս մարդը ելլէ «տասն օր է բեռդ կռնակս է, օրականներս
կ'ուզեմ» ըսէ նէ, ես ի՞նչ կրնամ ընել:

177. — Հօճան կը գտնուի հաւաքոյթի մը մէջ, ուր
Արաբիայէն նոր եկած սևեր ալ կան եղեր. ասոնք երբ
իրենց երկրին վիճակը նկարագրելով կ'ըսեն թէ՛ — Հօն,
տեղ տեղ անանկ տաքեր կ'ընէ որ ժողովուրդը մօրէ մերկ
կը պտտի, Հօճան կը հարցնէ. Ուրեմն էրիկ մարդիկը կը-
նիկներէն ինտո՞ր կը գանազանուին հօն...:

178.— Հօճաէն ո՛վ ինչ ուզէ, օր մը ետքը կուտայ
եղեր. երբ պատճառը կը հարցնեն, կ'ըսէ՝— Ինտամբ կ'ը-
նեմ որ տալիք բանիս արժէքը գիտնան:

179.— Հօճան ամէն անգամ որ փքոցով կրակ վառէ,
բերանը գոցելով կը կօխէ եղեր. երբ կը հարցուի իրեն
թէ ինչո՞ւ ատանկ կ'ընէ, կ'ըսէ՝ — Մէջը ա՛յնչափ օդ կայ,
ինչո՞ւ ձգեմ որ փախչի... ես ատանկ միշտ իփոռքիմ
(չռայլութիւն) չեմ կրնար ընել:

180.— Հօճաին կինը կը մեռնի. բարեկամներ, ծա-
նօթներ կը տեսնեն որ բնա՛ւ զգածուած չերեւիր, բայց
ժամանակ մը ետքը երբ էջը կը սատկի, կը դիտեն որ օ-
րերով յուզումի և տխրութեան մէջ կը մնայ. ուստի երբ
կը հարցնեն թէ՛— Էֆէնտի կինդ մեռաւ, բեզի օ՛ր մը տը-
խուր չի տեսնը, մինչդեռ իշուդ սատկելէն ի վեր, տասն
օր մը եղաւ, տակաւին դէմքիդ կնճիռները չանհետացան
ի՞նչ է պատճառը. Հօճան կ'ըսէ՝— Կինս մեռնելէն ետքը,
գուռ դրացի քովս եկան, «Էֆէնտի՛, հոգդ մի ըներ, ան
մեռաւ նէ՛ բեզի աւելի աղէկը կը գտնենը» ըսին, մինչ-
դեռ էջս սատկելէն ետքը մէ՛կը քովս գալով ատանկ բան
մը չըսաւ. իրաւունք չունի՛մ տխրելու:

181.— Մարդուն մէկը երբ ցուրտէն կը գանգատի
ուրիշ մը կ'ըսէ անոր. — Մարդիկ շատ տարօրինակ են,
բիշ մը ցուրտ ըլլայ «Աս ի՛նչ ցուրտ է», բիշ մը տաք
ըլլայ «աս ինչ տաք է» կ'ըսեն, կը գանգատին. չեմ հաս-
կընար թէ ինտո՞ր կ'ուզեն որ ըլլայ... Հօճան որ այս
երկուքին ըսածն ալ լսած է եղեր, վերջինին դառնալով
կը պատասխանէ.— Անիրաւ ես բարեկա՛մ, Գարունին բան
մը ըսող կա՞յ...:

182.— Չափազանց կծծիին մէկը երբ Հօճան հեգնե-
լով— Օ... դո՛ւն ալ դրամը շատ կը սիրես եղեր... կ'ըսէ,
Նասրէտտին կը պատասխանէ՝— Գեզի պէս քթին ք...ը
ուտող, անօրէն, անխիղճ մարդիկներուն պէտք չու-
նենալու համար սիրեմ նէ ամօ՞թ է...:

183.— Հօճան օտար բազար մը գացեր, շուկային մէջ
վեր վար կը պտտի եղեր. մէկը իրեն մօտենալով Էֆէն-
տի, այսօր ի՞նչ է կը հարցնէ: — Ա՛յ օղոռլ, ես այս բազարը
դեռ ա՛յսօր եկայ. կը պատասխանէ Հօճան, ինչ օր ըլլալը
ուրկէ՞ գիտնամ... դուն ասիկա տեղացիէ մը հարցուր:

184.— Հօճաին կը հարցնեն— Մեր բազարին մէջ ա-
մենէն աւելի վստահելի և ամենէն դաղտնապահը ո՞վ կը
ճանչնաս, Հօճան կը պատասխանէ Աղէկ գիտնալով որ

ուրիշին փորը իմին ամբարս չէ, ես մինչեւ հիմա գաղտնի-
բըս ոչ մէկուն վստահեցայ(*):

185.— Ագչէհիրցի ձկնորսներ նախապէս լիճը նետ-
ուած ուռկանը (աղ) կը բաշեն եղեր. Հօծան ալ քովերնին
երթալով կ'սկսի դիտել. ինտոր կ'ըլլայ ոտքը կը սահի,
աղին մէջ կ'իյնայ: Ձկնորսները սրտնեղած՝ ձուկերուն հետ
միտին զինքն ալ դուրս բաշելէ յետոյ, երբ—ի՞նչ ըրիր
մարդ Աստուծոյ, կ'ըսեն ու կը յանդիմանեն, Հօծան կա-
տարեալ պաղարիւնով սա պատասխանը կուտայ.— Ինչո՞ւ
կը բարկանաք, բարեկամս'ր, ենթադրեցէք որ ես ալ ա
նոնց մէջ ետեւը (դւրիւն) մը եղայ:

186.— Հօծան համոզելով սուտ վկայութեան կը տա-
նին, դատախազը իր հակառակորդէն ցորեն կը պահանջէ
եղեր. բայց Հօծան գարիի վրայ կը հիմնէ իր վկայութիւնը.
ու երբ—Սխալեցար էֆէնտի, ցորեն պիտի ըսէիր կ'ըսեն,
Հօծան կը պատասխանէ—Ճանըմ, ինչ զարմանալի մար-
դիկ էք դուք, վկայութիւնս սուտ ըլլալէն ետքը կ'ուզէ
ցորեն ըլլայ, կ'ուզէ գարի, ի՞նչ կարեւորութիւն ունի:

187.— Հօծան հաւը կը կորսուի. սեւ լաթ մը ճա-
րելով պզտիկ պզտիկ կը կտրէ, և կտորները ծակծկելով
վառեակներուն վիզը կ'անցունէ. ու երբ կը հարցնեն իրեն
թէ՛ ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա, Հօծան կ'ըսէ—Մայրերնին
մեռաւ տէ, սուզը բռնել կուտամ կոր:

188.— Հօծան իրիկուան մը դէմ մզկիթին գործա-
բանը երթալով կ'սկսի միզել. հոն գտնուող ջրամանին ծո-
րակը բաց փնացած ըլլալով բանի ջուրը կը վաղէ, Հօծան
կը կարծէ որ իր մէզին ձայնն է ուստի կ'սպասէ որ ձայ.

(*) Բնագրին մէջ այս գուարձալիքին առթիւ սա ծանօթու-
թիւնը կայ. «Հօծան՝ որչափ որ ալ—նեքսիդին դուրսդիւն յար
և նման—միամիտ ու անկեղծ մէկն է եղեր, բայց և այնպէս ու-
նեցեր է գաղտնիքներ, որոնք ոչ ոքի չէ վստահեր: Արարեքէն սա
առածն ալ թէ՛ «Իրամդ, ամէն տեսակ ինչքդ, աշխարհի վրայ
բռնելիք ու է մէկ ձեռնարկդ, որ տակաւին իր խանձարուրքին
մէջն է, ինչպէս նաեւ կրօնքը ու հաւատքը լաւ պահէ,» նոյն
բանը կը հաստատէ. «ըսել է թէ մարդ իր կեանքին մէջ պահելիք
ու է գաղտնիք մը կրնայ ունենալ»

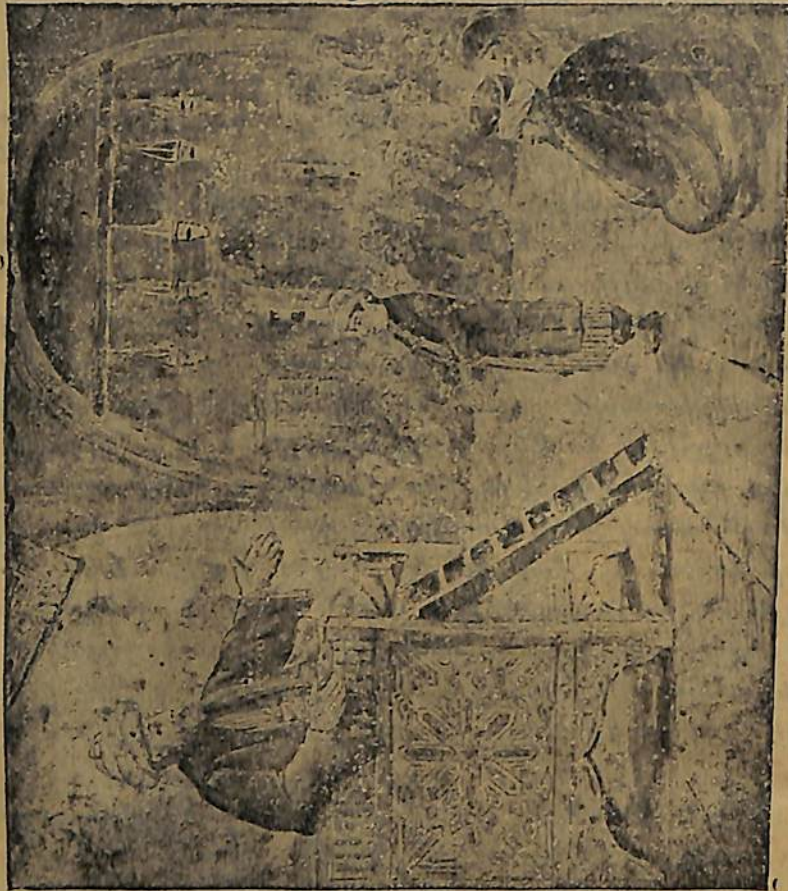
նը գաղբի և մէզը կտրի: Այս միջոցին դրսէն մէկը, որ
բաւական ատենէ ի վեր հոն կեցած կ'սպասէ եղեր,—Հէրիմ,
նեքսը ընացա՞ր ինչ եղար, կը պոռայ, ժամ մըն է որ
դուրս չես ելլեր կոր: Հօծան կը պատասխանէ— Ինտոր
ելլեմ բարեկա՛մ, տակաւին մէզս չի լինցաւ:

189.— Հօծան հազար ագչէն գողցեր են: Հօծան
մզկիթ երթալով մինչև առտու աղօթք կ'ընէ և կը խնդրէ
որ դրամները գտնուին: Զարմանալի զուգադիպութիւնով
մը իր քաղաքացիներէն վաճառական մըն ալ, որ ծովի
վրայ ճամբորդութիւն կ'ընէ եղեր, փոթորկի բռնուած
ըլլալով կ'ուխտէ որ եթէ երբէք անփորձ ու անփսաս ազա-
տի, հազար ագչէ տայ Հօծա նասրէտտինի: Արդարև երբ
ուրիշն օր վերջ անվտանգ իր քաղաքը կը հասնի, ուղղակի
Հօծան քովը գալով ուխտը կատարելէ վերջ գլխուն եկածն
ալ մանրամասնօրէն պատմելով կ'աւելցնէ՝ «Փա՛ռք տիրոջը
անոր շնորհիւ և Զեր բարի աղօթքներուն պէրէքէրովը
կրցանք անվտանգ տեղերնիս հասնիլ»: Հօծան այս պատ-
մութեան վրայ խոր մտածումի մը թաղուելէ վերջ կ'ըսէ՝
— Տէր Աստուած, մարդու մը հազար ոսկի փոխ տուած
ըլլայի նէ, զայն դարձնելու ատեն ա՛յսբան կնճռոտ, այս-
բան մանուածապատ պատմութիւն մը չէր կրնար հը-
նարել... աս ի՞նչ հրաշք է... մեր դրամը ո՛ւր կորսուեցաւ,
ուրկէ՛ գտնուեցաւ... փա՛ռք, հազար փառք քու շնոր-
հիդ:

190.— Հօծան իր թաղին մզկիթին մէջ քարոզելու կը
հրաւիրուի: Ժողովուրդը զինք մտիկ ընելու հետաքրքրու-
թիւնով գունդագունդ աղօթատեղին կը դիմէ: Հօծան բեմ
կ'ելլէ երկար բարակ կը նստի, միտքը բան մըն ալ չի գար.
Ժողովուրդին անհամբեր սպասումն ալ տեսնելով բոլորո-
վին կը շուարի, լեզուն կը կապուի. վերջապէս կատարեալ
համոզում գոյացնելով որ բան մը չպիտի կրնայ խօսիլ,
կ'ըսէ— Ժողովուրդ, գիտէք որ ես խօսելու անվարժ մէկը
չեմ, և սակայն զարմանալի է որ այսօր միտքս բա՛ն մըն
ալ չի գար կոր: Հօծան տղան որ հոն, ժողովուրդին մէջ
կը գտնուի եղեր, չափազանց նեղուած բիչ մը առաջ անց-

նեւով իբրեւ «ճշմարիտ օրդի որ գնմանութիւն հօրն բերէ».
— Պապա՛, կ'ըսէ, միտքդ խօսելիք բան մը չի գար նէ,
գոնէ վար իջնելը չե՞ս խօրհիր: Ու այս կերպով հայրը
մեծ հոգէ մը կ'ազատէ:

Զուարճ. 190. — Միտքդ բան մը չիգար նէ, գոնէ վար իջնելը չե՞ս խօրհիր:

191. — Հօճան կէս օրուան ապտեարը առնելու համար
տուն կ'երթայ, հոն օրչա՛վի կ'աճապարէ մզկիթի ցերեկ-
ուան աղօթքին հասնելու, կինն նոյնքան արգելք կ'ըլլայ՝
զբաղեցնելով. վերջն ալ «վրագ գլուխդ շա՛տ աղտոտ է»
ըսելով բաղնիք երթալ կը յանձնարարէ. ու երբ Հօճան
երթալու կ'ըլլայ, «չըլլայ որ ուշանաս, գիտե՛ս եւս այսօր
բրոջս նշանաւորը պիտի ըլլայ. դուն, հօր տեղ պիտի անց-
նիս, չի գալիք ընես նէ թէ՛ գործը ետ կը մնայ, և թէ՛

հրաւիրուածներուն ըով պզտիկութիւն կ'ըլլայ», կ'ըսէ:
Հօճան կարելի եղածին չափ շուտով լուացուելէն ետքը
երբ կը պատրաստուի դուրս ելլել, կ'ըսեն իրեն որ դուր-
սը հեղեղանման կ'անձրեւէ, հետեւաբար խոհեմութիւն չէ
բաղնիքէն ելած անձրեւի բռնուիլ: Հօճան գլուխը պա-
տուհանէն դուրս հանելով կը տեսնէ որ արդարեւ երկին-

Զուարճ. 191. — Կնկան խօսքին յարմարելով ասանկ անձամանակ բաղնիք
գացող ետքէն թէ՛ տար եւ թէ՛ պաղ ջուրի լողանքները ինձի պէս.
մէկն կ'ընէ:

ըր բոլորովին դոցուած է, անձրեւն ալ կարելիք չունի. և
սակայն ստիպուած ըլլալով ամէն պարագայի մէջ մեկնիլ,
հագուստը չի թըջելու համար ծրար մը կ'ընէ, թեւին
տակ կ'առնէ, և կիսամերկ դուրս կ'ելլէ: Ժողովուրդէն
պատգամաւորութիւն մը որ զինքը դիմաւորելու եկած է
եզեր, դէմն ելլելով երբ կը հարցնէ թէ՛ Ս.ս ի՞նչ վիճակ
է, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Կնկան խօսքին յարմարելով

ասանկ ժամանակ բաղնիք գացողը ետքը թէ՛ տաք և թէ՛ պաղ ջուրի լողանքները ինձի պէս մէկէն կ'ընէ:

192.— Հօճան տաք տաք չօրպա մը խմելով երբ բերանը կ'այրի, անմիջապէս փողոց նետուելով անցնող դարձողին կը պոռայ.— Քաշուեցէ՛ք, բարեկամներ, բաշուեցէ՛ք, ներսիդիս կրակ կայ:

193.— Հօճաին ծննդավայր (Սիվրիհիսար)ի Գատըն չափազանց խման մըն է եղեր: Ասիկա օր մը այգին երթալով ձիւղպէն մէկ կողմ, գալուզը մէկ կողմ նետելէ վերջ կ'սկսի խմել և այն աստիճան կը խմէ որ, զգայազիրկ գետին կ'իյնայ: Հօճան որ իր Ումատ փոքրաւորին հետ այդ կողմերը պտոյտի ելած է եղեր, գինովին ձիւղպէն առածին պէս՝ կռնակը կ'անցնէ կը հեռանայ: Գատըն բաւական ժամանակ ետքը սթափելով երբ ճիւղպէն կը փնտռէ ու չի գտներ, բազաք մտնելով մուսնետիկ կը հանէ և փնտռել կուտայ. ասոնցմէ մէկը մեր Հօճաին կըռնակը տեսնելով ձիւղպէն, նասրէտտին Գատըն ըով կը հրաւիրուի: Այս վերջինը Գատըն ուրիշ դատով մը զբաղած միջոցին յարմարցնելով ներս կը մտնէ, կ'ըսէ — Էֆէնտի, երէկ մեր Ումատին հետ այգիները գացած էինք, հոն տեսանք որ փաթթոցաւոր մէկը խմեր, խմեր, ետքն ալ փսխելով անյուշ վիճակի մէջ պառկեր է. քիչ մը անդին ալ ձիւղպէ մը կայ, ատիկա առի և կռնակս անցուցի. ըսածներս կրնամ վկանելով հաստատել. հիմա, գտէ՛ք այդ գինովը, ես ալ ձիւղպէն կուտամ: Գատըն, որ անել վիճակի մը մատնուած էր, կ'ըսէ՝ — Իրաւունք ունիք Հօճա՛, այդ ձիւղպէն հիմակուհիմա ձեր արդար իրաւունքն է... բարով վայելէք:

194.— Չմեռ ատեն Հօճան նիւթապէս չափազանց նեղուելուն կը խորհի կարգ մը բաներու մէջ խնայողութիւն ընել. եւ է՛ն առաջ իշուն գարիէն սկսելով առաջին օրը սովորական չափը քիչ մը կը պակսեցնէ, յետոյ՝ տեսնելով որ էշը իր վիճակէն բան մը չի կորսնցնէր, բանի մը օր ետքը, չափը քիչ մըն ալ կը պակսեցնէ. էշը դարձեալ բան մը չըլլար. ուստի հետզհետէ ա՛յնչափ կը պակսեցնէ չափը

որ էշը բոլորովին ուժէ կ'իյնայ, և կ'սկսի յարգն ալ չուտել: Օր մըն ալ երբ ախոռը մտնելով էշը սատկած կը գտնէ, կ'ըսէ՝ — Խեղճ կենդանի, հազիւ սկսած էր սակաւակերութեան, մահը վրայ հասաւ:

✓ 195.— Հօճան տունին դրան առջև նոճի մը (սերվի ծառ) տնկելով կը միզէ ու կ'ըսէ՝ — Տեսած ու տեսնելիք ջուրդ ա՛ս ըլլայ:

✓ 196.— Նասրէտտին ցերեկը տունին առջևի պարտէզը ծառի տունկեր կը տնկէ, գիշերն ալ տեղէն հանելով ներս կ'առնէ եղեր. երբ «ինչո՞ւ ատանկ կ'ընես» կը հարցունեն, կը պատասխանէ՝ — Տղա՛ք, չէք գիտեր մարդիկ որչա՛փ գեշացած են... ապահովութիւն ըսուած բանը չիկայ. աւելի աղէկ է որ մարդ իր ունեցածը մի՛շտ մօտիկը պահէ:

197.— Հօճան այգիէն բաղած երկու կողով խաղողը իշուն վրայ բեռցած երբ բազաք կը մտնէ, թաղին տղաքը զինքը շրջապատելով՝ — Էֆէնտի՛, մեզի խաղող պիտի տաս, խաղո՞ղ կ'ուզենք, կ'ըսեն, կը կախուին: Հօճան սանկ մէյ մը բազմութեան նայելով երբ կը տեսնէ որ եթէ ամէն մէկին մէյ մէկ կոյճ տայ, բաւական բան պիտի ընէ, ձեռքը կողովին տանելով կոյճ մը միայն կը հանէ և կ'սկսի բաժնել՝ մէկին չընթիկ մը (ճիւթ), միւսին հատիկ մը տալով. ու երբ տղաքը — Էֆէնտի՛, աս ի՛նչ կտորճիկ մը բան է, կ'ըսեն կը գանգատին. Հօճան կը պատասխանէ՝ — Տղա՛քս, կողովին մէջիններն ալ ճի՛շտ ասոր համը ունին, հա շատ կերեր էք, հա քիչ, ի՞նչ կարեօրութիւն ունի:

✓ 198.— Հօճան գետինն հերկելու ատեն կրիայ մը գտնելով զլուխէն կը կապէ, վիզը կ'անցունէ: Կենդանին ազատուելու ճիգով երբ կ'սկսի երերակալ, Հօճան կ'ըսէ՝ — Ա՛յ օղուլ, ինչո՞ւ քելաչ կ'ընես, աւելի աղէկ չէ՞ որ դուն ալ հետս հողագործութիւն սովորիս:

199.— Հօճան օձախ պիտի վառէ եղեր, կը փչէ, կը փչէ չի յաջողիր. անմիջապէս վեր ելլելով, կնոջը ֆօթօղը գլուխը կ'անցունէ կուգայ. ու երբ այս անգամ ուժով փո՛ւ... մը ընելուն փայտերը մէկէն կ'սկսին բռնկիլ:

կ'ըսէ՝—Տեսա՞ր մի եւա՛ մէյէր անոնք ալ ինձի պէս, մեր կնիկէն կը սոսկան եղեր...:

✓ 200. — Հօճան փոթորկալից օր մը ուղտի մը վրայ նստած՝ չորթան(*) ուտելու կ'ելլէ բայց հովը այնքան ուժգին կը փչէ որ նասրէտտին քանի չորթան բերանը նետելու կ'ելլայ, հովը կ'առնէ կը տանի, բերանը բան մը

Չ. սարճ. 198. — Այ՛ օղու ինչո՞ւ թէլաշ կ'ընես, աւելի աղկի մ' որ դուն ալ իմ նետս նողարթոթումիւն սովորես

չի մտներ: Այդ միջոցին բարեկամ մը հանգիպելով երբ —Էֆէնտի ի՛նչ է կերածդ. կը հարցնէ: Հօճան կը պատասխանէ՝—Ասանկ երթալու ըլլայ Աե... օհի՛չ, հով կը կլլեմ կոր:

(*) Չաւար (պուլկուր)ի նուրբ տեսակն է:

Ուրիշ տեղ սա կերպով կը վերջացնեն այս զուարճալիքը: Հօճան կ'ըսէ՝ — Ուղտին վրայ չորթան ուտելը ես յղացայ թէեւ, սակայն ես ինքս ալ չի հաւնեցայ:

201. — Հօճան Ս.գչէհիբի լիճին եզերքը ձուկ կ'որսայ եղեր. հինգ տասը հատի մը չափ բռնելէն վերջ՝ կը ձանձրանայ, տուն երթալու կը պատրաստուի: Եկու տես որ, թաղեցի տղաը Հօճաին զբաղած մէկ պահուն ձուկերը մէկիկ մէկիկ կը թոցունեն և երբ այս վերջինը կողովին գլուխը գալով հատ մ'անգամ չի գտներ, լիճին դառնալով՝ — կը տեսնե՞ս կոր եա՛... պարապ եկայ, պարապ ալ կ'երթամ կոր. զուր տեղը «Հօճաին շնորհ մը ըրի» ըսելով մի պարծենար... ա՛ն ասիկա ալ բեզի ձապա՛... ըսելով, ձեռքի կողովը ալ լիճը կը նետէ:

✓ 202. — Օր մը բանի մը հօգի Հօճաին դիմելով կը հարցնեն. — Էֆէնտի, դուն որչափ որ ըլլայ, մենէ շատ աւելի գիտուն ու խելացի ես. դժուար խնդիր մը ունինք, սաւիկա մեզի լուծէ՛... արդեօք աշխարհը բանի՞ կանգուն է: Հօճան տեսնելով որ ճիշտ այդ միջոցին մեռել մը ճաղը դրած կը ասնին, գայն ցուցնելով կ'ըսէ. Այդ հարցումին մասնագէտը սա գացողն է, գացէք անոր հարցուցէք. անիկա դեռ նո՛ր չափեր, կ'երթայ կոր:

✓ 203. — Մարդ մը Հօճաին գոց տուփ մը յանձնելով կը խնդրէ պահել գայն մինչեւ իր վերադարձը: Բանի մը օր չի գար: Հօճան «արդեօք մէջը ի՞նչ կայ» ըսելով երբ կը բանայ, կը տեսնէ որ անմահական տեսակէն մեղր է. բերնին ջուրերը կը վազէ, մաս մը կ'առնէ, բերանը կը տանի չափազանց ախորժ կ'զգայ. ուստի ալ ըրովէն չի բաժնուիր, կը մտնէ կ'ելլէ կուտէ գայն. անանկ որ մինչեւ մարդուն դառնալը տուփը բոլորովին կը պարպուի: Երբ մարդը կուգայ, տուփը կ'ուզէ, Հօճան կատարեալ պաղարիւնութիւնով կը բերէ կը յանձնէ: Մարդը կը տեսնէ որ տուփը շատ թեթեւցեր է, մէջը կը նայի, բան մը չկայ ուստի երբ դարմացած՝ — Էֆէնտի, ո՞ւր է ասոր մէջինը կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Բարեկամ, ատիկա ո՛չ դուն հարցուր, ո՛չ ալ ես ըսեմ:

204. — Հօճան երկու կին ունի եղբր. ասոնք երկուքը մէկանց օր մը բովը գալով կը հարցնեն — Էֆէնտի՛, մեր երկուքէն ո՞րը աւելի շատ կը սիրես: Հօճան նեղ կացութեան մէջ իյնալով՝ կը շուարի թէ ի՛նչ պատասխանէքիչ մը մտածելէ ետքը, երբ՝ — Երկուքնիդ ալ կը սիրեմ, կ'ըսէ, ասոնք չեն գոհանար և մէկը միւսին ետեւէն կրկին կը հարցնէ՝ — Ինձի՞ աւելի շատ կը սիրես թէ ան...: Հօճան չի պատասխաներ. այս միջոցին կիներէն սղափկը, — Էֆէնտի՛, կ'ըսէ, օրինակի համար երբ երկուքնիս ալ նաւով մը Ագշէհիբի լիճէն անցած ատեննիս, նաւը շրջի և մենք ծովը իյնանք դուն ալ ցամաքին վրայ գտնուի՛ս, է՛ն առաջ օրերնի՞ս կ'ազատես... Հօճան որ անել վիճակի մը մէջ կը գտնուէր արդէն, այս պատմութեան վրայ աւելի կը շուարի և կարծելով որ փորձանքն եկած հասած է արդէն և կիները հիմա լիճին մէջ կը գտնուին, անմիջապէս սղափկին կը փաթթուի և մեծին դառնալով կ'ըսէ՝ Դուն քիչ մը լողալ գիտէիր կարծեմ, չէ...:

205. — Հօճան իմանալով որ Լէնկթիմուր երազին մէջ միտքն ինկածը կը մեռցնէ եղբր. ունեցածը չունեցածը կը ժողովէ, մօտակայ գիւղ մը կը փախչի: Գիւղացիներէն ոմանք երբ այս փախուստին պատճառը իմանալով՝ — Էֆէնտի՛, կ'ըսեն, այդ մարդուն աստղը միայն քեզի հետ կը ցաւահաշտուիլ. դուն ինչ որ ընէիր չէր բարկանար, բաղաբացիներն ալ այդ կերպով կ'օգտուէին. հիմա որո՞ւ ձգեցիր զանոնք ու եկար: Հօճան կը պատասխանէ՝ — Աստուծոյ շնորհիւ արթուն եղած ատենս ամէն կերպով կրնայի անոր հախէն գալ... ձեռքէս բան մըն ալ չի գար նէ՛ պէտք եղած զգուշութիւնը կ'ընէի, նորէն կ'ազատէի. բայց երազին մէջ չի մտնել, կամ մտնելու պարագային իր փափաքին համաձայն վարուիլ, ատիկա ձեռքս չէ:

206. — Հօճան տունին տանիքը ելած կը միզէ եղբր, փողոցին դրան առջեւ կասկածելի մէկը տեսնելով իսկոյն կը կտրէ, մարդը, վարէն երբ՝ — Ինչո՞ւ կտրեցիր, կը հարցընէ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Հապա ի՛նչ կ'ուզէիր... չի կտրէի որ չուանի մը պէս շուլուելով վե՞ր ելլէիր:

207. — Հօճան անձրեւոտ օր մը պատուհանը նստած երբ դրացիներէն մէկին՝ անձրեւէն չի թրջելու համար՝ աճապարանքով երթալը կը տեսնէ, գլուխը դուրս հանելով՝ — Վա՛խ, վա՛խ... կը բացագանչէ, ի՛նչ ժամանակներու հասանք, այ օղոշ ինչո՞ւ կը վազես, կը վայլէ քեզի որ Աստուծոյ յանձնէն(*) ասանկ փախչիս: Հօճաին

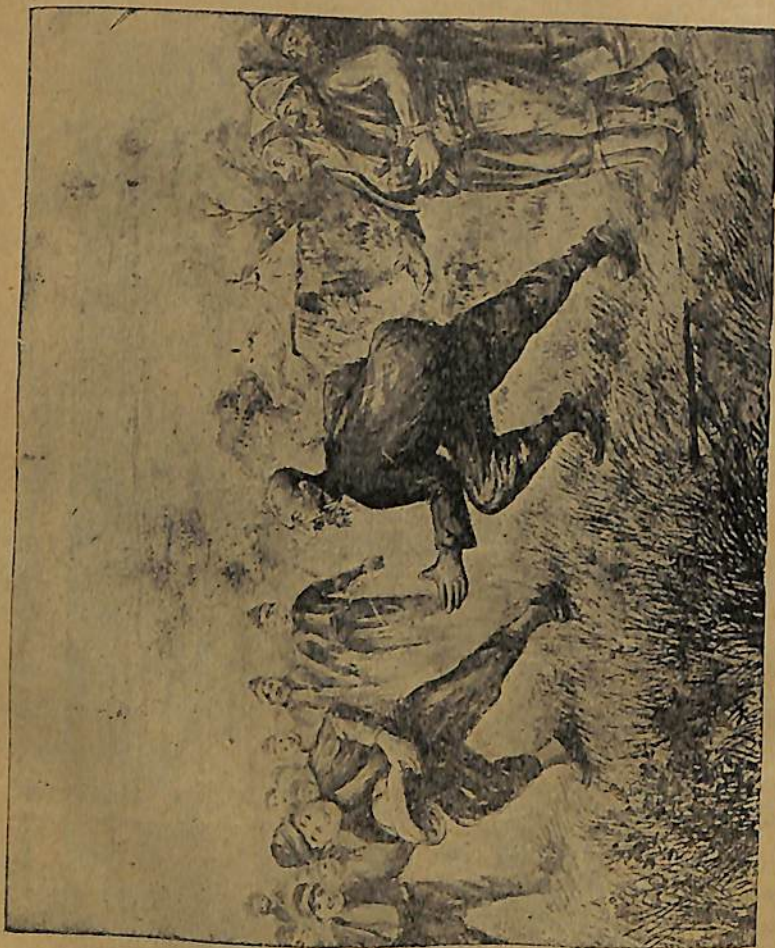
Ձուարճ, 207 — Ինչ ժամանակներու նստած... կը վայլէ որ Աստուծոյ Բանմէն փախչիս:

այս դիտումնաւոր բառախաղը գրգռած ըլլալով մարդուն կրօնական զգացումները, իսկոյն բայլերը կը ծանրացնէ և հեղեղանման անձրեւին նշաւակը՝ մինչեւ ոսկորները կը

(*) Բանմէք բառական իմաստով գրութիւն, փոխարեւականով անձրեւ ըսել է:

Թրչի: Քանի մը օր ետքը սակայն, երբ նոյն դրացին իր կարգին պատուհանը նստած կը տեսնէ որ նասրէտ-տին հեռուէն կ'երեւի և դէպի իր կողմը յառաջանալու միջոցին թեթեւ անձրևէ մը բռնուելով չի թրչելու և վայրկեան մը առաջ ինքզինքը սուսն նետելու ճիգով փե-

Զուարճ. 208. — Գալուզիս պատկերաթիւը միտքն ինկաւ տէ տղաքներուն խառնուեցաւ.

չերը ժողուած աճապարանքով փախչելու կ'ելլէ, նոյն այդ դրացին՝ — Էֆէնտի, մոռցա՞ր ինձի ըրած դիտողութիւնդ, կը պոռայ ետեւէն, դո՛ւն ինչու Աստուծոյ լաւնկերէն կը փախչիս . . . , Հօճան պահ մը կանգ առնելէ վերջ կը պատասխանէ. — Բարեկամ, լաւնկերը դեռ նոր կ'սկսի, իմ աճապարանքս զայն . . . ոտնակոխ չընելու համար է:

✓ 208. — Տօնի օր մը Հօճան երբ տղաքներուն հաւարատեղին կեցած անոնց խաղերը կը դիտէ, չարածճիին մէկը գլխէն գալիռզը թոցնելով ընկերոջը կը նետէ, ան ալ ուրիշի մը և այսպէս շարունակաբար անանկ որ Հօճան գալիռզը ձեռքէ ձեռք կը սկսի շրջան ընել՝ գառչուէ գնդակի մը պէս: Նասրէտտին օրչափ կ'աղաչէ, կը պաղատի տղոց որ գլխարկը տան և քաշուի երթայ, մտիկ չեն ընէր. ետեւէն կը վազէ անգամ մըն ալ ինք ձեռք ձգելու համար բայց չի յաջողիր, վերջապէս համողուելով որ եթէ մինչև իրիկուն ալ ետեւէն իյնայ, դարձեալ չպիտի կըրնայ ձեռք ձգել, լեզուին տալով կ'առնէ կը քալէ. . . : Ճամբան ծանօթ մը հանդիպելով երբ կը հարցնէ թէ՛ — Էֆէնտի ուրիշ կուգար ասանկ բաց գլխով, ո՞ւր է գալիռզդ, Հօճան կը պատասխանէ՛ — Գալիռզիս պղտիկութիւնը միտքըն ինկաւ տէ տղաքներուն խառնուեցաւ . . . հիմա անոնց հետ կը խաղայ կոր:

✓ 209. — Հօճան տեսնելով որ շուկային մէջ աղաւնիի չափ թուչուն մը աճուրդով մինչև տասը ոսկիի կը բարձրանայ և կը ծախուի, ինքն իրեն կ'ըսէ՛ — Քանի որ այս պտըտիկ թուչունը այսչա՛փ սուղ ծախուեցաւ, ըսել է փխացահին վրայ հիմա ասոնք արժէ՛ք ունին . . . առիթը փախցնելու չի գար երթանք մեր պապա հիկտին (հնդկահաւ) ալ բերենք ծախենք: Իրաւ ալ յաջորդ օրը կենդանին թեւը զարկածին պէս շուկայ կը բերէ և միջնորդի մը կը յանձնէ. ինքն ալ սանկ մէկդի բաշուելով կ'սպասէ՛ մեծկակ գումար մը առնելու յոյսով: Միջնորդը բաւական պտըտցնելէ վերջ երբ Հօճան ըով գալով — Էֆէնտի, ամենէն բարձր գինը տասներկու ազլէ է, ան ալ բուկինդ ըլլալուն համար այսչափ բռնեց, կ'ըսէ, Հօճան բարկութիւնով կը պատասխանէ՛ — Աս ի՛նչ խայտառակութիւն է, դեռ երէկ աղաւնիի չափ պղտիկ ներկուած թուչուն մը հօս աչքիս առջևը տասը ոսկիի ծախեցիր, ամէն մարդ բարձր բարձր գիներ կուտար կոր, ի՛նչ է պատճառը որ, անկէ շատ աւելի մեծկակ հնդկահաւս ասանկ խեղճ գին մը կը բռնէ կոր . . . եթէ անիկա ներկուած էր, ասիկա բնականէն գունաւորուած է, մէյ մը սըւօր վիզը նայեցէր:

սա Վերձանի գոյն մանեակները ո՞ր կենդանիին վրայ կայ՝ հապա արևին դէմ ծիրանիի պէս փայլող սա փետուր՝ նե՛րը . . . ասկէ դատ երբ սանկ մէյ մը սուլեմ, անանկ կը փչուի, անանկ կ'ուռի որ գառնուկի մեծութիւն կ'առնէ) թեւերը, արին, վրանի (չատըր) մը պէս կը բանայ և այդ վիճակին մէջ անանկ գոգոռ գոգոռ ման կուգայ որ, ճըշ՝

Չուարձ. 209. — Անիկա խօսիլ գիտէ նէ, աս ալ խորհիլ գիտէ. . . ո՞րն է աղէկը:

մարիտ սիրամարդէ մը չէք կրնար դանազանել . շետակը կ'ուզէ՛ք, ես ասիկա չէի ծախեր, բայց ի՛նչ ընեմ որ դրամի պէտք ունեցայ, տունէն բերած ատենս մեր բաժնուեւու արարողութիւնը տեսնելու էիք. բանի կիսս ու ես, իւհի՛ւ . . . իւհի՛ւ . . . կուլայինք, ասիկա ալ գո՛յլ . . . գո՛յլ . . . գո՛յլ . . .

կուլար մեզի հետ . . . աս վիճակին սիրտ պէտք էր որ դիմանար: Շուկացիները, միջնորդները Հօճային խօսքե-րուն վրայ խնդալէն մարիլ կ'սկսին. մէջերնէն մէկը կ'ը-սէ. — Էֆէնտի, հանդարտեցէք. դուք շատ կը սխալիք կոր, ան ձեր «ներկուած թռչուն» ըսածնիդ սովորական, պարզ թռչուն մը չէր. հապա Նախախնամութենէն հրաշալի գոյ-ներով զարդարուած թանկագին թութակ մըն էր. . . Հօճան, որ չափէն աւելի զայրացած էր, չի կրնալով ա՛լ աւելի համբերել, կ'ըսէ Հասկցանք, բարեկա՛մ, հասկցանք, կ'ուզէ թութակ ըլլայ, կ'ուզէ ուրիշ կենդանի, վերջապէս թռչ-չուն մը չէ՛ . . . իմի՛նէս ի՛նչ առաւելութիւն ունի. մարդը կը պատասխանէ՝ — Առաւելութիւն կը փնտռես, լաւ ա-նիկա մարդու պէս խօսիլ գիտէ, իսկ ասիկա՛: Հօճան տեսնելով որ այդ միջոցին իր հնդկահաւը թեւին տակը աղուոր մը աչքերը փակեր կը բնանայ, կ'ըսէ՝ — Անիկա խօսիլ գիտէ նէ, աս ալ խորհիլ գիտէ, ո՞րն է աղէկը. . .

210. — Հօճան՝ իշուն գեղեցիկ և արժէքաւոր սանձ մը անցուցած է եղեր. ինտոր կ'ըլլայ այդ սանձը կը գող-նան. Հօճան ալ բարկութիւնը խեղճ կենդանիին վրայ թափելով ականջէն բռնած տուն կը տանի, բանի մը օր կը բանտարկէ: Օր մը սակայն կորսուած սանձը ջորիի մը գլուխը տեսնելով՝ կենդանին սանկ մէյ մը, ոտքէն մինչև գլուխը, աչքէ անցունելէ ետք, կ'ըսէ՝ — Չարմանալի՛ բան. . . սա մեր իշուն գլխուն է ամա, ինտոր եղեր է տէ մար մինը աս աստիճան փոխուեր է:

211. — Իր գազան բնաւորութիւնով ամէն կողմ սար սափ ձգող Լէնկիթիմուր, Անատուրուի մէջ Հոս ու հոն պտը-տած ատեն հանդիպած քաղաքներուն գիտուններն ու ի-մաստունները բովը կանչելով կը հարցնէ եղեր ես ար-դա՞ր մըն եմ, թէ բռնաւոր մը: Եւ սակայն «արդար ես» ըսողն ալ կ'սպաննէ եղեր, «բռնաւոր ես» ըսողն ալ: Ուս-տի ժողովուրդը խորհելով որ միայն Նասրէտտին կրնայ ճար մը գտնել, քովը կուգան և կ'ըսեն՝ Էֆէնտի՛, աս բանին դո՛ւն կրնաս վերջ մը տալ. ի՛նչ կ'ընես ըրէ, աս արիւնկզակ մարդուն սուրը մեր խեղճ ու անմեղ իմաս-

տուններուն վրայէն վերցնուր... Զօճան լուրջ գէմք մը առնելով կ'ըսէ՝ Տղա՛ք, ձեր այդ առաջարկը ինձի համար ալ դիւրին բան մը չերեւիր թէեւ, սակայն քանի որ Աստուած անմեղներուն հետ է կ'ըսեն, անգամ մը կը փորձեմ...: Ուստի, յաջորդ օրը կ'ելլէ Լէնկթիմուրի քով կ'երթայ: Այս վերջինը երբ կ'իմանայ Նասրէտտինի այցելութեանը նպատակը և ներկայութեանն հրաւիրելով, անգամ մըն ալ կը կրկնէ իր սովորական հարցումը, Զօճան կը պատասխանէ՝ Տէր արքա՛յ, իրաւ է որ դուք հրեշտականրման արդար մը չէք վերջապէս, և սակայն բոլորովին անգութ ու անխիղճ լեռնցի բռնաւոր մըն ալ չէք... Բռնաւորը մե՛նք ենք, իսկ դուք Արդարութեան սուրբ, զոր Աստուած դրած է մեր վրայ՝ մեր ամբարտաւանութիւնները պատժելու համար:

Կ'ըսուի թէ՛ Լէնկթիմուրի սպասած բո՛ւն պատասխանն ալ այս է եղեր որ, չափազանց դո՛ւ մնալով Զօճայէն, իր մօտիկներուն շարքին մէջ կ'առնէ զայն, և ա՛լ անկէ վերջը բնաւ քովէն չի հեռացներ՝ որչափ ատեն որ այդ կողմերը կը մնայ:

212.— Զօճան տղուն հետ մէկտեղ գիւղ մը երթալու ատեն, տղան իշուն վրայ կը հեծցունէ, ինք հետիտան կը բալէ: Ճամբան քանի մը հոգի հանդիպելով կ'ըսեն՝ — Ծօ տղա՛յ, կը վայլէ՞ բեղի որ, մազը մօրուքը ճերմկցած հայրըդ ասանկ բալեցունես, և դուն հանդարտ մը իշուն վրայ նստի...» Տղան անմիջապէս էշէն վար ցատկելով հօրը կ'ըսէ՝ Տեսա՞ր, պապա՛, ես բեղի չըսի՞ որ դո՛ւն նստիս. հայտէ՛, յամառութիւն չուզեր, իշուն վրայ ելիր տեսնեմ...: Զօճան իշուն վրայ կը հեծնէ և նորէն ճամբան կը շարունակեն. բաւական տեղ երթալէ վերջ ճամբորդներու ուրիշ խմբակ մը հանդիպելով Զօճային կ'ըսեն — Այ օղո՛ւլ՛ բուկաշիդ ա՛լ չափէն աւելի իսառըցած է, և եկեր ու կ'երթաս կոր. կը վայլէ՞ որ դուն իշուն վրայ հանդիստ մը բազմիս և սա մատաղ տղեկը բալեցնես: Զօճան առանց պատասխան մը տալու այս անգամ տղան ալ իշուն վրայ կ'առնէ և կ'սկսին նորէն ճամբանին շարունակել: Բայց հազիւ թէ քանի մը բայլ եւս կ'առնեն, մէյ մըն ալ ան-

դիէն ուրիշներ հանդիպելով կ'ըսեն՝ — Աֆերի՛ւ՛ ձեզի, գաեր էք լեզու բերան չուենցող կենդանին, երկուքնիդ մէկանց վրան ելեր էք... դուք խղճմտանք չունի՞ք... մեղք որ Զօճա պիտի ըլլաս...: Նասրէտտին չափազանց բարկացած՝ իսկոյն վար կը ցատկէ էշէն, տղան ալ վար կ'իջեցնէ և այս անգամ էշը առաջեւինն ձգած կ'սկսին նորէն բալել: Եկու տես որ քիչ մը ետքը կարգ մը մարդիկ ալ հանդիպելով, կ'ըսեն՝ Աս ի՛նչ զարմանալի բան է... էշը պարապ ձգեր են, իրենք ալ արիւն բրտինք մտնելով աս տաքուն կը բալեն. ասիկա ապշութիւն չէ՞...: Զօճան ալ չի կրնար համբերել կ'ըսէ. — Պարապ բան է... աշխարհի վրայ ինտո՛ր ալ վարուիս, դարձեալ մարդոց բամբասանքէն չես կրնար ազատիլ:

213.— Հաւաքոյթի մը մէջ ձի հեծնելու վրայ կը խօսուի եղեր. ճերմկաներէն իւրաքանչիւր մարդ երբ պատմութիւն մը մէջ բերելով իր հեծելակերպը կը գովէ, Զօճան ալ փափաքի գալով կ'ըսէ. — Այսինչ ազարակը կը գտնուէի, ինձի ալ ձի մը բերին, անանկ ձի մը որ ամբողջ ձմեռը ինքն իր վիճակին ձգուած և բնաւ աշխատցուցած չըլլալուն կրակ ու բոց կտրած էր. բովը մա՛րդ չէր մօտեցնէր. գիւղին կտրիճներէն մէկը ըրաւ չըրաւ վրան ցատկեց, բայց կենդանին անանկ մը նետեց զայն վրայէն որ, խեղճը հինգ կանգուն անդին ինկաւ. յետոյ ուրիշ մը փորձեց, ան ալ անանկ. վերջապէս ո՛վ որ փորձեց վրան հեծնել, միեւնոյն վիճակին ենթարկուեցաւ. տեսայ որ չպիտի ըլլայ, մէյ մըն ալ ես փորձեմ, ըսի. ան ատեն դեռ երիտասարդ էի. ուստի անմիջապէս փէշերս ժողվեցի, թեւերս ժողվեցի, սրունքներս վեր բաշեցի և բաշէն (եէլէ: սանկ մէյ մը բռնածիս պէս անանկ մը ցատկեցի որ... (Զօճան տեսնելով որ ճի՛շդ այդ միջոցին իր ըսած ազարակի մարդիկներէն մին ներս կը մտնէ, անանկ որ սուտը մէջտեղ պիտի ելլէ, խօսքը փոխելով կ'ըսէ) ե՛ս ալ չի կրցայ հեծնել:

214.— Զօճան երկու կին ունի եղեր՝ ասոնք երբեմն երբեմն բովը գալով կը հարցնեն եղեր թէ՛ Լ.Ֆէնտի՛,

որերն ի՞նչ աւելի շատ կը սիրես: Նասրէտտին թէև ամէն անգամին ալ՝ երկուքը մէկէն գոհացնելու պատասխան մը կը գտնէ ու կը ճամբէ, սակայն տեսնելով որ վերջը չպիտի գայ, կը խորհի անանկ բան մը ընել որ միանգամ ընդ միշտ ազատի այս փորձանքէն: Ուստի երկուքին ալ իրարմէ գաղտնի մէկ մէկ կապոյտ ուլունք (պուլնաք) տալով իւրաքանչիւրին զատ զատ կը պատուիրէ որ չըլլայ թէ մին կամ միւսը իր օրրագին(*) ցոյց տայ: Իրաւ ալ Հօճան իր այս խաղին մէջ փառաւոր կերպով կը յաջողի. որովհետև երբ ասոնք ուրիշ անգամներ քովը գալով իրենց սովորական հարցումը կը կրկնեն, Հօճան ասոնց պարզմտութիւնը շահագործելով կ'ըսէ՝ Կապոյտ ուլունքը որին քովն է նե՛ սիրտս ու հոգիս անոր հետ է:

215.— Դ՛աջիններէն մէկը օր մը մեծ յուզումով Հօճան վրայ վազելով կ'ըսէ՝ — Էֆէնտի՛, ոտքդ պագնեմ, կնիկս ու բենիս սոսկալի կռիւի մը բռնուեցան, իրար խեղդեն պիտի. քիչ մը մեզի եկէք տե, խրա՞տ մը կուտար, ի՞նչ կ'ընէք սրտնք իրարմէ ազատեցէ՛ք... ես ինչ որ ըսի, ինչ որ ըրի, չի կրցայ առաջը առնել: Հօճան կատարեալ պաղարկւնով կը հարցնէ՝ — Կռիւնին ինչ բանի վրայ է, տարիքի՛ խնդիր է: — Ո՛չ, կ'ըսէ դրացին, ինչ բանէ առաջ եկած ըլլալը թէև ստոյգ չեմ գիտեր, բայց տարիքի բնա՛ւ խնդիր չիկայ: — Քանի որ այդպէս է, կը կրկնէ Հօճան, հոգդ անգամ մի՛ ըներ. ելիր տունդ գնա՛, անոնք մինչև դառնալդ արդէն հաշտուած կ'ըլլան:

216.— Հօճան Ագչէհիրէն Սիվրիհիսար կ'երթայ եղեր, ճամբան չափազանց կ'անօթենայ. քովն ալ դրամ չունենալուն բա՛ն մը չի կրնար գնել. շուկայէն անցած ատեն հացի փուռի մը առջև կը կենայ, կը տեսնէ որ նոր նոր հաց կը հանեն կը շարեն կոր... հոտն ըսես սքանչելի կերպով բուրբ է. փռապանին մօտենալով կը հարցնէ՝ —

(*) Յայտնի է որ բազմակնութիւնը իսլամներու կրօնքին մաս կը կազմէ: Հետեւաբար միեւնոյն չերիկ մարդուն ամուսին եղող մէկէ աւելի կիներ՝ իբրև միեւնոյն ապրանքին տէր՝ ինքզինքնին իրարու օրրագ (ընկեր) կ'անուանեն:

ճանր՛մ փռապան աս հացերուն ամենքն ալ բո՛ւկդ են, մարդը զարմացած — Հարկա՛ւ, ի՞նչ կայ որ... կը պատասխանէ. Հօճան՝ հաւատալը չի դար կորի ձեւ մը առած՝ — Աստուածդ սիրես, շիտակը զուրցէ, կ'ըսէ. հիմա աս հացերը ամէնքն ալ բո՛ւկդ են... ամէնքն ալ: Մարդը ա՛լ աւելի զարմացած — Անշուշտ ի՛մս են... ամէնքն ալ իմս են... ի՞նչ ըսել կ'ուզես, չեմ հասկնար... կը պատասխանէ: Հօճան՝ Քանի որ բո՛ւկդ են, ինչո՛ւ կեցեր ես չուտես, կը պոռայ:

Վերի զուարճալիքը աղքատի մըն ալ վերագրելով սա կերպով կը պատմուի: Աղքատ մը նպարավաճառի խանութ մը մտնելով կ'ըսէ — Վարպե՛տ, իւղ, հաւկիթ, մեղր ունի՞ս, ու, երբ մարդը — Ունի՛մ... ի՞նչ կայ որ, կը հարցնէ, աղքատը որ այդ օրը բերանը տակաւին բա՛ն մը դրած չէր և հետեւաբար չափազանց անօթի, կ'ըսէ՝ — Ուրեմն ինչո՛ւ կեցեր ես, ձուազեղ մը չի չինե՞ս և եւտես:

217 — Հօճան Ռամազանի մէջ երեւելիի մը կողմէ իմրարի (իրիկուան ճաշ) կը հրաւիրուի: Հիւրընկալ տանտէրը Հօճան ցերեկուրնէ կանչել տուած ըլլալով մզկիթէ մզկիթ հետը կը պտըտցնէ և լաւ մը կ'անօթեցնէ: Երբ իրիկուն կ'ըլլայ և տուն կը մտնեն, Հօճան աչքին ծայրովը կը նշմարէ որ հիանալի տեսակէն Ռիւտի գրգարնասին, քազալիան, պէտրկը, փիլալը ևլն. իրարու քով շարուած են քովընտի սենեակներէն մէկուն մէջ. ուստի այն յուսով որ փառաւոր ճաշ մը պիտի ընէ, ներքնապէս կ'ուրախանայ: Երբ իմրարի ժամանակը կուգայ և տանտէրը հիւրերուն հետ մէկտեղ ճաշարահին մէջտեղ դրուած սեղանի մը բոլորտիքը կ'անցնին, է՛ն առաջ իշկեմպէ չօրպաւի մը կը բերուի. տանտէրը հազիւ դգալ մը կը կլէ խոժու դէմքով մը քեմեան կանչելով՝ երեսն ի վեր կը պոռայ. — ճանր՛մ, ի՞նչ է աս... ես բեզի բանի բանի անգամ չի յանձնարարեցի՞ որ, սա խոհարարին ըսէ՛, չօրպաւին մէջ սխտոր չի դնէ... կորսնցո՛ւր սըւիկա: Եւ չօրպան, որուն փրփուրները պնակին բոլորտիքէն դուրս պոթկացած էին, անմիջապէս դուրս կը հանուի, մինչ հիւրերն ու մանաւանդ մեր Հօճան իրենց բերնի թուրբը

կը կլէին: Տանտէրը՝ յետոյ հիւրերուն դառնալով կ'ըսէ —
 Էֆէնտիմ, աս խոհարարներուն կարելի բան չէ որ կարե-
 նաս խօսք հասկցնել բան գործ չունիս նէ. հազար անգամ
 զուրցէ, անոնք նորէն իրենց գիտցածէն մազի չափ չեն
 շեղիր...: Հիւրերը իրաւունք կուտան իրեն: Այս միջոցին
 հիւանդի գրգարանաւին կը բերուի՝ նուազի պէս կարմրցուած,

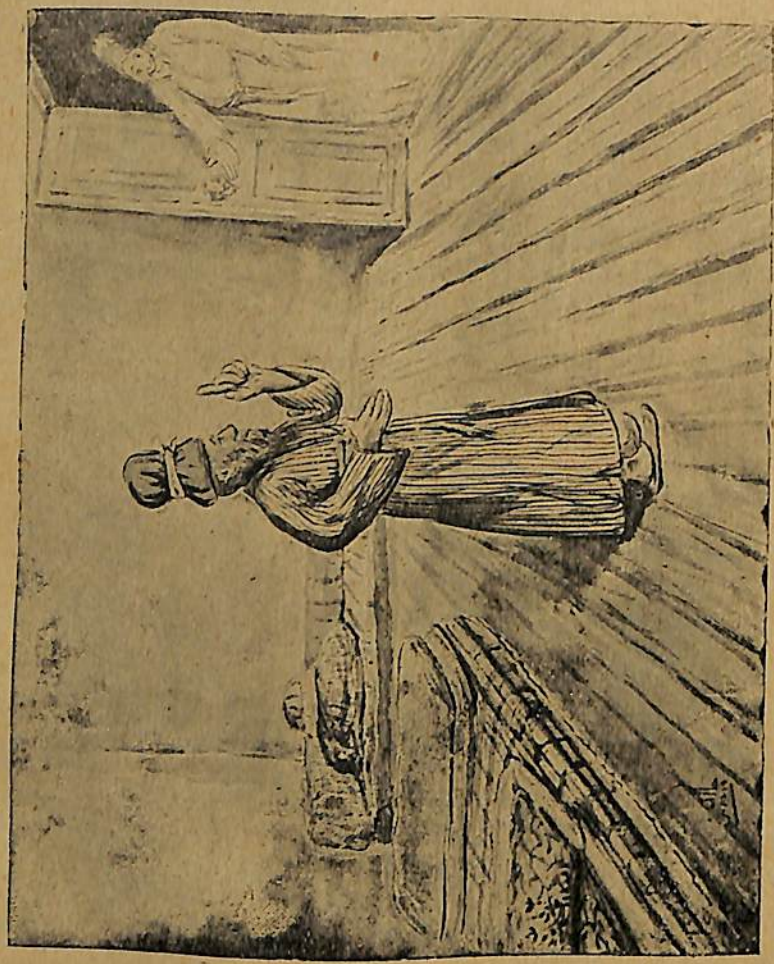
Քուարճ. 217. — Արտօնեցիք ինձի որ սա հին բարեկամսու հետ տեսնուիմ...

բրինձը, քիչնիշ ֆրատրգը իւղին առատութենէն սատափի
 պէս փայլուն, հապա սքանչելի հո՛տը... ատոնք այն աս-
 տիճան կը գրգռեն մեր Հօճաին ախորժակը որ եթէ պատ-
 շաճութիւն ըսուած անիծեալ սովորութիւնը չըլլար, վայր-
 կենապէս վրտն պիտի իյնար ու լափէր: Ինչ որ է, տան-

տէրը դարձեալ նախաձեռնարկ կ'ըլլայ և հազիւ թէ պա-
 տառ մը բերանը դրած, նորէն կը պոռայ. — Ճակը՛մ, դեռ
 բանի՛ որ եղաւ, ըսի ձեզի որ համեմ (պահար) չի դրուի
 կերակուրներուն մէջ, ի՛նչ է աս նորէն, դիտմամբ կ'ընէք
 կոր... շո՛ւտ վերցուցէք սըւիկա. ու հիւանդի գրգարանաւի
 պնակն ալ առօր փառօք կը տարուի՝ հիւրերուն ծայր աս-
 տիճան ապշութեան մէջ: Խեղճ Հօճան, որ անօթութենէն
 չափազանց նեղուիլ սկսած էր, աչքերովը պնակին կը հե-
 տելի մինչեւ անոր սենեակէն դուրս հանուիլը՝ աւաղելով
 որ գոնէ համն ալ չէր կրցած նայիլ: Վերջապէս կանանոցի
 Աղան, սեւամորթ մը, որ կերակուրներու կարգին հսկողն
 էր, կարծելով որ անուշեղէնի կարգը եկած է, բազրալսին
 պնակն առածին պէս սեղան կը բերէ: Տանտէրը խիստ
 խոժոռ դէմքով մը այս անգամ անոր դառնալով կ'ըսէ՝ —
 Պէ ապո՛ւշ արաբ, անօթի փորանց բազրալս կ'ուտուի՞...
 կորսուէ՛ սըկէ: Սեւամորթը, որ իր տիրոջ խիստ բնաւո-
 րութիւնը մօտէն գիտէր, բացէն ձեծ մըն ալ չուտելու
 արտօրանքով պնակն առնելն ու սենեակին դռնէն դուրս
 ելլելը մէկ կ'ընէ: Հօճան տեսնելով որ է՛ն փառաւոր ու-
 տելիքները, մէկ մէկ պատճառով դուրս կը հանուին, ալ
 չի կրնալով համբերել, իսկոյն դգալը սեղանին վրայի փի-
 լավին երկնցնելով կ'սկսի իրարու ետեւէ լափել: Տանտէրը
 զարմացած՝ երբ կը հարցնէ թէ՛ — Էֆէնտի, ինչո՛ւ կ'ա-
 ճապարէք, չսպասէ՞ք որ առաջ ուրիշ բան մը ուտենք, ետ-
 քը փիլիսոլը, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Խնդրեմ էֆէնտի,
 մինչեւ որ դուք ատ կերակուրներէն իւրաքանչիւրին պա-
 կասութիւնները բնէք և համեմատական պատիժները որո-
 շէք, արտօնեցէք զիս որ սա հին բարեկամիս հետ քիչ մը
 տեսնուիմ, որպիսութիւնը հարցնեմ և ներսիդին ի՛նչ կայ,
 չիկայ հասկնամ... Հօճան այս սրամիտ պատրաստաբա-
 նութիւնը բըքջալիր խնդուք մը առաջ կը բերէ թէ՛ տան-
 տիրոջ և թէ՛ միւս հիւրերուն վրայ, որոնք այդ զուարթ
 տպաւորութեան տակ կ'սկսին կարգաւ ճաշակել վերագարձ-
 ուած համադամները:

218.— Հօճան գիշեր մը ուրիշի մը տուն հիւր կը մնայ: Ննջասենեակին մէջ գիշերանոցին քով բուրդէ մեծ կակ գավուզ (*) մըն ալ կը գնեն: Հօճան անոր եղբրքին կարուած լայն երկզը (շերխ) քակելով ճիշդ մէջտեղէն կը

Չուարձ. 218. — Ի՞նչ ընեմ բառեկամ, եթէ ես ցարպիկ չկրթէի ան գիւ պիտի խղեր:

(*) Հին ատեն թուրքերը ֆեսի տեղ բրդեղէն մեծկակ գըղակներ (ֆիւլահ) կամ բամպակէ գլխանոցներ (գավուզ) կը գործածէին. որոնց վրայ խոշոր, արտառոց փաթթոցներ կը փաթթէին: Եւ որովհետեւ այդ տեսակ գլխանոցներու վարժուողները գիշերները բաց գլուխով չէին կրնար մնալ, յատկապէս գիշերներու համար գավուզներ ալ ունէին. դեռ մինչեւ հիմա գիշերները գլխանոցներով պառկողներ — նոյնիսկ մեր մէջ — չպակսիր:

կապէ և գլխուն անցնելով կը պառկի: Տանտէրը առտուն Հօճան շատ կանուխ ելլելով երբ՝ «Երթամ տեսնեմ՝ սա մարդը ի՞նչ եղաւ, ինչո՞ւ չելլեր տակաւին» ըսելով Հօճան սենեակը կը մտնէ, կը տեսնէ որ Հօճան ոտքի վրայ է արգէն, գավուզն ալ տարօրինակ ձեւ մը առած. ուստի երբ կատակելով — Հօճա ի՞նչ ես ըրեր, գավուզդ խղեր ես, կ'ըսէ, Հօճան — Ի՞նչ ընէի բարեկամ, կը պատասխանէ, եթէ ես ճարպիկ չփրթէի, ան գիւ պիտի խեղդէր:

219.— Հօճան Սիլլիհիսարի մէջ Գատուլթեան ատեն երկու հաճոյամու կիներ կը ներկայանան. ասոնցմէ մին՝ — Էֆէնտի՛ կ'ըսէ, ես աս հանրմին ամենապարզ շուան մը ապսպրած էի. մինչդեռ ասիկա, (սիրուն ժպտով մը գլխին ծածկոյթը քիչ մը մէկդի առած, ոսկեթել մազերը ցուցնելով) սա մազերուս պէս նուրբ կարգ մը թելեր իրար փաթթելով բերեր ինձի օրինակ ցոյց կուտայ. ասիկա՛ բնական է, իմ գործիս չի դար, ուստի դրամս ետ կը պահանջեմ: Հօճան երբ միւս հանրմին դառնալով — Դո՞ւք ի՞նչ պիտի ըսէք տեսնեմ, հանր'մ, կը հարցնէ, այս վերջինը այնպէս մը ձևացնելով որ, իբր թէ յուզուած ըլլայ, թրթուուն ձայնով մը կ'ըսէ — Էֆէնտի՛, մեր սակարկութիւնը սա մատիս հաստութիւնով ամենապարզ տեսակէն լաթ փռելու շուանի մը վրայ էր եւ ոչ թէ (բազուկը մինչեւ վեր բանալով եւ ճերմակ գիրուկ միսը ցուցնելով) սա բազուկիս հաստութիւնով պարանի մը վրայ... հիմա ինչո՞ւ խօսքէն կը դառնայ: Հօճան որ այս անակընկալ տեսարաններէն սկսած էր գրգռուիլ, երկուքն ալ սանկ մէյ մը աչքէ անցնելէ վերջ ժպտը շրթունքին կը պատասխանէ — Ձեզ տեսնեմ աղջիկներս, տեղերնիդ դարձէք տե՛ իրարու հեա համաձայնեցէք. դուն քիչ մը հաստ բռնէ, դուն ալ շատ բարակը մի՛ փնտռեր, կը լմնայ կ'երթայ:

✓ 220.— Հօճային մօտիկ նստող մարդ մը ինտոր կ'ըլլայ ձայնաւոր փուք մը թող կուտայ, և երբ այդ ձայնը սխտակամածին ճարճատիւնին մէջ կորսնցնելու ճիգով ուրը ուժով մը գետինը կը բսէ, Հօճան կ'ըսէ — Ենթադ-

րենք որ ձայնը տախտակին տալիք աղմուկին յարմարցուցիր. հապա հո՞տը ինչ պիտի ընես:

221. — Հօճան գիշեր մը ուրիշի մը տունը հիւր կ'երթայ. քիչ մը ուշ մնացած ըլլալուն անեցիները ձաշերնին կերած են եղեր. և կարծելով որ Հօճան ալ ձաշն ըրած ու անանկ եկած է, օշարակ միայն կը հանեն և բաւական ատեն սըկէ նըկէ խօսակցելէն, զուարճանալէն ետքը — Աստուած հանգստութիւն տայ, ըսելով կը ձգեն կ'երթան: Այս միջոցին տունին սպասաւորը կուգայ, և Հօճաին համար փառաւոր անկողին մը պատրաստելէ վերջ ան ալ կը քաշուի: Հօճան երբ առանձին կը մնայ, կարծես ա'լ աւելի զգալով անօթութեան ազդեցութիւնը, կ'սկսի չեզոքացնելու միջոցները խորհիլ. նախ քնանալ կը փորձէ, չըլլար, սենեակին մէջ վեր վար կը պտըտի, նորէն չըլլար. վերջապէս խորհելով որ ըլլալիք բան չէ, չպիտի կրնայ յաղթել, ննջասենեակէն դուրս ելլելով, քովի սենեակին դուռը կը զարնէ, բազդէն անանկ կը պատահի որ այդ սենեակին մէջ ալ տանուտէրը պառկած է եղեր. ուստի երբ ասիկա անակնկալի եկած, ներսէն — Ո՞վ էք, ի՞նչ կ'ուզէք, կը ձայնէ, Հօճան աղերսարկու ձայնով մը կը պատասխանէ — Ես եմ, էֆէնտի, ձեր հիւրն եմ... գիտէք որ ես աղքատութենէ եկած մէկն եմ, ասանկ փառաւոր անկողիններու վրայ պառկելու վարժուած չեմ, չեմ կրնար կոր քնանալ, ուստի պիտի խնդրէի որ ինծի քիչ թխտեսի մը տայիք, ես անոր կէսը գլխուս բարձ, կէսն ալ վրայիս վերմակ կ'ընէի, մշիկ մշիկ կը քնանայի:

222. — Հօճաին Գատրութեան ատենը մարդուն մէկը իր հակառակորդին օձիքէն բռնած՝ դատարան բերելով կ'ըսէ. — էֆէնտի, ասիկա երազիս մէջ չար չար բասն ազգէս առաւ, հիմա կ'ուզեմ չիտար կոր: Հօճան մարդը կ'ստիպէ, գրամները կ'առնէ և անոնք իր առջին գտնուած գղրոցին մէջ չար չար համբելէ վերջ, մէկին՝ — Գուն աս չարքներդ, իսկ միւսին՝ — Գուն ալ սա դրամներդ առ, և մէջ մըն ալ իրարու իրաւունքի բռնաբարում մի՛ ընէք, ըսելով վերջ կուտայ դատին՝ ներկաներուն հիացումին մէջ:

223. — Հօճային ժամանակը Գօնեայի մէջ կաշառակերութեամբ հանրածանօթ Գատր մը կայ եղեր: Նաորէտտին դատավճիռ մը վաւերացնել տալու համար անոր կը զրկէ. ամիսներով կ'սպասէ վճռագիրը ետ չի դարձուիր. քանի քանի անգամ կը գրէ, պատասխան չի կրնար առնել ուստի, ճարահատ կ'ելլէ անձամբ հօն կ'երթայ, մեծկակ ամանով մըն ալ նուէր մը կը տանի: Գատրն այդ ամանին բերանը բանալով երբ հիանալի մեղր մը կը տեսնէ, Հօճաին մեծ յարգանքով բարի գալուստ մաղթելէ վերջ, վճռագիրը իսկոյն վաւերացնելով իրեն կուտայ: Հօճան թուղթը գրպանելէ վերջ սանկ մէջ մը երեսը կը նայի և առանց բան մը ըսելու կը մեկնի: Քանի մը օր ետքը, այդ Գատրին ուրիշ տեղէ մըն ալ սեր կուգայ, ուստի երբ ուրախացած, «ճիշդ ժամանակին եկաւ» ըսելով մեղրի ամանին գլուխը կ'անցնի և շերեփը կը զարնէ, զարմանքով կը տեսնէ որ ամբողջ ամանը, դեփ դեղին, կարծրկէկ ցելով մը լեցուած, և հազիւ երեսը մազի մը չափ մեղր կայ... և որովհետեւ կեանքին մէջ առաջին անգամն ըլլալով ասանկ խաղի մը կը հանդիպէր, կրակուրոց կտրած ծառան կանչելով կ'ըսէ — Շո՛ւտ, զնասա աշխարհքին ծաղրուծանակ նասրէտտին ըսուած խայտառակը դտիր, և ո և է կերպով մը համոզելով ինծի բեր...: Ծառան անմիջապէս դուրս կը նետուի և տեսնելով որ Հօճան շուկայէն մանր մունր բաներ կը գնէ, բոլիւ երթալով կ'ըսէ՝ — Հօճա էֆէնտի, վճռագրին մէջ պղտիկ սխալ մը եղեր է, Գատր եղբայրդ, բարեւ ըրաւ և խնդրեց որ բերէք տէ շտկէ...: Նասրէտտին հեգնական քմծիծաղով մը ծառային դառնալով կ'ըսէ — Բարեկա'մս, կ'երեւի թէ մեր Գատր եղբայրը շուարեր է. թող ինքզինքը ժողվէ բիշ մը... իրաւ է որ ե'ս ալ տեսայ այդ սխալը, բայց անիկա չէ թէ վճռագրին մէջ, հապա մեղրի ամանին մէջն էր:

224. — Թիմուրէնկ իր բանակին մէջ շատ մը փիղեր ունի եղեր. ասոնցմէ մին լաւ մը պարարտացնելու փափաքով Հօճաին գտնուած գիւղը կը զրկէ: Կենդանին գիւղացիներուն բոլոր վարուցանքը կ'ուտէ կը լմնցնէ: Գիւղացիք լաց ու լալագին Հօճաին վրայ կը վաղեն և կը խնդրեն որ առջեւին իյնայ և զիրենք

բանակալին տանի որ, եղածը անոր պատմեն, դանդատին, Հոճան ալ ըսածնուն պէս կ'ընէ. բայց հաղիւ թէ Լէնկթիմուրի պալատը կը հասնին, Նասրէտտին երբ սանկ մէյ մը բոլորտիքը կը նայի, կը տեսնէ որ մարդ մարդասանք չէ մնացեր, ամենքն ալ վախերնուն մէկիկ մէկիկ կծիկը դրեր են. ուստի — վա՛յ, վախկոտներ վա՛յ, դուք աս խաղը ինծի ըրիք հէ՞... կեցիք ես ինտո՛ր ձեր հախէն կուգամ, ըսելով, ներս կը մտնէ և ուղղակի Լէնկթիմուրի կը ներկայանայ: Ի՞նչակալը, երբ զինքը կը տեսնէ. — Օ՛, Հոճա էֆէնտի, հրամայեցէք կ'ըսէ, տեսնեմ ի՞նչ է ձեր այցելութեան նպատակը: — վեհափա՛ռ, կը պատասխանէ Հոճան ի դիմաց բոլոր գիւղացիներուն պատիւ ունիմ երախտագիտութիւն յայտնել ձեր այն մեծ շնորհին համար, զոր բարեհաճած էիք ընել՝ ձեր փիղերուն է՛ն լաւագոյններէն մէկը մեր գիւղը հիւր շրկելով... բոլոր գիւղացիք, իրենց երախտագիտութիւնը անձամբ յայտնելու համար հետս եկած էին և սակայն չի համարձակեցան ձեր վեհափառութեան ներկայանալու: Հիմա, եթէ հաճիք ներել ձեր խոնարհ ծառային, պզտիկ դիտողութիւն մը ունիմ ընելիք... ձեր այս պատուական կենդանին՝ իր տեսակը շատցնելու համար՝ այդ օտար երկրին մէջ էգ մը չունենալու, օրն ի բուն անանկ կը ճչէ, անանկ խեղճ կ'ընէ կոր որ, գիւղացիները չեն կրնար կոր դիմանալ... ուստի իմ միջոցաւ կը խնդրեն որ հաճիք էգ մըն ալ շրկել՝ վստահ ըլլալով որ ձեր այդ խոնարհ հպատակները աստիճան մը եւս շնորհապարտ թողած պիտի ըլլաք: Նասրէտտին այս ճառը այնքան լաւ, այնքան հաճելի տպաւորութիւն մը կը թողու Լէնկթիմուրի վրայ որ, ո՛չ միայն Հոճան փափաքը վայրկենապէս կատարել կը հրամայէ, այլև զինքն ալ դանազան պարգեւներով կը վարձատրէ: Հոճան երբ այս մեծ վտանգէն ազատած ու մանաւանդ առատօրէն վարձատրուած ուրախ զուարթ տեղը կը դառնայ, գիւղացիները գլուխը հաւաքուելով՝ — էֆէնտի՛, ի՞նչ ըրիր, բարի լուր մը բերի՛ր մեզի, կը հարցնեն: Հոճան՝ փառաւոր յաղթութենէ մը դարձող կտրիճի մը դէմքն առած՝ կը պատասխանէ՝ — Աչքերնիդ լո՛յս, աչքերնիդ լո՛յս... փիղերնիդ ամուսնացուցի, է՛գն ալ կուգայ կոր:

✓ 225. — Հոճան նպարավաճառի մը յիսուն ազգէի մօտ պարտք մը ունի եղեր, զոր երկար ատեն չէ կրցեր վճարել: Օր մը բարեկամներու հետ հաւաքոյթի մը մէջ նստած ատեն, նպարավաճառը առջին տնկուելով նշանացի կը հասկցնէ թէ՛ եթէ այս անգամ ալ չիտայ, զինքը խաղք ու խայտառակ պիտի ընէ: Հոճան քանի երեսը անդին կը դարձնէ, մարդն ալ կապիկի պէս այն կողմը կը շփուի և միևնոյն ձեւերը կը կրկնէ: Հոճան քանի մը անգամ ասդին անդին դառնալէն և քիթին տակէն — վա՛յ

անպիտան, ասիկա իրա՛ւ օճիքս չպիտի ձգէ, ՝ ըսելով մալտալէն վերջ կատարելապէս համոզուելով որ ատ հերիճը դիւրին դիւրին քաչուող սատանաներէն չէ մանաւանդ որ քովիններն ալ կ'սկսին կռահել խնդիրը, բարկութիւնով մը նպարավաճառին դառնալով՝ — Ինծի՛ նայէ բարեկա՛մ կ'ըսէ, ես քեզի ի՞նչ պարտք ունիմ, — Յիսուներեք ազգէ, կը պատասխանէ նպարավաճառը. — Ուրեմն, կ'ըսէ Հոճան, վաղը եկո՛ւր քսանըութը ազգէն առ, միւս օրն ալ

Չուարճ. 225. — Չիս խոնարհ չե՛ս անձնար որ ճինգ աստիճան անտան անտան անտան

եկուր քսանը առ, կ'ընէ քառասունըութը, անդին ի՞նչ կը մնայ... միմիայն հինգ ազգէ, անանկ չէ... դուն չե՛ս խպնիք, չե՛ս ամբընար որ հինգ ազգէին համար ասանկ ամէն տեղ լետեկէս, առջևէս կը պտըտիս, թո՛ւ, ամօթ քեզի...:

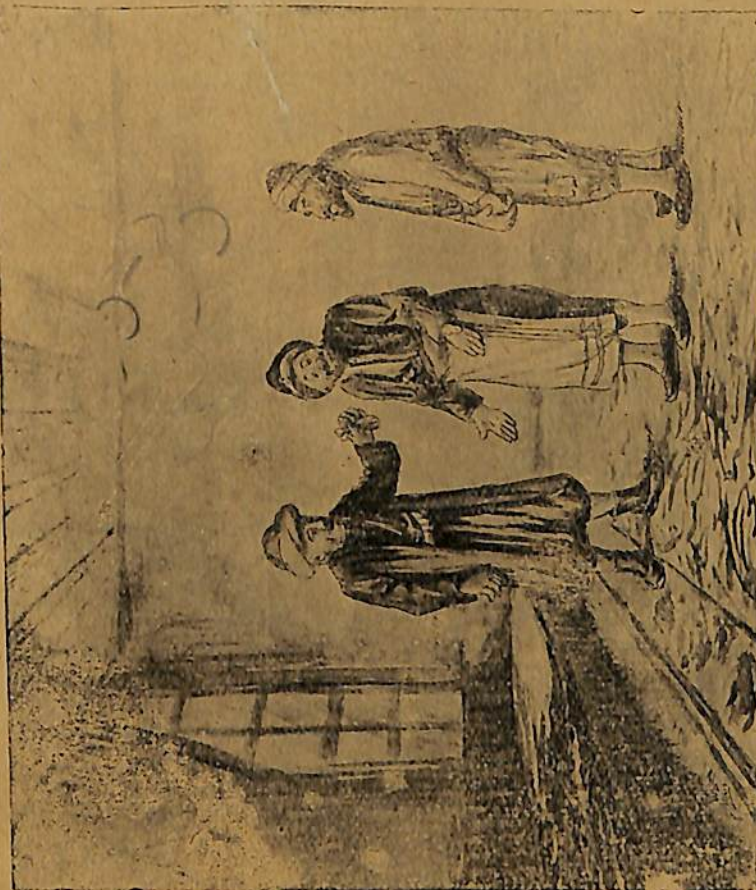
✓ 226. — Հոճան բարեկամներէն մէկը դատ մը ունի եղեր. հասկնալու համար թէ՛ ի՞նչ վերջաւորութիւն պիտի ունենայ լան, որ մը նասրէտտինի դիմելով երկար բարակ պատմելէ վերջ կը հարցնէ՝ — Ի՞նչ կ'ըսէք էֆէնտի, իրաւունքն ունի՞մ... Հոճան կը

պատասխանէ՝— Հոգ մի՛ ընեք բարեկա՛մ, քուկդ է իրաւունքը՝ Օր մը վերջը, ասոր հակառակորդը, որ իր կարգին կը ճանչնայ և կը յարգէ եղեր Հօծան, առանց միւսին այցելութենէն տեղեկութիւն ունենալու՝ երբ կուգայ և միեւնոյն դատը — անշուշտ իրեն նպատաւոր կերպով — պատմելէ վերջ — Հօծա էֆէնտի՛, եթէ դուք ըլլալիք Դատաւորը, որի՞ իրաւունք կուտայիք, կը հարցնէ, — Տարակոյս չի կայ սր Ձեզի... կը պատասխանէ Հօծան, իրաւունքը ձերն է: Հօծաին կինը որ երկու հակառակորդներու պատմութիւններն ալ մանրամասնօրէն մտիկ ըրած և ամուսինի տոյգ երկուքին մէկանց իրաւունք տուած ըլլալը իմացած էր, երբ ամուսինը նեղը ձգելու հաստատ դիտաւորութիւնով քովը կուգայ և — էֆէնտի՛ — աս ի՞նչ տեսակ բան է, երէկ այնինչը եկաւ, դատը պատմեց և «իրաւունք ունիս» ըսիր, իսկ այսօր երբ հակառակորդը եկաւ, անոր ալ նոյն բանը ըսիր. միեւնոյն դատին մէջ կարելի՞ բան է որ թէ՛ դատախազը և թէ՛ ամբաստանուածը իրաւունք ունենան... դուն այսչափ տարուան Դատը ես և՛ ես ալ նոյնչափ տարուան Դատը կ'ընի եմ. ասանկ բան մը չի կրնար ըլլալ, .. կ'ըսէ: Հօծան մտածկոտ դէմք մը առած՝ — Շիտակը զուրցեցիր կնի՛կ, կը պատասխանէ, դօ՛ւն ալ իրաւունք ունիս:

227. — Ագշէհիբցի աղբատ մը կտորմը չոր հաց ձեռք ձգեր, կերակուրը կը խորհի եղեր. ճաշարանի մը առջեւ հասնելուն կը տեսնէ որ միւր սահանին մէջ Ֆրգըր ֆրգըր կ'եփի, հոտն ըսես հիանալի կերպով կը բուրէ. խեղճ մարդը իսկոյն սահանին գլուխն անցած, ձեռքի հացը պատառ պատառ փրցնելով կերակուրին շոգիին կը բռնէ և քիչ ու շատ խոնաւցածին պէս բերանը կը նետէ: Ճաշարանին տէրը այս տարօրինակ ճաշակերութիւնը զարմացումով դիտելէն ետքը, երբ կը տեսնէ որ հացը կը հատնի, մարդուն օձիքէն բռնածին պէս կերակուրին փոխարժէքը կը պահանջէ. աղբատը առարկելով որ ինք կերակուրին բնաւ ձեռք չէ զարկած, բնական է չուզեր բան մը վճարել բայց խանութպանը՝ որ ամէն առիթէ օգտուելու ուզող շահամուրներու պէս, անպիտանին մէկն է եղեր, մինչև դատարան կը դիմէ: Այդ միջոցին Գատըն մեր Հօծան է եղեր. Նասրէտին ըստ սովորութեան դատը ծայրէ ի ծայր մտիկ ընելէ վերջ ձեռքը երկու դրամ առնելով մարդը քովը կը կանչէ, և դրամները ճանկին մէջ խաղցնելէ վերջ — Առի՛ր ձայնը, կը հարցնէ. ու երբ մարդը զարմացած՝ — Այս՛,

բայց ի՞նչ ըսել կ'ուզէր չեմ հասկնար, կը հարցնէ, Հօծան կը պատասխանէ — ի՞նչ ըսել պիտի ուզեմ, է՛ն ճշմարիտ և է՛ն արդար վճիռն է որ կուտամ... կերակուրին շոգին ծախողը դրամին ձա՛յնը միայն կ'առնէ:

Պուարճ. 227. — Կերակուրին շոգին ծախողը դրամ միայն կ'առնէ:

228. — Հօծաին կուգան կ'իմացնեն թէ՛ զօրանչը գետեղբրը լաթ լուացած միջոցին օտքը սահելով ջուրն ինկեր և մարմինը անյայտացեր է: Հօծան իսկոյն գետեղբրը կը դիմէ և հոն երբ ջրին ակն ի վեր յառաջանալով փնտռելու կ'ելլէ, — էֆէնտի՛, կը հարցնեն իրեն, ինչու ջուրին հոսանքն ի վար չես երթար, ո՞րչ ջուրն ինկող մարդը հոսանքին հակառակ ուղղութեամբ կրնայ երթալ... Հօծան

կը պատասխանէ՝ Դուք անոր ինչ ազգի ըլլալը չէք գիտեր... անոր ամէն գործն ալ քեզու էր, ես անիկա ձեզմէ աղէկ կը ճանչնամ:

229.— Հօճախն կիներ օր մը քովը գալով կ'ըսէ, — Էֆէնտի՛, աս տղուն ի՛նչ եղաւ չեմ գիտեր. անվերջ կուլայ կոր, ինչ ըրի չի կրցայ ձայնը կարել հօ՛փ հօ՛փ ընելով, տա՛ն տա՛ն ընելով ձեռքերուս վրայ ուժ չի մնաց... ալ մարելիք կուգայ կոր վրաս: Հօճախ տեսնելով որ կիներ գանգատին վերջ չպիտի բերէ, — Կ'ըսէ՛ր նայինք ձանրով կ'ըսէ, ի՛նչ կ'ըլլանք կոր, հարկաւ չարք կը գտնանք. դուն սա գիրքը առ, տղուն առջին խօսքերէն ալ երեսունը դարձուր. ըսելով կնոջը ձեռքը գիրք մը կուտայ. կիներ, կարծելով որ Հօճախ ամէն ատենուան պէս, կատակել կ'ուզէ, բարկութենէն կրակ կտրած կը պոռայ — Մա՛րդ Աստուծոյ, դուն խիղճ զգացում չունի՞ս... նպատակդ զիս մեռցնել տեղս ուրի՞շ մը առնել է... մե՛ղք, ամօթ բեզի, երեսուն տարի է վրայ-գլուխս չեմ նայիր, մաղերս աւել ըրեր կը ծառայեմ կոր բեզի, բու ճամբուդ կեա՛նքս մաշեցուցի... ամէն ատեն կատակ կ'ըլլա՞յ... Հօճախ գործը ծայրայեղութեան չի տանելու փափաքով — Կնի՛կ, հանդարտէ բիշ մը կ'ըսէ քանի որ ե՛լար ինձմէ ճար մը փընտոնցիր, ըսածս ըրէ՛... կարելի է ես ալ բան մը գիտեմ... Կիներ բիշ մը կակուղցած՝ — Տուր տեսնեմ, ի՛նչ գիրք է աս... ըսելով երբ գիրքը ձեռքը կ'առնէ, Հօճախ կ'ըսէ — Հա շեռլի, տեսա՞ր մի հիմա, նախ մէյ մը սանկ պատճառը հարցո՛ւր, ետքը ի՛նչ պիտի ըսես նէ ըսէ... աս գիրքը գուտուրին՝) է, ամէն անգամ որ անիկա կը բանամ կարգալու, մոլորներէս ոմանք կը յօրանջեն, ոմանք կը բնանան, ոմանք ալ մինչեւ անգամ խորթալ կ'սկսին... անանկ պիտով մօրուքով մարդիկը ընացնողը, կարելի՞ բան է որ տակաւին բանէ մը տեղեկութիւն չունեցող աս երէկուան տղան չի կրնար թմբեցնել:

230.— Հօճախ Գօնիա գտնուած ատեն Գատըին ներկայանալով պաշտօն մը կ'ուզէ. Գատըն՝ յայանելէ վերջ թէ բոլոր պաշտօնեաները դեռ նոր սրոյշուած են և բաց

(*) Կրօնական գիրք մը:

տեղ մը չիկայ, կը խոստանայ որ տեղ մը բացուածին պէս՝ իրեն պիտի տայ: Հօճախ չի գոհանալով այս պատասխանէն, կ'ըսէ՝ Էֆէնտի՛, նախ շնորհակալ եմ որ համակրութիւն կը ցուցնէք ինձի և կը խոստանաք առաջին պատեհութեամբ բաց տեղ մը տալ. արդ, ես հիմա պիտի ցուցնեմ ձեզի անանկ պաշտօն մը որ ո՛չ տէր ունի, ոչ ալ հետապնդող, ո՛չ Տէրութեան շահերուն կը դպչի, ոչ ալ ժողովուրդին վնաս կը բերէ. ասկէ զատ ձեր դժուարութիւններն ալ յարգելու բնոյթն ունենալուն՝ ձեզի ալ օգտակար կ'ըլլայ: Գատըն երբ չափազանց հետաքրքրուած՝ — Ըսէ՛ տեսնեմ ի՛նչ է այդ պաշտօնը, կը հարցնէ, Հօճախ կը պատասխանէ՝ — Ինձի ձեր տրամադրութեան տակ շուքի Գատը (Կեօշիկ Գատըսը) անուանեցէք: Այս պատասխանը այնչափ հաճելի կը թուի թէ՛ Գատըին և թէ՛ շուքիներուն որ, կ'սկսին բարձրաձայն խնդալ: Յետոյ Գատըն կ'ըսէ — Նասրէտտին էֆէնտի, բեզ տեսնեմ, բեզ շուքի Գատը անուանեցի և սա սենեակն ալ տրամադրութեանդ տակ գրի, գնա՛, պաշտօնդ խղճի մտօք կատարէ՛: Հօճախ խիստ լուրջ դէմք մը առած, անմիջապէս ցոյց տրուած սենեակը կը մտնէ, անկիւն մը կը բազմի. առջին սեղան մը, վրան գրիչ, կաղամար և շատ մըն ալ թուղթեր զնելով ամէն օր կանոնաւորապէս յաճախել կը սկսի: Մարդուն մէկը օր մը իր հակառակորդին հետ Գատըին գալով կ'ըսէ՝ — Ա՛ս մարդը, այսինչ էֆէնտիին երեսուն չէքի փայտ կտրեց, ե՛ս ալ մինչեւ վերջը դիմացը կեցած ամէն մէկ կացինի հարուածին հը՛հ, հը՛հ, ըսելով ոյժ տուի, օգնեցի իրեն, և հիմա որ, դրամները ամբողջովին առաւ, իմ իրաւունքս չի ճանչնար, չի տար կոր: Գատըն, որ ասանկ դատի մը բնաւ հանդիպած չէր, կը մտածէ, վճիռ մը չի կրնար տալ: Մէյ մըն ալ յանկարծ բովի սենեակի շուքի Գատըն միտքն իյնալով կ'ըսէ — Մենք այս տեսակ դատերուն չենք խառնուիր այս կարգի գործերը սա բովի սենեակի շուքի Գատըին կ'իյնան, հո՛ն գացէք: Ու երբ ասոնք բովի սենեակը կը մտնեն, Գատըն «տեսնենք Հօճախ ի՛նչ պիտի ընէ» ըսելով վարագոյրին մէկ

բովէն կ'սկսի գիտել և ականջ տալ: Նասրէտտին իր կարգին դատը — վերը պատմուածին պէս — լսելէ վերջ դատախազին դառնալով՝ երբ կ'ըսէ թէ՛ — Մ'ա ինչ ըսել է, դուն դիմացը կենաս, մինչեւ վերջը հը'հ, հը'հ ընես և դրամը միմիայն անիկա առնէ՛ . . . , առ ըլլալիք բան չէ, ու երբ հակառակորդը՝ Ի՞նչ կ'ըսէր էֆէնտի՛, փայտը ե՛ս կտրեցի, անոր ո՞վ ըսաւ որ դիմացս կենայ և հը'հ, հը'հ ընէ, Հօճան՝ — Լուէ՛, բուկին խելքդ չի հասնիր, ըսելով մարդը սաստելէ վերջ կը հրամայէ որ գանձուած դրամը և դրամ համընդամենը տախտակը բերեն, ու երբ ասոնք կը բերուն, իւրաքանչիւր դրամը սանկ բիչ մը բարձրէն և հատիկ հատիկ առ տախտակին վրայ ձգելէ վերջ փայտը կտրողին — Գո՛ւն սա դրամները ա՛ռ, իսկ միւսին՝ — Գուն ալ սա ձայնը ա՛ռ, ըսելով վերջ կուտայ դատին(*):

231. — Ուրիշ անգամ մը վերը յիշուած միւսնոյն Գատըին դարձեալ երկու հոգի ալ կը ներկայանայ, որոնցմէ մին կ'ըսէ. — Էֆէնտի՛, սա մարդը փայտը շալկեր կ'երթար կոր, ոտքը սահելով գետին ինկաւ, փայտի դէզն ալ տարտղնեցաւ. ու երբ խնդրեց ինձմէ որ անիկա ժողվեմ նորէն կռնակը տամ, ըսի իրեն որ «ինձի ի՞նչ պիտի տաս» — Ոչի՛նչ, ըսաւ. ես ալ յանձնառու եղայ և փայտը շալկեցուցի, բայց ինձի խոտացած Ոչինչը չի տուաւ, ուստի ըսնի որ իրաւունքս է, ետ չեմ կենար, կը պահանջեմ: Գատըն, յայտնելէ յետոյ թէ՛ այս կարգի դատերուն մէջ «չուրի Գատը»ին ձեռնհասութիւնը անվիճելի է, ասոնք ալ նասրէտտինին կը զրկէ: Հօճան, ըստ սովորութեան երկու կողմն ալ մտիկ ընելէ վերջ, դատախազին

(*) Այն տեղ ու ամէն ատեն ինքզինքնին դովող, և հաւաքոյթներու մէջ մի՛շտ իրենց անձովը զբաղող մեծխօսիկ օտարաբանները ծաղրելու համար թուրքերը սապէս կ'ըսեն. «Բարեկամը, այնչափ շատ դործ տեսած է որ մի՛չև անգամ սուրճ ձեծողի «հրի» հիին անգամ պաշտօն տուած է (գահվէ տէօյէնին «հըհ» տէյիճիսին պիլէ վազիֆէ վէրմիշ տիր): Իսկ անոնց, որոնց բանը դործը միշտ ու հանապազ անոր ասոր ինկարկութիւն է, կ'ըսեն. — «Գահվէ տէօյիճիսին հը'հ տէյիճիսի» ասացուած մը որ, հաւանաբար, այս գուարձալիքէն ծագում առած է:

կ'ըսէ՝ — Շա՛տ ճիշտ է տղաս, մարդ երբէք իր իրաւունքը ուրիշին տալու չէ. եկո՛ւր նայիմ, սանկ ըովս մօտեցի՛ր. ու, երբ ան կը մօտենայ, ինք նստած տեղէն ելլելով՝ — վերցո՛ւր տեսնեմ սա գորգը (սէճճառէ) կ'ըսէ. մարդը կը վերցնէ — Ի՞նչ կայ հոն, կը հարցնէ. և երբ մարդը զարմացած՝ — Ոչինչ . . . կը պատասխանէ, — Լաւ ուրեմն, կ'ըսէ Հօճան, բուկին ուզածդ ալ առ չէ՞ր . . . ա՛ռ իրաւունքդ, գնա՛ բանդ:

232. — Հօճան օր մը Գօնիայի մէջ հոյակապ շէնքի մը առջև կեցած հիացումով կը դիտէ եղեր: Դրան առջին կեցող ծառան՝ երբ — Հօճա՛, ի՛նչ կեցեր կը նայիս, կը հարցնէ, Հօճան — Մեր երկրին մէջ ասանկ բարձր շէնքեր չկան տէ, կը նայիմ կոր որ ի՛նչ է արդեօք . . . կը պատասխանէ: Ծառան, որ Հօճանին հինումին հագուստէն, ապուշ ապուշ նայուածքէն սովորական մահկանացու մը կարծեր էր, ծաղրական դէմքով մը՝ — Զաղացք մըն է ասիկա, կ'ըսէ: Նասրէտտին չի կրնալով անտարբեր մնալ այդ մարդուն անարգանքին, — Զարմանալի բան . . . կ'ըսէ, արդեօք մէջը աշխատող կենդանիներն ալ սա համեմատութիւնով խոշո՞ր են . . . :

233. — Հօճային տունը արկածով կը բռնկի. բայց ինք տունը չի գտնուիր եղեր. դրացիներէն մէկը ասդին անդին իյնալով զինքը գտնելէ վերջ կ'ըսէ — Էֆէնտի՛ չո՛ւտ հասիր, տունդ կ'այրի կոր. դուռը զարկի զարկի ձայն տուող մը, բացող մը չեղաւ. աճապարէ՛ . . . : Հօճան առանց տագնապի նշոյլ մը ցոյց տալու, կատարեալ պաղարիւնով կը պատասխանէ. — Շիտակը կ'ուզե՞ս բարեկա՛մ, ես կ'նոջս հետ դեռ նո՛ր պայմանաւորուեցայ, ասկէ վերջը ես միա՛յն դուրսի գործերուն, ան ալ ներսինին պիտի խառնուի. եթէ անոր հետ գէշ մարդ ըլլալս չես ուզեր, գնա անոր իմաց տուր:

234. — Հօճան էչն առած այգին կ'երթայ եղեր. ճամբան, մարդ մը իրեն ընկերանալու պատրուակով՝ և իբր թէ խօսք մը ըրած ըլլալու համար, երբ՝ — Հօճա, ո՛ւր սանկ երկուքդ մէկ, կը հարցնէ, Նասրէտտին կ'ըսէ — Բա-

րեկա՛մ, դուն ըիչ մը իշուս հետ աղբօր պէս առաջ գնա տէ, ես սըտեղ գործ մը ունիմ տեսնեմ, ետքը կը զուրցեմ:

✓ 235. — Հաւաքոյթի մը մէջ շարչարանին մէկը, առանց ուրիշի մը կարգ տալու այնչա՛փ կը խօսի, այնչա՛փ կը խօսի որ, ներկաները ձանձրացած յօրանջել կ'սկսին: Հօճան, որ ներկաներուն մէջ անկիւն մը բաշուած նստած է եղեր, իր կարգին կը յօրանջէ: Հաւաքոյթը ցրուելու ատեն երբ այս շարլաթանը խօսքը Հօճանն ուղղելով — էֆէնտի՛, դուք բերաննիդ բնաւ չի բացիք, ինչո՞ւ արդեօք, կը հարցնէ, Նասրէտտին կը պատասխանէ՝ — Անսէ էֆէնտիմ, ի՛նչ կը զրուցէք կոր... ամենէն աւելի ե՛ս բերանս բացի, և այնչա՛փ խոշոր որ, ըիչ մնաց պիտի պատուէր:

236. — Կեսուր մը հարսն հետն առած օր մը Հօճանն այցելութեան գալով էրված վառուած սրտով մը հարսին ամուլթիւնը կը պատմէ և կ'ըսէ — Ա՛խ, էֆէնտի, առտու եղաւ մի, աս մէկ կողմ, տղաս մէկ կողմ կը բաշուին, անխօս անձայն դէմ դիմաց կ'անցնին կը նստին: Տունի մը մէջ մինչև որ խօսող ճչող, ինկող-ելող, խնդացող ու խնդացնող պէպէք մը չըլլայ, ան տունին մէջ համ հոս չըլլար... ան տունը, պարզապէս, ջուրը բաշուած ջաղացք մը կը դառնայ: Դուք շատ բան գիտէք, Աստուծոյ սիրուն ըլլայ՝ աղօթք մը կը կարդար, քիչքիչ մը կուտար, դե՞ղ մը կը յանձարարէք, վերջապէս ի՛նչ որ կ'ուզէք ըրէք սըւոր մէկ ճարը գտէք: Կեսուրին այս յուզիչ նկարագրութիւնը այնքան խոր տպաւորութիւն կը թողու Հօճան վրայ որ, սանկ մէյ մը հարսին նայելով՝ երբ կը տեսնէ որ ան, ամօթէն կարմրեցած, տխուր և աչքերը գետնին, անշարժ կեցեր է, կ'ըսէ — Աղջի՛կս, աս ամուլթիւնը ժառանգական բան մը չըլլայ... մայրդ ալ բեղի պէս էր, բնաւ զաւակ չունեցաւ:

237. — Հօճան իր դրացիններէն մէկուն, որ քաղաք պիտր երթայ եղեր, ըիչ մը ձիթաբուր կ'ապսպրէ. մարդը դարձին խաղ մը ընելով՝ շիշի մը մէջ մէզ կը լեցնէ, երեսն ալ քիչ մը իւղ կը դնէ, կը բերէ կը յանձնէ: Հօճան ալ քանի մը փաթիլնան առնելով կնօջը կուտայ որ տապկէ: Կինը հազիւ կրակը վառած

տապակը (քալա) վրան դնելով իւղը կը լեցնէ, մէյ մըն ալ ճաթրուք մըն է կը փրթի՛ գարշելի հոտ մը արձակելով. էրիկ կնիկ զարմացած իրարու երես կը նային և երբ իւղին շիշը ափ կ'առնեն, կը տեսնեն որ մէջինը ամբողջովին դեփ դեղին մէզ է: Հօճան հասկնալով որ անհամ և անճոռնի խաղի մը ենթարկուեր է, — Առնելիքդ ըլլայ քիւլնանի... ըսելով միտքը կը դնէ իր կարգին խաղ մը խաղալ: Քանի մը օր անցնելէ ետքը գիտնալով որ

Ջուարճ. 237. Ասիկա ինծի քերած խաղի միտքն է:

իր այդ դրացին վերջին ծայր քթախտի մոլի է, իրարու յար և նման երկու տուփ ճարելով, մէկին մէջ քթախտ, միւսին մէջ ալ շան դրիքի փոշի կը դնէ, և երբ հեռուէն կը տեսնէ որ անիկա, դէպի իր կողմը կուգայ, քթախտի տուփէն մաս մը առնելով կը քաշէ, և — Օ՛խ... աս ի՛նչ հիանալի բան է եղեր... ըսելով գոհունակ դէմք մը կ'առնէ: Դրացին, որուն ախորժակը բացուեր և քթին ջուրերն անգամ սկսեր էին վաղել, երբ Հօճան դառնա-

լով՝ — Ամա՛ն էֆէնտի, մէյ մըն ալ ես քաշեմ. կ'ըսէ, Հօճան աւելի՛ գրգռելու համար զայն՝ — Չէ՛... կարելի բան չէ, առ քթախոռէն քիչիկ մը բան Գատըին նուեր բերեր էին, մէկ երկու քաշելիք ալ ինձի տուաւ... նուէրը նուէր չի արուիր, ըսելով տուփը կամացուկ մը ծոցը կը դնէ: Ու երբ մարդը նորէն կը պնդէ, կ'աղաչէ ու կը պաղատի, Հօճան միւս տուփը ծոցէն հանելով՝ — Ա՛ռ նայինք, առ տէ կորսուէ՛...: կ'ըսէ, և տուփը կ'երկնցնէ, մարդը վայրկեանին մատները մէջը խոթելով շատկէկ մը կ'առնէ, և անանկ ուժով մը կը քաշէ որ, գարշելի հոռէն սիրտը խառնայ, Հօճան քահ քահ խնդալով կը պատասխանէ՝ — Ասիկա ինձի բերած իւղիդ մրուրն (բորբու) է:

✓ 238. — Հօճան պատուհանը նստած դուրսը դիտելու միջոցին տեսնելով որ առնելիքուրներէն մէկը դէպի իր տունը կը յառաջանայ, անմիջապէս կինը քովը կանչելով կ'ըսէ — կնի՛կ, դուռը իջիւր տէ սա եկող հերիֆը, որուն քիչ մը պարտք ունինք, կերպով մը ճամբէ: կինը վար իջնելու ատեն ինքն ալ մէկտեղ կ'իջնէ և «տեսնեմ սըւոնք ինչ պիտի ընեն» ըսելով դուռին ետին կը պահուրտի: Առնելիքուրը դուռը զարկածին պէս կինը բանալով, երբ — Ո՛վ ես, ինչ կ'ուզես, կը հարցնէ, մարդը կը պատասխանէ — Հանր՛մ, իմին ո՛վ ըլլալս հարկաւ մինչև հիմա գոնէ՛ ձայնէս հասկցար. բանի որ առաջին անգամը չէ որ կուգամ. իսկ թէ հիմա ինչո՛ւ եկայ, առ ալ անձանօթ չէ բեզի, որովհետեւ հարիւր անգամ մը եղաւ ըսելս թէ՛ առնելիք մը ունիմ... ալ չափը անցուց էֆէնտին. ուստի քիչ մը ինձի զրկէ որ բանի մը խօսք ընեմ...: Հօճան կինը որ, պէտք եղած խրատը առած էր դրան ետին պահուրտող ամուսինէն, կ'ըսէ. Իրաւունք ունիս աղա՛, բայց անիկա հիմա հոս չէ. ուստի ինչ որ պիտի ըսէիր, ինձի ըսէ. իրաւ շատ ամօթով մնացինք բովդ, սակայն Հոգ մի՛ ընեք, մենք այդ պարտքը վճարելու միջոցը խորհած ենք արդէն... էֆէնտին տուններնուս առջին կարգով ցախ (չալլ) պիտի անկէ, գիւղին բուրդ կրող բոլոր կենդանիները ասկէ կ'անցնին, անոնք բանի ցախերուն քսուին բընական է բուրդերնէն մաս մը պիտի ձգեն, ես ալ ատ բուրդերը պիտի մանեմ, դերձան պիտի շինեմ, էֆէնտին

պիտի ծախէ, և բու առնելիքդ պիտի տանք: Մարդը, որ պարտավճարի այս նոր և հրաշալի(?) գիւտը առաջին անգամն ըլլալով կը լսէր, չի կրնալով ինքզինքը զսպելըքէչ մըն է թող կուտայ. իսկ Հօճան երբ անոր խնդալու ձայնը կ'առնէ, գլուխը թարստոցէն դուրս հանելով կ'ըսէ՝ — Առնելիքդ ողջնցաւ Աէ ինտո՛ր կը խնդաս...:

Գուարն. 238. — Առնելիք ողջնցաւ նէ ինտոր կը խնդաս

239. — Հօճան իբր ուսանող Գօնիա գտնուած միջոցին իր ընկերներէն գիւղացի մը, որ մինչև այդ ատեն միևնարե տեսած չէ եղբր, կը հարցնէ իրեն թէ — Արդեօք ինտոր շինուած են ասոնք: — Ասիկա չգիտնալիք բան մըն է, կը պատասխանէ Հօճան, հորին ներսիդին դուրս դարձուցեր են:

Այս զուարճալիքը սա կերպով ալ կը պատմուի:

«Երկու գիւղացիներ, որոնք բնաւ մզկիթի, մինարէի երես տեսած չեն եղեր, երբ քաղաք մը մտնելով հսկայ մինարէ մը կը տեսնեն, մէկը կ'ըսէ միւսին — Մեր նախնիքներուն համար վաթսուն կանգունի չափ հասակ ունէին, կ'ըսէին Եւ, սուտ չէ եղեր... ատանկ չըլլար նէ ասոնք ինտո՛ր պիտի չինուէին: Միւսը կը պատասխանէ — Ատանկ չէ, բարեկա՛մ, ասոնք առաջ գետինը կը չինեն, ետքն ալ ասանկ կը տնկեն եղեր:

✓ 240. — Հօծան հաւարոյթի մը մէջ ծամոց (սագըղ) կը ծամէ եղեր. երբ կուգան կերակուրի կը հրամցունեն, ծամոցը բերնէն հանելով քիթին ծայրը կը փակցունէ, անանկ սեղան կը նստի: Սեղանակիցները՝ երբ — էֆէնտի՛ ինչո՞ւ ատանկ ըրիր, կը հարցնեն, Հօծան կը պատասխանէ՝ — Աղքատն ալ իր ունեցածը մի՛շտ իր աչքին առջև ունենալու է:

✓ 241. — Հօծան Սիվրիհիսարէն դեռ առաջին անգամն ըլլալով Ագչէհիը կ'երթայ եղեր. ճամբան խոշոր լիճը տեսնելով կ'ըսէ — Սա տեղը նայեցէք... ասիկա մեր տալարներուն համար ի՛նչ հիանալի արօտավայր մը կ'ըլլար... մե՛զը որ հոս ալ շուր լեցուցեր են:

242. — Հօծան առագաստանաւով մը ճամբորդութիւն կ'ընէ եղեր, ճամբան սոսկալի փոթորիկ մը ծագելով երբ առագաստները կը պատռտին և նաւավարները կայմերուն վրայ շուլուելով զանոնք իրարու կապելու կը ջանան, Հօծան կ'ըսէ — Այ ողո՛ւշ, աս նաւը տակէն վեր կը ցատկուտէ կոր, մինչդեռ դուք եղեր, գագաթին հետ կը ճանկուտուիք... գործ մը տեսնել կ'ուզէք կոր և՛ տակէն կապեցէք:

✓ 243. — Հօծան սօֆրայութեան ատենները միջոց մը գէնը կրելը խստիւ արգիւրուած է եղեր: Ահա այդ ատենները Հօծան մետրեակէ մը ներս մտնելու միջոցին վրայէն երկսայրի դաշոյն մը ելլելով կը ձերբակալուի և Սոռ-պուլլին քով կը տարուի. այս վերջինը երբ զայրացկոտ դէմքով մը — Սօֆթա՛, ի՞նչ է աս, դուն կառավարութեան արգելքը չիմացա՞ր, կը պոռայ երեսն ի վեր, Հօծան՝ շուարած՝ ուրիշ պատճառ մը չի գտնելով կ'ըսէ՝ — էֆէնտի՛, ինչպէս գիտէք, ես դպրոցական մ'ըն եմ, դասերս պատրաստելու

ատեն գրքին մէջ գտնուած սխալները ասով կը քերթեմ... Սու պաշին, ա՛լ աւելի բարկացած, երբ՝ — կը զուարճանա՞ս ինծի հետ, միթէ աս ահագին դաշոյնով սխա՞լ կը սրբագրուի, կը հարցնէ, Հօծան կը պատասխանէ — էֆէնտի՛մ, երբեմն անանկ խոշոր սխալներու կը հանդիպիմ որ, ա՛ս անգամ պղտիկ կուգայ:

244. — Քանի մը քրիստոնեայ կրօնաւորներ երբ օր մը Հօծան ըով դալով կը հարցնեն թէ՛ — Ձեր մարգարէն, Սուհամմէտը ինտո՞ր երկինք բարձրացաւ, Հօծան կտրուկ ձևով մը կ'ըսէ — Ձեր Քրիստոսին սանդուխով(*):

245. — Հօծան կերակուրի դարանին մէջ մըջիւննեշ բոյն դրած են եղեր, էրիկ կնիկ ամէն օր բան գործ ընելով օրչա՛փ կը մաքրեն, նորէն չեն կրնար առաջը առնել, և որովհետև Հօծան՝ իբր բարեպաշտ հաւատացեալ իր հինգ վագրքի նաւագներն(**) ալ կանոնաւորապէս կ'ընէ եղեր, այս մըջիւններուն երեսէն կ'ստիպուի ամէն նաւագին զատ զատ ապուխտ առնել: Ուստի երբ կինը զարմանքով — էֆէնտի՛, հինգ վագրքին համար հինգ անգամ ապուխտ կ'առնուի՛, կը հարցնէ, Հօծան կը պատասխանէ՝ — Եթէ տակաւին ատ մըջիւններուն ճարը չի տեսնես, ան ատեն ինծի կ'երեւայ որ մէկ վագրքին համար հինգ ապուխտ առնելու պիտի ստիպուիմ:

246. — Հօծան նպարավաճառի մը բսաննոց մը տալով տասը փարայի պանիր, տասը փարա ալ ետ կ'ուզէ: Նպարավաճառը պանիրը տալէն ետքը «Դուն ինծի տասնոց մը միայն տուիր» ըսելով վրագիւրքը չի տար: Հօծան օրչա՛փ կը պնդէ, նոյնիսկ կ'երգուըննայ թէ տուածը

(*) Այս զուարճալիքը համբաււոր ֆուտատ փաշային ալ կը վերագրուի, ինչ որ աւելի հաւանական է: Փաշան Փարիզ գլուխուած միջոցին Ֆրանսայի թագուհին տուած է եղեր այս պատասխանը:

(**) Միւսլիմանները օրը հինգ անգամ աղօթք ունին, որոնք պէտ վագրք նստազը կ'ըսուին և սըւոնք են, սապահ, հոյէ, իբին-սի, ազգամ և եսքսը: Մէկ ապտէսթով (լուացուժ) կարելի է այդ հինգ նամազն ալ յաջորդաբար առնել, բաւական է որ մէկ վագրքն միւսը մարդ ու է բանով մը կրկին չաղտոտուի:

ըսաննոց էր, մարդը մտիկ չընեք, կը վռնտէ: Նասրէտտին, պանիրը ձեռքը, յուսահատ կը հեռանայ քիչ մը անդին տեսնելով որ փուռի մը առջեւ ամբոխը հաւաքուեր հաց կ'առնէ, իսկոյն անոնց մէջ խառնուելով հաց մըն ալ ինք կ'ուզէ և դրամը նետելու պէս շարժում մը ընելով հացը կ'առնէ կը հեռանայ, փռապանը երբ ետեւէն - Էֆէնտի, դրամը... դրամ չի տուիր, կը պոռայ, Հօճան - Տուրես... կը պատասխանէ. հոն կեցողներն ալ, որոնք իր ձեռքի շարժումը տեսած էին, Տուաւ, տուաւ, մենք ալ տեսանք կ'ըսեն, և խնդիրը կը վերջանայ: Իսկ Հօճան քիչ մը անդին երթալով երբ կ'սկսի հացն ու պանիրը ուտել, կ'ըսէ - Աստուած իմ, ամենէն աւելի դո՛ւն գիտես ճշմարտութիւնը, ինձի մեղք մի համարիր, նպարավաճառէն առ հացագործին տուր:

248. — Հօճաին է՛ն մօտիկ ազգականներէն կին մը կէս գիշերին տղաբերի ցաւերէն կը բռնուի. դուռ դրացի կիներ երբ տղացկանին բով փութալով մէկ մէկ գործով կը զբաղին, Հօճաին կինն ալ գետինը դրուած աշտանակ մը ամուսինին տալով «Պարապ մի՛ կենար, դուն ալ սա բռնէ» կ'ըսէ: Նասրէտտին այս վիճակին մէջ երկար ատեն անշարժ սպասելէ յետոյ կիներուն փախուքէն իմանալով որ ծոցուրը բազմածին է եղբր, ձեռքի մոմը փո՛ւֆ... Ըրածին պէս կը մարէ: Ու, երբ կիները այս անակնկալէն այլայլած բարկութիւնով մը ի՞նչ ըրիր մարդ Աստուծոյ, ասանկ ճգնաժամի մը լոյսը կը մարուի... կը պոռան, Հօճան կը պատասխանէ - Հապա ի՞նչ ընէի, ձգէի որ լուսը տեսնողը դո՛ւրս նետուէր...:

249 — Հաւաքոյթի մը մէջ երբ կը խնդրեն Նասրէտտինէն որ պարսկերէն ոտանաւոր մը ըսէ, Հօճան վայրկենապէս հետեւեալը կը զրուցէ.

Մօռ մէնէքէ պոյնուն էյմիչ սւլուրէսը
Բեաֆիր սօղան գաթգաթ ըրուպա(*) կիլէրէսը

(*) Հին ատենի թուրքերը (բ)ով սկսող բոլոր բառերն ալ (բ)ով կը հնչէին. իբր թէ այդ բառերուն առաջին զօրութեամբ իմացուած (բ) մը ըլլար. օր. բուպա (հագուստ) - բուպա, բեհեպ

Ներկաները երբ խնդալով - Էֆէնտի, ասիկա թրքերէն եղաւ, ասոր ֆարսի՛ն ուր է. կը հարցնեն, Հօճան կ'ըսէ - Ծայրերուն «կար»երը չէ՞ք տեսներ կոր:

251. — Հօճան բարեկամներու հետ տեղ մը նստած կը խօսակցի եղբր. երբ խօսքը խմրիկ հեղիւսի վրայ կուգայ, Հօճան կ'ըսէ - Շատոնց է մեռես կ'ուզէ կոր թէեւ, բայց չի յարմարեցաւ որ շինել տայի տէ ուտէի: Ու երբ - Էֆէնտի, ասիկա դժուար բան մը չէր, ինչո՞ւ շինել չի տուիր, Հօճան կը պատասխանէ - Գիտեմ այդպէս ըլլալը, բայց ալիւր ունեցած ատենս, իւզ չի գտնուեցաւ, իւզ ունեցած ատենս ալիւր չի գտնուեցաւ և երկուքը մէկանց ունեցած ատենս ալ ես չի գտնուեցայ:

✓ 252. — Լէնկթիմուրի նուէր բերեր են էջ մը, որ խիստ բարձր օտքերով, աղնիւ տեսակէ, և շատ գեղեցիկ կենդանի մըն է եղբր: Բռնապետին շուրջիները այնչա՛փ կը գովեն, այնչա՛փ կը գովեն էչը որ իբր թէ աշխարհի վրայ նմանը չի գտնուած արտագոյ կարգի արարած մը եղած ըլլար: Երբ գովեստին կարգը Հօճաին կուգայ, ան ալ սապէս կ'ըսէ - Ես այս հիանալի կենդանին վրայ ուրիշ յատկութիւն մըն ալ կը տեսնեմ. ինձի անանկ կուգայ որ, պզտիկ ջանք մը ըլլուի նէ կարդա՛լ անգամ պիտի սովորի: Լէնկթիմուր, չափազանց ուրախանալով Հօճաին այս գովասանքէն, կ'ըսէ - Եթէ յաջողիս ատանկ բան մը ընել, հաւատա՛ որ, քեզի պարգեւներու և առատութեան մէջ կը լողացնեմ, և սակայն եթէ չի կրնաս բան մը ընել, այն ատեն չէ թէ մինակ ապուշութեանդ վճիռ, այլ և փառաւոր տեսակէն պատիժ մըն ալ կուտամ: Հօճան սա՛ կերպով կը պատասխանէ - Վեհափա՛ռ, քու ներկայութեանդ չըլլալիք բանի մը վրայ խօսելու համար, մարդ կա՛մ կատարեալ ապուշ մը, կամ պարզապէս խենթ մը ըլլալու է, մինչդեռ ես, տակաւին ո՛չ իր կեանքին դաւաճանող մը ո՛չ ալ յիմարանոցներու մէջ կապուելիք խենթերէն եմ. հարկա՛ւ բան մը գիտեմ որ կը զուրցեմ... միայն թէ ինձի երեք ամիս միջոց և ծախքի համար ալ սա՛չափ ազդէ տալու էք: Լէնկթիմուր այն յուսով որ Հօճան

— Ըրեհեպ, բագ - բրագ ևն: Այս կերպ հնչողները մինչև հիմա չեն պակսիր՝ թէ գաւառացի թուրքերու և թէ մերազգի այն դասակարգին մէջ, որոնք թրքերէն խօսիլը գոնէ խօսածին շնորքով թրքերէն մը ըլլար - իրենց պարծանք կը համարին՝ մայրենի լեզուն իբր տունի լեզու, աւելի՛ շիտակը, իբր կնիկներու յատուկ լեզու մը համարելով:

սիրուն անակնկալ մը պիտի պատրաստէ իրեն, վայրկենական հը-
 րաման կ'ընէ որ ուղածները կատարուին: Նասրէտտին էջը հետն
 առած կը մեկնի, ու երեք ամիս շարունակ թէ՛ փառաւորապէս
 կ'ուտէ կը խմէ, և թէ իրկու առտու պէտք եղած վարժութիւնը
 կուտայ իշուն: Երբ պայմանաժամի վերջին օրը կը հասնի, էջը
 հիանալիօրէն զարդարած տետրակ մըն ալ միասին՝ կ'առնէ պալատ
 կը բերէ, Լէնկթիմուր՝ իր մարդիկներէն շրջապատուած մեծ հե-
 տաքքրութիւնով պալատին հրապարակն իջած կ'սպասէ եղբր:
 Հօճան, հոն բարձրկէկ աթու մը դնել տալով՝ հետը բերած տետ-
 րակը անոր վրայ կը զետեղէ և էջը սանձէն քաշելով տետրակին
 առջև կը բերէ. կենդանին լեզուով տետրակը բանալէն և քանի
 մը թուղթ դարձնելէ ետքը երբ գլուխը վեր առնելով, ականջ-
 ները տնկած կ'սկսի զգալ, բոլոր ներկաները քահ քահ կ'սկսին
 խնդալ՝ գովելով Հօճային յաջողութիւնը, Լէնկթիմուր իր կարգին
 ծայր աստիճան գոհ մնալով իշուն այս վարժութենէն, Հօճան ա-
 ւատօրէն վարձատրելէ ետքը կը հրաւիրէ պատմել իրեն թէ՛ ի՛նչ
 կերպով ձեռք բերած է այս յաջողութիւնը: Նասրէտտին իր այս
 փառաւոր յաջողութենէն գինովցած, Լէնկթիմուրի ճի՛շտ դիմացը
 բազմելով հետեւեալ պատմութիւնը կ'ընէ. — էջը մեր տունի ա-
 խոռը տանելէս անմիջապէս ետքը շուկայ իջնելով՝ հարիւր հատի
 չափ հաստկէկ թուղթ գնեցի և (հետը բերած տետրակը ցուցնելով)
 սա տետրակը չի՛նեցի. ամէն մէկ թերթին մէջտեղուանքն ալ մէկ
 մէկ ճանկ (ալուճ) գարի դրի. տասը, տասնըհինգ օրի չափ այդ
 թերթերը ես ինքս դարձնելով գարիները ցցուցի, ինքն ալ սկսաւ
 ժողվել. քանի մը օր ետքը՝ երբեմն երբեմն անօթեցնելով՝ տետ-
 րակին քով տարի, թուղթերուն մէկ երկուքը նորէն ե՛ս դարձու-
 ցի. տեսայ որ միւսները, առանց իմ բանալուս սպասելու, սկսաւ
 ի՛նք բանալ, փորձս շարունակեցի, չի մոռնամ ըսելու որ, երբ
 երբեմն էլութիւնը բանելով ինքնիրմէն չկրցաւ թղթերը դարձնել,
 քիչ մը առաջուան ըրածին պէս, խեղճ ըրաւ, զոաց և օգնութիւ-
 նըս խնդրեց, ես ալ չի զլացայ, մինչև որ աղէկ մը տետրակը
 թղթատելու վարժուեցաւ: Ալ անկէ ետքը, որպէսզի էլութիւնն
 ալ չի մոռնայ, մերթ ընդ մերթ թերթերուն մէջտեղուանքը պա-
 րապ ձգելով խաբեցի. քանի խաբեցի, զոաց... յաջողութեանս
 վրայ այնչափ կ'ուրախանայի որ քանի՛ ան զոար, ես ալ հետը
 մէկտեղ կը... խնդայի. ասիկա ինձի աղուոր զուարճութիւն մը
 եղաւ. հիմա, ձեր ներկայութեանը վերջին անգամ ըլլալով ան-
 ցուցած սա փառաւոր քննութիւնը չիկա՞, երկու օրուան անօ-
 թութեան հետեւանքն է որ, թերթերը ամբողջովին դարձնելէն
 ետքը երբ ուտելիք բան մը չի գտաւ, սրտանց զոալ սկսաւ, հի-
 մա առէք տարէք և ինտոր որ զիս վարձատրեցիք, ան ալ վար-
 ձատրեցէք, քանի որ ան ինէ աւելի նեղուեցաւ:

253. — Հօճան փայտը իշուն վրայ բեռցնելէ ետքը՝
 ինքն ալ վրան նետուելով առանց ոտքերը ասպանդակին
 (եղէնկի) անցնելու, աւելի՛ ոտքի վրայ կեցածի պէս,
 սանկ թեթև մը կը նստի: Փողոցի լակոտներ, երբ անոր
 այս վիճակը տեսնելով ետեւէն կ'իյնան և Հօճան նայե-
 ցէք, Հօճա՛ն նայեցէք, իշուն վրայ ոտքի կեցեր է... կ'ը-

Չուարճ. 253 — Բնոր ծանր է արդէն, մէյ մըն ալ ե՛ս ծանրացնեմ:

սեն կը ծաղրեն, Հօճան ետին անգամ չի դառնար չի նա-
 յիր: Բայց երբ անոնք բաւական տեղ ետեւէն վազելով — է-
 ֆէնտի՛, ինչու չէնք շնորք վրան չես նստիր կը հարցնեն,
 Հօճան կը պատասխանէ. — Այ օղուլ, կը տեսնէք որ բեռը
 ծանր է արդէն, մէյ մըն ալ ե՛ս ծանրացնեմ:

254. — Հօճան ամառուան մը այրող տաքին իշուն վըրայ նստած գիւղ կ'երթայ եղեր. ճամբուն վրայ ընկուզի ծառ մը տեսնելով «սըտեղ քիչ մը հանգչիմ» կ'ըսէ, էշէն վար կ'իջնէ, ծառին շուքին տակ կը նստի և գալոյնգը գլխէն հանելով, կուրծքը բացած կ'սկսի թէ՛ զովանալ և թէ՛ բուրբախքը դիտել: Այս միջոցին մէյ մը առջին գտնուած

Պատկերը գրուած է ընկուզի տեղ առ անգլիացի գրող Մայքլ Կոլլինսի կողմէն: — Հասկա եթէ ինկածը շարժուի Կոլլինսը

խոշոր դդումները, մէյ մըն ալ գլխուն վրայի ընկուզները տեսնելով կ'ըսէ. — Տէր Աստուած, բու ստեղծադործութեանդ ալ բնա՛ւ խելք չի հասնիր, սա բարակուկ խոտին վրայ սա ահագին դդումները բուսցուցեր ես ետքն ալ սա լեռան պէս ծառին վրայ սա պզտիկ ընկուզները... պէտք

չէ՞ր որ սա գլխուս չափ խոշոր դդումները ծառին վրայ և առ պզտիկ ընկուզներն ալ սա խեղճուկ տունկլին վրայ ըլլային... Հօճան հաղիւ թէ խօսքը աւարտած էր մէյ մըն ալ վերէն ընկուզ մը փաթ... գագաթին, կ'իյնայ և այնչա՛փ կը ցաւցնէ որ խեղճ Հօճային աչքերէն լոյս կը ցատկէ: Նասրէտտին զգալով որ ասիկա իր անճաճ քննադատութեան պատիժն է անմիջապէս մեղայի կուգայ և կ'ըսէ — Ներէ ինծի Տէր, չգիտնալով բու գործիդ խառնուել, իրաւունք ունիս եղեր. հապա եթէ ինկածը ընկուզի տե՛սա ահագին դդումն ըլլար, հիմա սա նուրբ և ճաղատ գլուխս ի՞նչ կ'ըլլար:

255. — Վաճառական մը օտար քաղաք մը երթալու ատեն ճամբուն վրայ պանդոկ մը կ'իջնէ: Պանդոկապետը եփած հաւ մը, երկու հաւկիթ, կէս հաց և ձիուն համար ալ քիչ մը խոտ կուտայ: Ծամբորդը յաջորդ առտուն կանուխ մը մեկնելու ստիպուած ըլլալով ուտելիքի և իջևանի ծախքին վճարումը վերադարձին կը ձգէ: Երեք տարի ետքը երբ կը դառնայ և նոյն խանը կ'իջնէ, պանդոկապետը միեւնոյն սպասարկութիւնը կ'ընէ. ու երբ յաջորդ օրը վաճառականը հաշիւը կը հարցնէ, պանդոկապետը կ'ըսէ. — Էֆէնտի, հաշիւնիս երկայն պիտի տեսէ, անոր աղէկը աւելիին պակասին մի՛ նայիք սէ հալալէն երկու հարիւր ազի տուէք, պայմանաւ որ ուրիշ ատեն ալ նորէն պանդոկս իջնէք... Վաճառականը, որ դրամի յարգը գիտցող մէկն էր, երբ զարմացած — ինչեցա՞ր, ի՞նչ եղար մա՛րդ, երկու հաւի, չորս հաւկիթի համար այդչա՛փ դրամ կ'ուզուի՞. կը հարցնէ, պանդոկապետը կը պատասխանէ. — Առաջուրնէ ըսի ձեզի որ եթէ բժախնդրութիւն ընէք, գործերնիս պիտի երկնայ. բայց ինչ որ է, քանի որ առարկութիւն կ'ընէք, համոզելու համար ձեզ թէ ուղածս մեծ բան մը չէ, պարզեմ, ասկէ երեք ամիս առաջ ձեր կերած հաւը եթէ մինչեւ հիմա օրական մէկ մէկ հաւկիթ ամէր և այդ հաւկիթները թխսի դնէի, մինչեւ հիմա սաչափ վառեակ կ'ունենայի որոնք բնական է նորէն հաւեր պիտի ըլլային և հաւկիթ ամէին. և եթէ ձեր այս անգամին կերած հաւն ալ հաշիւի դնէք միեւնոյն կերպով, կրնաք երեւակայել թէ ասոնց ողջ մնալու պարագային երեք տարուան մէջ, որչա՛փ հաւերու, որչա՛փ հաւկիթներու տէր կ'ըլլայի. մինչդեռ դուք ասոնք ուտելով շահուս արգելք եղաք. հիմա, շատ բան մըն է ուղածս: Վաճառականը տեսնելով որ գործը համաձայնութեամբ լինալիք բան չէ, դատարան կը դիմէ: Պանդոկապետը նախապէս դատաւորը տեսնելով երբ կը հասկցնէ

անոր թէ՛ իւղոտ սագ մը ինկած է ձեռքը և եթէ առիթէն օգտուի, իրեն ալ բաժին մը պիտի ելլէ, դատաւորը կ'ապահովցնէ զինքը: Ուստի ասոնք երբ դատարան կ'երթան, դատաւորը խօսքը վաճառականին ուղղելով կը հարցնէ՝ «Կերած հաւդ ու հաւկիթները սակարկեցի՞ր. Ո՛չ, կ'ըսէ վաճառականը, մեծ բան մը չէր որ սակարկէի. ասկէ զատ երկրորդ անգամ կրկին հոն իջնելու լծիտք ունենալուս, պէտք ալ չտեսայ: — Դարձի՞դ ալ չի սակարկեցիր. — Ո՛չ. — Գոնէ ետ դառնալու օրդ որոշեցի՞ր. — Ո՛չ. — Քանի որ այդպէս է, կ'աւելցնէ դատաւորը, հիմա բան մը պիտի հարցնեմ քեզի, երկար ու անորոշ ժամանակի մը մէջ երկու հաւէն, չորս հաւկիթէն հազարաւոր հաւեր ու հաւկիթներ կարելի՞ է առնել թէ չէ. — Անշուշտ կարելի է... բայց... — Բայց մայց չիկայ. «ի բերանոյ քու մէջ դատեցեր» պէտք է վճարես պանդոկապետին ուղածը: Վաճառականը կը բռնկի. երկու հաւի, քանի մը հաւկիթի համար ինտո՞ր տայ երկու հարիւր ազլէ... շուարած երբ ասդին անդին կ'իյնայ ճար մը գտնելու, աս ու ան կը յանձնարարեն իրեն որ Հօճա Նասրէտտինի դիմէ: Վաճառականը, որ լսած էր այս վերջինին համբաւը, ուղղակի անոր կ'երթայ և գլխուն եկածը ծայրէ ի ծայր պատմելէ վերջ կը խնդրէ որ հնար մը խորհի, ազատէ զինքը այս փորձանքէն: Նասրէտտին, որ կռահած էր խանձրին ու Գատընի համաձայնութիւնը, անմիջապէս վերաքըննութիւն կը պահանջէ: Գատըն ստիպուած երեք օր միջոց կուտայ: Բայց երբ դատին օրը կուգայ և Հօճան չերեւիր, մարդ կը ղերկեն տունը ու բերել կուտան: Դատաւորը զայրացկոտ դէմքով մը երբ «Ո՛ւր մնացիր, բարեկամ, ինչո՞ւ որոշուած ժամուն չեկար, ժողովը քու խաղալիքդ է...» կը պոռայ երեսն ի վեր, Հօճան կը պատասխանէ — Թիլաւ մի՛ ընէք էֆէնտի, գլխուս եկածը պատմեմ Տե՛, նայեցէք ուշանալու իրաւունք ունէ՞ր թէ ոչ: Պատրաստուեր կուգայի կոր, մէյ մըն ալ արտիս մէջ աշխատող հողադորձս եկաւ, իմանալով որ վար տեսակէ ցորեն մը պիտի ցանէր, չի թողուցի. իսկոյն մառանս մտայ և հոն ունեցած ուղտի ակռայի չափ խոշորկէկ՝ ձաւարս (պուլկուր) երկու խոշոր պարկի մէջ քաշել տալով յանձնեցի որ ան ցանէ. ի՞նչ կրնայի ընել, ձգէի որ վար ցորենը ցանէր... յետոյ, ես ի՞նչ շահ կրնայի ձեռք բերել, հասոյթին կէսը իրեն պիտի տայի, լաւագոյն մաս մըն ալ սերմնացուի պիտի առնէր, անդին մնացածն ալ տասանորդի պիտի երթար. անոր աղէկը, ձմեռը փիլավը քիչ մը նօսրկէկ (սէյրէկ) կ'ուտեմ, գալ տարի աղւոր բերք մը կ'առնեմ ըսելով, սերմնացուն ձեռքովս պատրաստած այս ձաւարէս տուի, ասոր համար քիչ մը ուշացայ... ի՞նչ կրնայ ըլլալ: Գատըն՝ Հօճահին այս ձախող պաշտպանողականէն ուժ առած շուրջիններուն դառնալով կ'ըսէ — Իմա-

ցա՞ք ես էֆէնտիներ... եփուած ցորենը սերմնացու ընող աս մարդէն ինչ կ'սպասէք. մտնք հիմա, ինտո՞ր ասոր խօսքին կարեւորութիւն տանք Տե՛ տեսնուած դատ մը նորէն քննեմք: Նասրէտտին որ ճիշտ ասանկ պատասխանի մը կ'սպասէր, կը պատասխանէ՝ — Եփուած հաւէն, խաշուած հաւկիթէն անագին հաւնոց մը, հարիւրաւոր հաւկիթներ ակնկալելով աս խեղճ միւսլիմանը երկու հարիւր ուկիի կը դատապարտէք Տե՛ ձաւարին սերմնացու ըլլալուն չէ՞ք հաւատար:

256. — Հօճան տեսն լով որ երկու տղայ ագռաւի մը համար կարելի բռնուեր իսեղճ կենդանին ձեռքէ ձեռք կը քաշեն, թէ՛ թաչունը և թէ՛ սղ իրարմէ ազատելու համար քովերնին կը մօտենայ: Ասոնք Հօճան տեսնելուն պէս «էֆէնտի», աղէկ որ եկար, մերին դատը դուն պիտի տեսնես». ըսելով վրան կը վազեն: Նասրէտտին. — Ես ալ արդէն անոր համար եկայ, տղաքն՛բոս, ըսելով է՛ն առջ կ'ենս նին, որ սատկելու աստիճանին հասած էր, կ'ազատէ: Տղաք՛ երէն մին՝ «էֆէնտի կ'ըսէ, թաչունը ծառին վրայ էր, ասիկա իմ ուսերուս վրայ ելաւ, բռնեց, հիմա կ'իւրաքցնէ կոր. ես իրեն սանդուխի դեր չի կատարէի նէ կրնա՞ր բռնել...» Միւսը կ'ըսէ «Հօճա՛ էֆէնտի, իրաւ ի՞նք օգնեց ինձի ծառը ելելու, բայց չօգնէր ալ նէ ես շուլուելով վեր կ'ելլէի... հապաթաչունը բռնելը, դիւրի՞ն բան է... ասիկա պտուղ մը չէ որ քաշես, փրցունես... անանկ չէ՞:» Հօճան երկուքին ալ մէկ մէկ աքչէ տալով կ'ըսէ — Երկուքնիդ ալ իրաւունք ունիք տղա՛քս, միայն թէ որովհետեւ ասոր միսը չուտուիր որ բաժնուի, ինձի ծախեցէք և դուք բաներնիդ գացէք. չո՛ւտ, կուր՛ն ինչ է, ամօթ չէ: Տղաքը, դրամն առնելուն պէս ցատկելով ցատկոտելով կը հեռանան: Հօճան ալ կենդանին կ'արձակէ որ թաչի, բայց որովհետեւ ագռաւը տղոց ձեռքին մէջ չափէն աւելի չարչարուեր էր, չի կրնալով վեր բարձրանալ, մօտերը արածող գոմէջի մը կօտոչներուն մէջտեղը կը ցատկէ կը կենայ: Հօճան ասիկա տեսածին պէս՝ չափազանց ուրախանալով — Ապրի՛ս, կտրի՛ճ բազէս, կը բացագանչէ նայէ՛ ինչ աղուոր որս մը ձեռք ձգեցիր: Ու մէկ ձեռքով ագռաւը, միւսովն ալ գոմէջին կոտոչը բռնած՝ տուն կը տանի: Գալով գոմէջը կորնցնողին, խեղճ մարդը ամբողջ օրը ասդին անդին կ'իյնայ, փնտաւելով հոգին բերանը կուգայ չի գրտներ ու երբ հանդիպած գիւղացիներուն կը հարցնէ, ասոնցմէ մին կ'իմացնէ թէ՛ Հօճա Նասրէտտինի ձեռքը տեսած էր զայն: Գիւղացին կրակ ու բոց կտրած՝ չիտակ Հօճահին տունը կ'երթայ, դուռը ուժով մը կը զարնէ. ու երբ Նասրէտտին վերէն — Ի՞նչ է ան ի՞նչ կ'ուզես. կը հարցնէ, գիւղացին բարկութիւնով — Եօրիւնիս Թորի՛ւ կը պոռայ, դուն չե՞ս զիտեր ինչ ուղելս, զամէչս ինչո՞ւ

հոս քաշեցիր... առտուընէ ի վեր փնտռելով ոտքերուս ջուր ի-
ջաւ... Հօճան, որ յանդիմանութեան բնաւ չէր հանդուրժեր,
աւելի ուժով ձայնով մը կը պոռայ — Ինձի նայէ՛, լեռան գլու-
խը չենք, ինչ կը պոռաս կոր, հոս դատարան կայ, դատաւոր
կայ, ինձմէ առնելիք մը ունիս ցէ՛ հօն գիմէ. ես դրամով ազաւ-
մը գնեցի, ան ալ, Աստուծոյ դաշտին մէջ, գոմէջ մը որսաց ինձի.
գօ՛ւն ով կ'ըլլաս կոր որ եկեր « գոմէջը իմս է » կ'ըսես. ապո՛ւշ

Գ. Կարմիր. 256. — Ապրիլի 4-րդին քաղվ'ա, Թայֆ ինչ պար որս մը մտք օգտիր:

գիտցար ինձի... կորուէ՛: Աւ դուրը երեսին գոցելով ներս կը
քաշուի: Գիւղացին դատարան կ'երթայ կը բողոքէ: Գատաւորն
ալ երբ Հօճան կը կանչէ, Նասրէտաին կերպով մը հասկցնելով
անոր որ գինքն ալ անբաժին չպիտի թողու գոմէջին իւղէն, վը-
ճիւրը ի նպաստ իրեն ձեռք կը բերէ, և իրաւ ալ որ մը ետքը
մեծկակ ամանով իւղ կը ղրկէ դատաւորին: Ասիկա, իւղին համը
նայելու համար առջի բերան հակիթ եփել տալով փառաւոր նա-

խաճաշ մը կ'ընէ և կը հաւնի. բայց մէկ երկու օր ետքը տեսնե-
լով որ իւղին տակէն խիստ ջրոտ տեսակէն գոմէջի թրիք կ'ելլէ,
չափադանց զայրացած՝ մարդ ղրկելով Հօճան կանչել կուտայ.
Նասրէտաին, որ աղէկ դիտէր թէ ինչո՞ւ կը կանչուէր, անմիջա-
պէս դատաւորին քով կը փութայ. ու երբ այս վերջինը « կը
վայլէ՞ քեզի Հօճա՛ », որ ինձի գոմէջի մնտռութիւն կերցնես, ինձի՞
որ այս օրուան օրս, այս քաղաքին Գատրն եմ... » կը հարցնէ,
Հօճան կը պատասխանէ՝ Էֆէնտի, դուն այդ մնտռութիւնը այ-
սօր չէ երեք օր առաջ կերար... քեզի կը վայլէր որ ելլէիր
վճռէիր թէ՛ երկու ազնեոց ազաւով մը երկու հարիւր ազնեոց
գոմէջ մը կրնայ որսացուիլ. այդ վճիռը շերիարին ո՞ր հատուածին
յարմարցուցիր:

257. — Չիրան է՛ն ցուրտ գիշերներէն մէկուն մէջ Հօճաին
դրացիներէն քանի մը հոգի քովը գալով, նախապէս մէջերնին
գոյացուած կարգադրութեան մը համաձայն, կ'ըսեն — Էֆէնտի,
քեզի հետ դրաւի մը պիտի ելլենք. եթէ յաջողես շահիլ քեզի
խնճոյք մը պիտի տանք. իսկ եթէ կորսնցնես, դո՛ւն մեզի պիտի
տաս... Ի՛նչ կ'ընես կ'ընդունի՞ս... Էսէջ տեսնեմ, ինչ է ընե-
լիքս, կը պատասխանէ Հօճան. եթէ ձեռքէս գալիք բան մըն է,
ինչո՞ւ չէ: Դրացիներէն մին կ'ըսէ — Աս գիշեր, մինչեւ առտու
քաղաքին մէկ անկիւնը ոտքի վրայ պիտի կենաս, քովդ կրակ-
լոյս և ասոնց նման տաքցնելիք բան մըն ալ չպիտի գտնուի.
առտուն ալ Մեծ-մղկիթը պիտի գաս, մեզի պիտի գանես. եթէ
ասիկա կարենաս ընել, խնճոյքը շահեցար գնաց: — Աս է նէ
բան մը չէ, ըրի գնաց, կը պատասխանէ Հօճան. Ուրիշ մը — Ան-
ղէկ մտածէ Էֆէնտի, կ'ըսէ ձմեռուան այս ցուրտն, մանաւանդ
դիշերուան այսպիսի ոտքի վրայ լուսցնելը դիւրին բան չէ. մանա-
ւանդ որ գերեզմանն ալ շատ մօտ է՝ կենալիք տեղիդ... ցուրտին,
սառին, ան ու սարսափին դէմ տալ ամէն կտրիճի գոռո՞ չէ: » —
Ինչ կ'ուղէ թող ըլլայ, պիտի ընեմ ըսինք ես՝ կը պնդէ Հօճան:
Ներկաներէն ուրիշ մըն ալ երբ — « Դիւրին բան չէ, Հօճա՛ աս
մինչեւ առտու է, կ'իմանաս կոր. մինչեւ առտու... անանկ տեղ
մը պահուրթիլ ճե տառուէն մէջտեղ ելլել ալ չի կայ հրապար-
կին վրայ նայող տուներէն ալ մինչեւ լուս պիտի հակն վրադ »
կ'ըսէ. Հօճան, սրտնեղած՝ Հասկցանք Էֆէնտիմ, կ'ուզէք նէ
քապուր մըն ալ գօրք կեցուցէք, ես բանի մը համար պիտի բնեմ
քօի մի, կ'ընեմ վիսսկիւմ... ըսելով խնդիրը կը վերջացնէ: Յա-
ջող առտուն երբ Հօճան խնճոյքը շահած ըլլալուն զօհուեալու-
թիւնով, ուրախ դուարթ որոշուած Մեծ-մղկիթը կ'երթայ, դրա-
ցիները զարմանքով — « Ի՛նչ ըրիր Էֆէնտի գիշերը ինտօ՞ր անցու-
ցիր » կը հարցնեն, Հօճան կ'ըսէ — Հրապարակին վրայ ձեր որոշած

տերը մինչև լուս կեցայ. ձիւնէն փութէն, մրրիկին և փոթորիկին
 գոռումներէն զատ րան մըն ալ չը տեսայ. մինակ մղոն մը հե-
 ոուէն աղօթ լոյս կ'երեւէր ... Հօճան դեռ խօսքը չէր
 աւարտած երբ միւսները միաբերան սկսան պոռալ. —
 Ի՞նչ ... Ի՞նչ ըսիր. լոյս մի՞ ... ատ չեղա՛ւ, հիմա գրաւը կոր-
 սնցուցիր. դուն ատ լոյսէն փառաւոր կերպով տաքցեր ես... հե-
 տեւարար պէտք է դո՛ւն տաս խնճոյքր: Հօճան ի զո՛ւր կը ջանայ

Զուարթ. 257. — Ասոր տաքուծիւնը անոր քով բաշխիլի հնոց մը կ'արժէ:

համոզել թէ տեսածը շա՛տ հեռուն էր գլխիէ անշմարելի բան
 մը, իւրն հատելու վրայ եղող կանթեղի ր լոյսն էր պարզապէս.
 բայց որի՞ կ'ըսես, խօսքը մտիկ ընող անգամ չըլլար: Վերջապէս
 ստիպուած, կը խոստանայ պահանջուած խնճոյքը տալ և տուն
 կը հրաւիրէ զանոնք: Իրիկուն եղածին պէս ասողք, ժա-
 մերով կը խօսին: կը խնդան, բայց ճ չի, խնճոյքի հօտ անգամ
 չեն սաւեր: Մէջերնէն մէկը ա՛լ չի կրնալով սպասել, ելբ՝—է-

Ֆէնտի՛, խօսքին վերջը չի գար, ճաշի պիտի իջնե՞նք թէ չէ, կը
 հարցնէ, Հօճան «քիչ մըն ալ, քիչ մըն ալ... կը պատրաստուի կոր.
 կը պատասխանէ: Մէկ երկու ժամ ալ կ'անցնի, նորէն բան մը
 չելլեր մէջտեղ: Ու երբ այս անգամ ամէնքը մէկ-է... էֆէնտի,
 ա՛լ էրկան ըրիր, մենք պատրաստուելիքէն վաղ անցանք, գոնէ
 գտնուածը ուտենք, կը պոռան. Հօճան՝ կեցիք ուրեմն, ըսելով
 սենեակէն դուրս կ'լլէ, մէյ մըն ալ չերեւիր: Հրաւիրեալները,

Զուարթ. 258. — Իմս չէ, կնոց է, չեմ կրնար տալ:

կուահելով որ Հօճան խալ մը կը պատրաստէ իրենց, անվիջապէս
 վար կ'իջնեն և խոհանոց կը մտնեն. բայց ինչ տեսնեն աղէկ, հոն
 ո՛չ կերակուր կայ ոչ ալ Հօճան. մէյ մըն ալ պարտէզ կ'երթան
 կը նային որ ծառի մը կոճղէն արագին կաթսայ մը կախեր, տակն
 ալ մոմ մը դրեր չօրպա կ'եփէ կոր: Մարդիկը, ապուշ ապուշ
 իրարու երես նայելէ վերջ երբ Հօճան դառնալով—Հօճա՛ ի՞նչ է
 աս... կը հարցնեն,— Չէ՛ք տեսներ կոր, կ'ըսէ. ձեզի կերցնելիք

չորայս է, գոր ձեռքովս կը պատրաստեմ կոր... Դրացիներէն է՛ն տարիքոտը որ անօթութենէ ծայր աստիճան նեղուած էր, բարկութիւնով մը կը պոռայ երեսն ի վեր—«Այո՛ւր էլ, երկինքին երեսէն ահագին կաթսայ մը կախեր, տակն ալ խեղճուկ մոմ մը դէր ես, դուն խելք բուած բանը չունի՛ս, ատ մոմով աս ահա գին կաթսան ե՛րբ կը տաքնայ... Լօճան կը պատասխանէ.— Դեռ որ մը առաջ կը պնդէիք կոր որ, ինձմէ մզոն մը հետուն գտնուող խեղճուկրակ կանթեղի մը լոյսէն տաքցեր էի, հապա ինտո՞ր չի տաքնար այս կաթսան ատ մոմի լոյսէն, որուն տուած տաքութիւնը՝ անոր չով բողբոջի հնոց մը կ'արժէ:

2

Զուարճ. 259. — Վատանակէ մը ի վեր ակաթմակու բոլորակն գոց է շատ քիչ բան կրնատ ուտելը

258. — Լօճան ազրուրի մը քով ծառի մը շուքին տակ նըստեր փառաւոր հաւի խորոված մը կը ճաշակէ եղեր, այդ միջոցին քովը մէկը գալով՝ «Եփէնաի, հօտը շատ անուշ եկաւ, քիչիկ մըն ալ ինձի տո՛ւր» կ'ըսէ: — Իմս չէ, կնոջս է՛ չեմ կրնար տալ. կը

պատասխանէ Լօճան: Ու երբ մարդը՝ «Հապա դո՛ւն կ'ուտես կոր նէ...» կը հարցնէ, Լօճան սրտնեղած կը պոռայ.— Ինչո՞ւր պէտք պի հերի՛ց, անիկա ինձի կե՛ր ըսաւ:

259. — Լօճանն տունը ծայր աստիճան ծակաչք և շատակեր մարդ մը հիւր եկեր է: Լօճան ճաշի հրաւիրելով զայն հացերը սեղանին վրայ շարելէն ետքը կ'երթայ կերակուրը բերելու. բայց դարձին զարմանքով կը տեսնէ որ մարդը հացը լափելի լմնցուցեր

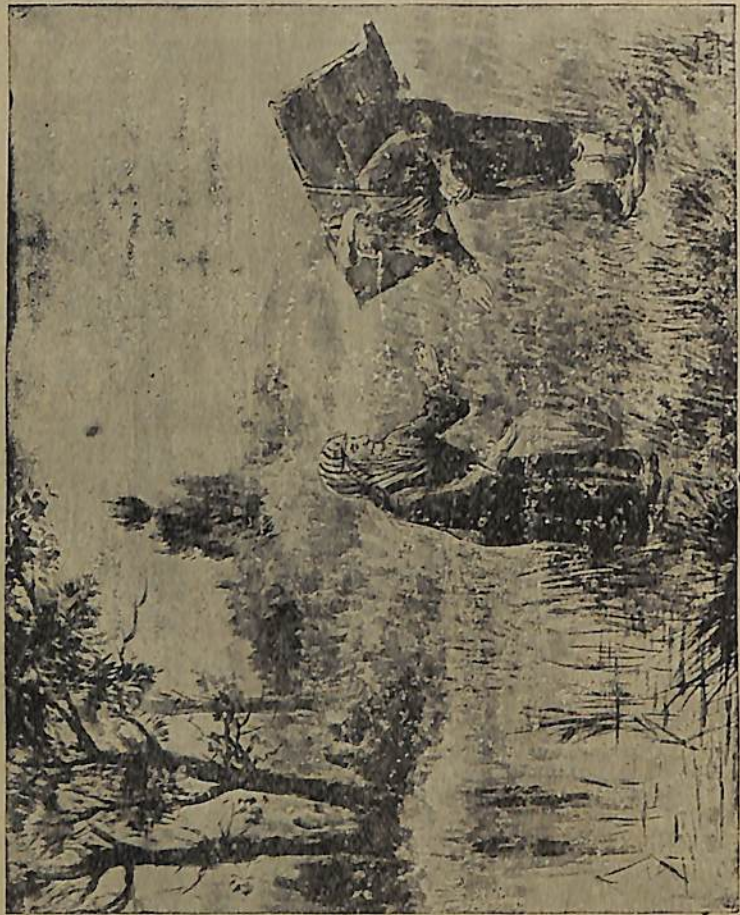

Զուարճ. 250. — Անանկ է ետ՛, հիւս ս մկ ու նանկ ասուղ մին ետ նէ, Ետքը խամակրի ասուղ մը լվլաւ, չէ՛:

և պատառ մ'անգամ չէ թողուցեր, ուստի կերակուրը սեղանին վրայ դնելով նորէն հաց բերելու կ'երթայ. վերադարձին կը տեսնէ որ այս անգամ ալ կերակուրը հատցուցեր է. վերջապէս քանի մը անգամ կ'երթայ կուգայ, բայց բնա՛ւ հայն ու կերակուրը միասին չի կրնար բերել, Երբ այլեւս ո՛չ ամբարը հաց, ոչ ալ սահալներուն մէջ կերակուր կը մնայ, մարդը մամ առաջ ճամբու

դնելու միտումով կը հարցնէ՝— Ասկէ մեկնելէդ վերջը ո՞ւր պիտի երթաս: Շատակերը կը պատասխանէ— «Էֆէնտ», վրանիդ բարի, ժամանակէ մը ի վեր ախորժակս բոլորովին գոցուած է, չա՛տ քիչ բան կրնամ ուտել... վաղը Պրուսա պիտի մեկնիմ, հոն ինքզինքս բժշկի պիտի ցուցնեմ, դեղ պիտի առնեմ, պիտի դառնամ: Աստուծով ամիս մը չի տեւեր նորէն կը տեսնուինք, ձեզի շատ սիրեցի, դարձիս ամիսի մը չափ հիւր պիտի մնամ: Հօճան, որ չա-

Ձուպն. 261. — Երկուքիդ խօսքն ալ մտիկ ըլլամ ըլլալու համար
դուր հետս բերի...

փաղանց դող ելած էր, կը պատասխանէ՝— Վախ, վախ... չառ ցաւեցայ, կատարեալ բժշկութիւն կը մաղթեմ... միայն թէ կը ցաւիմ որ վերադարձնուդ հոս չպիտի ըլլամ, որովհետեւ այսօր վաղը ես ալ գիւղ երթալու պատրաստուած եմ:

260. — Հօճան պարկ մը ցորեն առեր ջաղացք տարեր է որ աղացուի: Հօն ուրիշներու ցորեններն ալ կայ եղեր. միջոց մը երբ անոնցինէն աման աման կ'առնէ իր պարկը կը լեցնէ եղեր,

ջաղացպանը յանկարծ վրայ հասնելով՝ Բարեկա՛մ, ի՞նչ կ'ընես կոր, կը պոռայ, Հօճան շուարած՝— ձանր՛մ կ'ըսէ, ես ապուշին մէկն եմ. խելքիս ի՛նչ փչէ ան կ'ընեմ քեզի՛ ինչ: — Քանի որ ատանկ է, կը պատասխանէ ջաղացպանը, ոչ ո՞ւր անգամ մըն ալ քուկին պարկէդ ուրիշինին մէջ չես լեցներ. Հօճան կը պատասխանէ՝— Անանկ է եա՛... հիմա սանկ ու նանկ ապուշ մըն եմ նե ետքը խաբսերլի ըլլամ, չէ՞:

Ձուպն. 262. — Ներդրամիտ եղէք, ամէկէկ եկաւ տէ մէջն ալ պարսպ մնաց:

261. — Հօճան մայրը որ մը՝ «Նասրէտտի՛ն տղա՛ս, ես քիչ մը լիճին եղերքը պիտի երթամ, մինչեւ դառնամ փողոցի դուռին հսկէ. չըլլայ որ բաժնուիս» ըսելով կ' հեռանայ: Հօճան դուռին առջին նստած միջոցին մօրքեռայրը գալով կ'ըսէ. «Մօլլա՛, աս զիշեր մօրաքոյրիդ հետ ձեզի այցելութեան պիտի գանք, գնա՛ մօրդ իմաց տուր...» — Շատ աղէկ կը պատասխանէ Հօճան, և մարդը հեռացածին պէս փողոցին դուռը տեղէն հանելով շալակը

կ'առնէ, շիփ շիտակ լճեղերքը կ'երթայ: Մայրը հեռուէն տղուն այդ վիճակին մէջ գալը տեսնելով երբ առջին կ'ելլէ և — Ի՞նչ է ատ ինչո՞ւ դուռը շալիկը բերե՞ր ես, կը հարցնէ, տղան կ'ըսէ. — Դուն դուռէն մի՛ բաժնուիր ըսիր, ետքը մօրքեռայրս եկաւ: Իրիկունը մեղի պիտի դան եղեր, գնա՛ մօրդ իմաց տուր, ըսաւ. երկուքիդ խօսք՝ ալ մտիկ ըրած ըլլալու համար դուռն ալ հետս ըների... ուրիշ ի՞նչ կրնայի ընել:

262.— Հօճան կէս օրուան ճաշին առեն՝ չափազանց անօթեցած տուն կուգ յ, ախորժակին յարմար բան մը չի գտներ:

Պատմ. 263. — 24, որ քան հանեցար, ես ալ առի:

այդ միջոցին տեսնելով որ դիմացի տունը քանի մը հոգի հաւաքուեր ուրախ զուարթ փառաւոր ճաշ մը կ'ընեն, անմիջապէս թերթ մը թուղթ ծալելով պահարանի մը մէջ կը դնէ, այդ տունը կ'երթայ, և երբ այդ տան տիրոջ նամակ մը ունենալը կը յայտնէ, վեր կը հրամցնեն զինքը: Հօճան սեղանին գլուխը հասածին պէս

նամակը տան տիրոջ կուտայ և առանց նոյն իսկ հրամայեցէքի սպասելու, կը ծալուի կը նստի: Ու երբ տանտէրը պահարանին վրայ բնա՛ւ հասցէ չի գտնելով — Հօճա՛ ասոր վրայ բան մը գրուած չէ նէ՞... կը հարցնէ. Հօճան կը պատասխանէ — Էֆէնտիմ, ներողամիտ եղէք, անկիի եկաւ տէ, մինակ վրան չէ՛, մէջն ալ պարապ մնաց:

263.— Հօճան իշուն հետ տեղ մը կ'երթայ եղեր. ճամբան կենդանին ուրիշ իշու մը թրիքը տեսնելով երբ կը կենայ ու կը հոտուրտայ, Հօճան այդ մնտուրթիւնը ժողուելով իշուն կերի ամանին մէջ կը քաշէ: Իրիկունն դէմ տուն կը դառնան: Հօճան էչը դօմը տանելով կերի տոպրակը գլուխը կ'անցընէ. կենդանին, որ չափազանց անօթեցած է եղեր, երբ թրիքէն խրոչելով, գլուխը ուժով մը կը ցնցէ և տոպրակը մէկդի կը նետէ, Հօճան բարկացած երեսն ի վեր կը սրտայ — Ինձի նայէ բարեկամ, ես անանկ ժանիք մանիք (հիյէթ սուրաթ) չեմ ուղեր... չէ՞ որ դուն հաւնեցար, ես ալ առի:

264.— Հօճանի դիմացի տունը հարսնիք կայ եղեր. մտաւոր հեռաւոր բոլոր ազգակիցներ և բարեկամներ կը հրաւիրուին կ'երթան. բայց ինտոր կ'ըլլայ Հօճան կը մոռցուի: Նասրէտափն չուզելով զրկուիլ այդ հանդէսէն, կնոջը հետ համախորհուրդ հետեւալ միջոցին կը դիմէ: Փայտ մը կ'առնէ, կնոջը ետեւէն կ'իյնայ և կ'սկսի պրտալ. — «Այ կ'օգտէ ձեռքէդ քաշածս... պարի փառաւոր տփոց մը քաշեմ տէ, երեսուն տարուան ռիսս առնեմ...» Իսկ կինը բուրդ ու փապուռ գէպի հարսնիքին տունը վազելով իր կարգին կը ճչէ՝ «Հասէ՛ք միւսլիմաններ հասէ՛ք, սո մարդը նորէն խենդեցաւ... հոգիս ազատեցէք սրտը ձեռքէն»: Հարսնուորները երբ փողոցի այս աղմուկը կը լսեն, անմիջապէս դուրս նետուելով թէ՛ կինը և թէ՛ Հօճան ներս կ'առնեն: Տանտէրը, Հօճան կինը հարեկիկը (կանանց կողմ) զրկելէն վերջ նասրէտափնի դառնալով կ'ըսէ — Էֆէնտի, հանդարտեցէ՛ք, ամէն գործի մէջ խայլը (բարիք) մը կայ. մենք այս հարսնիքին է՛ն առաջ ձեզ հրաւիրելու տեղ, բոլորովին մոռցանք. հիմա այս կըռիւր պատճառ եղաւ որ դուք հանրմին հետ միասին գաք, մենք ալ ձեր պատուաբեր այցելութիւնը վայելենք: Գիտէք որ կիները ընդհանրապէս պակասաւոր կ'ըլլան, ասիկա մեր ամենուս գլուխն է. պէտք չէ՞ որ ներողամիտ գտնուիք... օ՛ն, ճաշի ժամանակ է, հրամայեցէք երթանք տէ, վերջը նորէն կը տեսնուինք: Հօճան, որ տակաւին բարկութիւն կը կեղծէր, «թեպէ, ըսրա՞նուլահ, թեպէ ըսրա՞նուլահ...» ըսելով ճաշի կ'իջնէ. է՛ն առաջ բախալի կը բերուի. Հօճան իր կողմի կտորները իրարու ետեւէ լափելէ վերջ՝ — Անիծեա՛լ կնիկ, բազդ ունէիր որ հոս

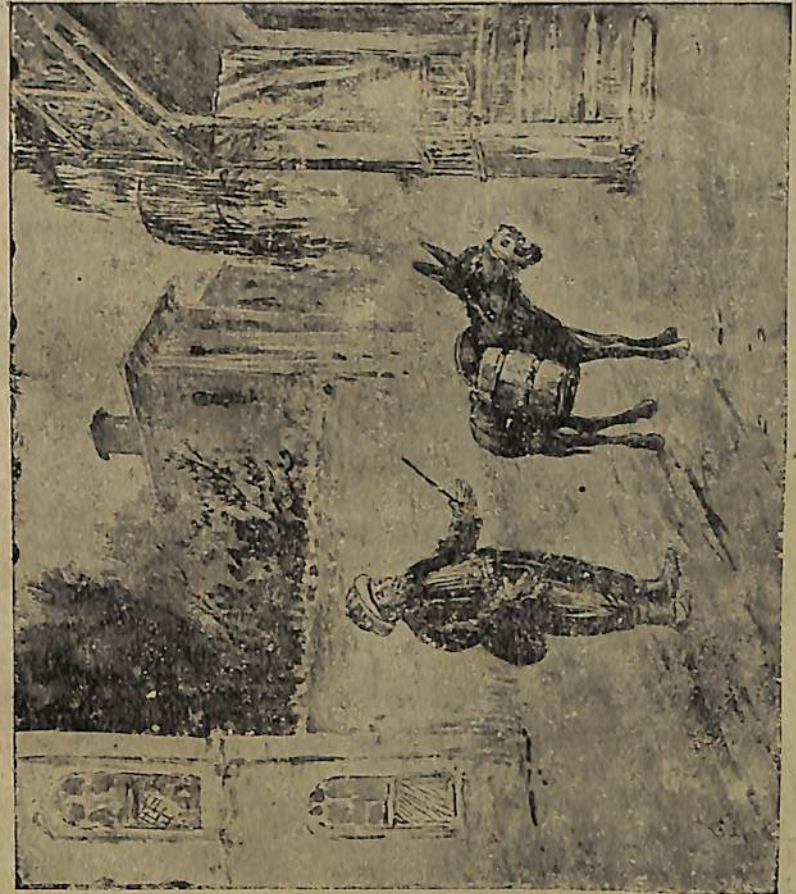
եկար սե օձիքդ ազատեցիր ... ձեռքս անցնելու ըլլայիր Գե չի-
կա՞յ, սանկ ազանջէդ բռնածիս պէս օտպանի պէս պիտի դարձնէի
ըսելով բախլավային պնակը կը դարձնէ, և լեցուն կողմը իր առ-
ջին բերելով նորէն կ'սկսի ուտել: Սեղանակիցները երբ զինքը
հանդարտեցնելու միտքով — էֆէնտի, շատ դարձանալի էք, բար-
կութեան մէջ անգամ խօսքերնիդ հաճելի է. կ'ըսեն, Հօճան կը
պատասխանէ — Ամէնէն հաճելին ճաշն աւարտելուն պահած էի:

Զուարթ. 264 — Այլ կ'օգտ, սեռ քեզ բաշած ... պարի փառաւոր տիկոց մը
բաշեմ տէ երեսուն տարուան որս տաննմ:

հիմա քանի որ փորերնիս կշտացաւ, ըսեմ, դրացիիս հարսնիք ու-
նենալը և կերակուրներուն ու անուշեղէններուն ամենէն հիանա-
լիները պատրաստած ըլլալը իմացած էի. բայց որովհետեւ ան
մեզի չհրաւիրեց, ես ալ կնոջս հետ կտիւրի խաղը սարքեցի.
Թէ չէ կնոջս հետ կառուելու ինչ պատճառ ունէի. ես իրմէն գոհ,
ան ինձմէ գոհ, Աստուած ալ մեզմէ գոհ:

265. — Հօճաին կինը գրեթէ ամէն գիշեր ամուսինը
տունը պահապան ձգելով դրացիներուն կ'երթայ, եր-
կար ատեն կը մնայ եղեր. գիշեր մը երբ նորէն կ'երթայ
և շատ ուշ կը դառնայ, Հօճան բարկանալով դուռը չի
բանար. ան՝ որչափ կ'աղաչէ կը պաղատի ազանջ չի կա-
խեր. ու երբ «Կեցիր ուրեմն, ես ալ ինքզինքս հօրը նե-

Զուարթ. 265 — Իւտօ՞ր պիտի բնանք բարեկամ, Յուշին նս
պիտի ծախեմ չէ նէ դուն:

տեմ որ տեսնես...» ըսելով պարտէզ կ'երթայ և խոշոր բար մը
հօրին մէջ կը նետէ, Հօճան ելած ազմուկէն կարծելով որ
կինը իրօք հօրը նետուեցաւ, բուրդ ու թաւուռձ վար կը
վազէ, հօրին քով կուգայ: Կինը, որ այդ միջոցին հոն
անկիւն մը պահուրտեր էր, իսկոյն ներս կը մտնէ, դուռը
կը գոցէ և շիփ շիտակ ամուսինին նախապէս կեցած պա-

տուհանը գալով՝ «ինտո՞ր ես Հօճա՛, հաւնեցա՞ր ըրածիս»
 կը պոռայ ծաղրելով: Հօճան, որ լաւ կը ճանչնար անոր
 ինչ «խաս մալ» մը ըլլալը, առանց ուրիշի բան մը ըսե-
 լու, կը խնդրէ կը պաղտաի որ գուռը բանայ և ներս
 առնէ գինը: Բայց այս անգամ ալ կինը մտիկ չընէր:
 Ա. երբ «Բա՛ց» — «Ձե՛մ բանար»-ի աղմուկը կը շատնայ և
 գուռը գրացի պատուհանը կ'ելլեն, կինը, վրէժի է՛ն յար-
 մար առիթը եկած համարելով, կ'սկսի պոռալ «Բեզի անա-
 մօթ քեզի՛... սա ամէն գիշեր է կ'երթաս, մէյ մըն ալ լու-
 սուն դէմ կը դառնաս, ո՞ւր ես, ո՞ր շամչցածին հետ ժա-
 մանակ կ'անցունես կոր... գոնէ սա ճերմակ մաղէդ մօ-
 բուքէդ ամչնայիր... կեանութիւնս հարսալ ըրիր...» Հօ-
 ճան տեսնելով որ կինը իր բոլո՛ր ըրածները ուրիշին կը
 վերագրէ և տակաւին վերջը շի բերեր, ամօթէն գեաինը
 կ'անցնի, լեզուն կը բռնուի և հազիւ սա բառերը բերնէն
 կը թափթփին — Տեսնողները թող Աստուծոյ համար գուրցեն:

266. Հօճան քուրչուճի մը էջը և բոլոր կազմած-
 ները ծախու առնելով քուրչուճութեան կ'սկսի: Էջը, որ
 ամենօրեայ վարժութիւնով մը, բոլոր թուրջի առնող տու-
 ները սովորած է եղեր, երբ անոնց առջին կը հասնի, ան-
 միջապէս կանգ կ'առնէ և առանց Հօճաին «քուրչուճ...»
 պոռալուն առիթ տալու, ինք կը դռայ եղեր: Օր մը երբ
 հարուստի մը տանին առջեւ Հօճան կը պատրաստուի բո-
 լոր ուժովը «քուրչուճ» պոռալ, էջը կրկին տառջ կ'անցնի
 և՛ առանց թողելու որ ատէրը գոնէ անգամ մը իր փափաքը
 առնէ, նորէն սոսկալի դռալ մը կ'արձակէ: Կասրէտաին ո-
 բուն համբերութիւնը հատած էր այլեւս, իշուն դառնա-
 լով կը պոռայ «Ինտո՞ր պիտի ընենք բարեկա՛մ, թուրջին
 ես պիտի ծախեմ չէ՛ նէ գուն»:

267. — Հօճան մեծկակ բազմոցի մը երեսը հանելով
 շուկան ծախելու կը տանի. ներկայացող յաճախորդները
 երբ «Աս ծակձկած բանը ի՞նչ կ'արժէ որ ծախու հաներ
 ես» կ'ըսեն ու կ'անցնին, — Տէ՛ր Աստուած, կը բացազան-
 չէ Հօճան, բուրդը դեռ նո՞ր պարպեցի, հա՛ա մը գուռս
 չէր ինկած, չառնելինդ հօգս չէ, գոնէ ապրանքս մի աւրէր:

268. — Հօճան իշուն վրան կէվէն^(*) բեռցուցեր տեղ
 մը կ'երթայ եղեր. ճամբան «արդեօք սա թաց կեղեկն ալ
 չորի պէս կը բռնկի՞» ըսելով երբ փորձի համար կայծ մը
 կուտայ, փուշն յանկարձ կը բռնկի և ամէն կողմէն կ'սկսի
 բոց ու մուխ արձակել. խեղճ էջը, այրուցքներու ցաւէն
 նեղուած երբ դռալով, կից նետելով կ'սկսի «բռնթաց վաղ-
 վըռտել, Հօճան հասկնալով որ եսեկն չպիտի կրնայ հաս-

Գուրմ. 268. — Բոլոր ունիս նէ չիփ շխուկ գետը վաղէ:

նիլ, կը պոռայ — Բարեկա՛մ, գե՛տր, գե՛տր... խեղք ու-
 նիս նէ՛ չիփ շխուկ գետը վաղէ:

269. — Ագչէ՛հիր վարպետ գեղաղիր մը (խարքար)
 կուգայ, որուն երբ Հօճան կը դիմէ կնիք մը գրել տալու
 համար, մարդը ամէն մէկ գիրին երեքական ազէ կ'ուզէ:

(*) Տեսակ մը դիւրապառ չոր խոտ:

Հօճան կ'սկսի մտածել եթէ անունը եւ մականունը ամբողջովին գրել տայ, ՀԱՍՍՆ ՆԱՍՐԷՏՏԻՆ حس امرالدین տասներմէկ գրի համար երեսուն երեք ազչէ տալ պէտք պիտի ըլլայ, և որովհետեւ այդքան գրամ չունի եզեր, խէս خس մը միայն, այսինքն երկու գիրով անուն մը գրել տալ կ'ուզէ. գեղազիրը երբ կ'առարկէ թէ «խէս» խոտ ըսել է և մարդու անուն չի կրնար ըլլալ, Հօճան՝ — Գու ինչո՞ւղ պէտք կ'ըսէ. ես ինչ որ կ'ուզեմ դուն ան գրէ՛: Գեղազիրը կը համակերպի և երբ հա, սիս (حس) ը կը գրէ և կարգը իզրին կէտին կուգայ, Հօճան՝ «կէտը քիչ մը ասդիօք գիր», ըսելով սա ձևը (حس) առնել կուտայ, որ կ'ըլլայ Հասսն՝ Հօճային բուն անունը: Ու Նասրէտտին երբ գիրը առնելով վեց ազչէն կուտայ, գեղազիրը ետ դարձնելով վարձը կ'ըսէ Ռսիկա մօրդ կ'սթին պէս հէրալ ըլլայ բեզի Հօճա՛, ասչափ ատեն է գիր կը գրեմ, դեռ ասանկ վարպետ խաղի մը հանդիպած չէի:

270. Հօճան հաւաքոյթի մը մէջ երբ մարգարէական յատկութիւն ունենալ ձևացնելով «Ո՛ր ծառը, ո՛ր քարը, ո՛ր լեռը կանչեմ, կրնամ ոտքս բերել» կ'ըսէ, ներկաները՝ իբր ապացոյց կ'առաջարկեն որ դիմացը տեսնուած բլուրը կանչէ. Նասրէտտին դառնալով անոր երեք անգամ «Եկո՛ւր, օրհնեալ բլուր, եկո՛ւր. » կը պոռայ բայց որովհետեւ բլուրը տեղէն անգամ չի շարժիր. իսկոյն զայն բացկոտ գէմը մը առնելով ինք կը վազէ դէպի ան. ու շերք շուրջինները «Ձէ՛ որ անիկա ոտքդ պիտի բերէիր, ինչո՞ւ դո՛ւն կ'երթաս կը հարցնեն, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Մեր շարքերուն մէջ գոռողութիւն, մեծսրտութիւն գոյութիւն չունի, եթէ լեռը չի քալէ ապուշը կը քալէ (տաղ եիւրիւմէզսէ ապտալ եիւրիւր):

271 Հօճային գրացիներէն ազջիկ մը ամուսնութեան երրորդ ամիսին ծննդաբերութիւն մը կ'ունենայ: Թագին կիները նորածինին անուն մը դնելու մասին չի կրնալով իրենց մէջ համաձայնիլ Հօճային կը դիմեն. Հօճան « Ե - (Ուրհանգակ) պէտք է դնել. » կ'ըսէ. ու երբ կիները զարմացած «Ատ ի՛նչ տեսակ անուն է» կը հարցնեն,

Հօճան կը պատասխանէ— Ինն ամսու ճամբան երեք ամիսէն կտրող տղուն ասկէ յարմար անուն չի կրնար գրուիլ:

272.— Հօճային ամուսնութենէն երեք ամիս վերջը կինը ծննդաբերութեան ցաւեր զգալով՝ դայեակ մը կ'ուզէ: Նասրէտտին չի կրնալով խելը հասցնել այդ բանին, երբ՝ «Իմ գիտնալս մարդոց էզը ինն ամիսէն կը ծնի, աս ի՞նչ տեսակ բան է...» կը հարցնէ զարմացած, կինը հետեւեալ կերպով կը պատասխանէ՝ — Ատ ինչ ըսել է, ինն ամիս չեղա՞ւ. դուն ինծի առնելդ՝ երեք ամիս իմ քու տունդ գալս՝ դարձեալ երեք ամիս, կ'ընէ վեց ամիս. երեք ամիս ալ կայ որ մանուկն արդանդիս մէջ կը կրեմ, եղաւ ինն ամիս դեռ ի՛նչ կ'ուզես... Հօճան պահ մը մտածելէ վերջ «Իրաւունք ունիս կնի՛կ. կ'ըսէ, ասանկ բարակ հաշիւներու իմին խելքս չի հասնիր»:

273.— Հօճան իր աշակերութեան ատեն գիւղ մը ձերրի գացած է եղեր, որ մը քարոզին մէջ երբ առիթ մը կուգայ, Հազրէթի Իսաին (Քրիստոս) համար կ'ըսէ թէ՛ երկինքի չորրորդ աստիճանին մէջ կը գտնուի: Մզկիթէն ելլելու ատեն ծերուկ կին մը բովը գալով «Էֆէնտի՛, կը հարցնէ, ըսիր որ Իսան երկինքի չորրորդ աստիճանին մէջ կը գտնուի, արդեօք ի՛նչ կ'ուտէ կը խմէ հօն...» Հօճան սրտնեղած՝ — Քեզի՛ ինչ կնի՛կ, կը պոռայ. ամիս մըն է գիւղերնիդ եկեր եմ, օր մը օրանց եկար հարցուցի՛ր թէ՛ ես ի՛նչ կ'ուտեմ, որ հիմա ելեր Իսային կերածը խմածը կը փնտռես:

274.— Հօճան շիւ աչուի (շաշի) կնոջ մը հետ ամուսնացեր է: Իրիկունը երբ պնակով սեր առած տուն կը տանի. կինը՝ Էֆէնտի, մենք ո՞վ ունինք որ երկու պնակ սեր առեր ես մէկը բաւական էր. ուրիշ ասան պէտք չէ որ ասանկ շաշուութիւն ընես կ'ըսէ, Հօճան չափազանց ուրախացած՝ — Ասիկա գէշ չէ, կը մտածէ ինքնիրեն, եթէ մեր կնիկը ամէն ատեն ասանկ պնակ մը ուտելիքը երկուր տեսնէ, մեզմէ երջանիկը չըլլար: Եւ երբ այս գուարթ տպաւորութիւնով ճաշի կը նստին, կինը նորէն բերանը բանալով՝ «Ինծի նայէ Էֆէնտի՛, ես անբարոյ կնիկ չեմ...»

օտար մարդու հետ սեղան չեմ կրնար նստիլ... ատ ովիդ հօճա՞ն ով է.» կը հարցնէ, Նասրէտտին չի կրնալով հանդուրժել,— Չէ՛... ատիկա չեղաւ, կ'ըսէ շուրջդ գտնուած ամէն բան կրնաս երկուր, նո՛յնիսկ ալ աւելի տեսնել, բայց երկանդ համար այդ բանը չըլլար... անիկա մի՛շտ մէկ պիտի տեսնես:

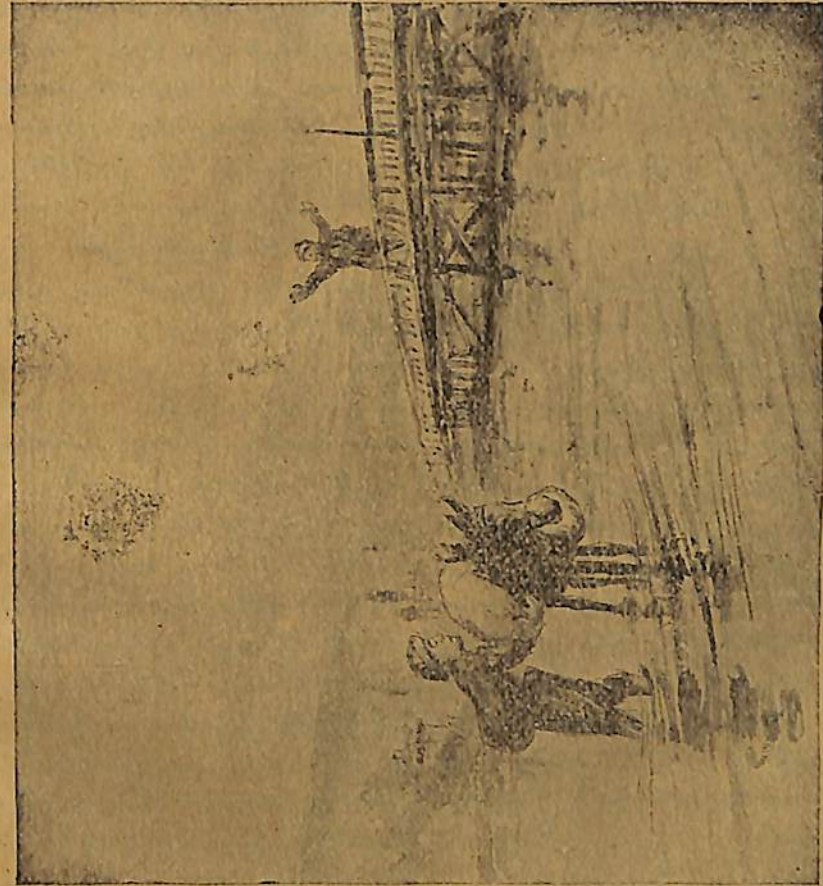

Ձուար, 275. — Անիի մազը վեր ցատկելով գալուսն ալ հետը մէկտեղ կը թողնուի:

275. — Հօճան ստիի մազին (գարպաշ) մէջ բիչ մը ուտելիք դրած պարտէզ կ'երթայ. ճամբան ինտոր կ'ըլլայ մազը ձեռքէն կ'իյնայ, մէջինները կը թափին, ասոր վրայ Հօճան բարկանալով ամանը կը գերցնէ և անանկ ուժով մը գետին կը զարնէ, որ անիկա վեր ցատկելով գլխուն գալուզն ալ հետը մէկտեղ կը թողնուի. Հօճան ալ չի

կրնալով համբերել, անմիջապէս տուն կը վազէ և երկասյրի դաշոյնը ձեռքը, կրկին մազին բով գալով կ'ըսէ— Հա՛յտէ նայիմ, հիմա՛ ալ դէմս ելիր տե՛ չափուինք:

276. — Հօճան տղայութեանը՝ հայրը ինչ որ ըսէ, հակառակը կ'ընէ եղեր. Ուստի խեղճ մարդը, ամէն անգամ որ պէտք կ'ըզայ բան մը ընել տալ տղուն, ստիպ-

Ձուար, 276. — Աս անգամ հրամանը բառ առ բառ պիտի կատարեմ:

ուած մի՛շտ հակառակը կ'ըսէ եղեր որ շիտակը կարենայ ձեռք բերել:

Չաղացքէն մրտախն կտ դառնալու ատեննին, գետէ մը անցնելու կ'ստիպուին. թէեւ կամուրջ մը կայ եղեր, սակայն խարխլած ըլլալուն կենդանիով անցնիլ չեն ուզեր. ուստի հայրը — Տղա՛ս, Նասրէտտին, կ'ըսէ, ես կամուրջէն պիտի երթամ, դուն էշը գետին

յարմարագոյն տեղէն «մի' անցուններ»։ Նասրէտտին կեն-
դաննին առած գետին նուազ շրոտ մէկ կողմէն անցընելու
ատեն հայրը տեսնելով որ իշուն բեռը մէկ կողմին ծռած
և վայրկեանէ վայրկեան ջուրն իյնալու վտանգին ենթարկ-
ուած է, տղուն դառնալով կը պոռայ — Նասրէտտի'ն, պար-
կը իմ կողմս «հակած չէ, գետը չպիտի իյնայ, չըլլայ որ
դպչիս»։ և սակայն Նասրէտտին — Հայրի'կ, մինչեւ աս
տարիքս ինչ որ ըսիր, հակառակը ըրի, բայց աս անգամ
ի՛նչ որ ալ ըլլայ հրամանդ բառ առ բառ պիտի կատա-
րեմ, ըսելով երբ ձեռքը պարկին կը զարնէ, բեռն է
ճը՛մպ։ ջուրը կ'իյնայ, և հոսանքը կ'առնէ կը տանի։

277. — Ագչէ՛հրի Սոռ պաշին ա՛յն աստիճան գերի
եղեր է կնոջը որ, անոր խօսքէն բնա՛ւ դուրս չել-
լեր, մինչեւ անգամ քաղաքական գործերն ալ անոր բմա-
հաճոյքին համեմատ կը վարէ եղեր։ Քաղաքացիք Նասրէտ-
տինի դիմելով կ'աղաչեն կը պաղատին որ այս բանին
ճար մը գտնէ։ Հօճան ամէն անգամ որ այդ մարդուն
հետ կը տեսնուի՝ օրինակներ, առարկաներ մէջ բերելով
կնկան չափազանց երես տալուն փրասները կը թուէ և
վերջապէս կը յաջողի ետ կեցնել զայն իր այդ գէշ մո-
լութենէն։ Սու պաշին կինը՝ կռահելով որ ամուսինին
բնաւորութեան աստիճանաբար փոփոխումը և մանաւանդ
իր տիրական դիրքին օրըստօրէական փճացումը՝ անպատ-
ճառ գաղտնիք մը ունէր, կ'ոկսի հետամուտ ըլլալ, և ար-
դարեւ, թիչ ժամանակ ետքը, շնորհիւ իր կանացի սուր
հոտառութեան, կ'իմանայ թէ կիցը Հօճա Նասրէտտինէն
է։ Այսչափը բաւական կ'ըլլայ իրեն այնուհետեւ իր ընե-
լիքը դիտնալու։ Հօճան շատ ատեն իրենց կուգայ և կը
մնայ եղեր ասիկա յարմար առիթ համարելով կ'սկսի յա-
րաբերութիւն հաստատել անոր կնոջը հետ և հրաւիրել
զայն, որ ուրիշ անգամ ալ ամուսինին հետ միասին գայ։ Օր
մը Հօճան ու կինը միասին հիւր կուգան Սու պաշին,
որ մասնաւոր սենեակ մը կը յատկացնէ իրենց։ Անոնք երբ
առանձին կը մնան իրենց մասնասենեակին մէջ և ասկէ
անկէ խօսք բանալով կը զուարճանան, կինը կ'ըսէ Հօ-

ճահն. — Էֆէնտի', դուրսը դրան քով իշու համետ մը և
սանձ մը տեսայ, սըւոնք ներս առ տէ քեզի հետ իշու
խաղ մը խաղանք։ Հօճան երբ ասոնք կը բերէ, կինը՝ —
Հիմա դուն էշ, ես ալ հեծնողը պիտի ըլլամ, ըսելով սան-
ձը ամուսինին բերանը, համետն ալ կռնակը կուտայ,
վրան կը հեծնէ։ Ու երբ տե՛ն, յիշէ... տե՛ն, յիշէ... կը
սկսի սենեակին շրջանը ընել, Սոռ պաշին կինը որ դրան
բանալիին ծակէն տեսած էր անոնց այս վիճակը, կ'երթայ
ամուսինն ալ կը կանչէ և անոր ալ կը ցուցնէ։ Սոռ պա-
շին, բանի' Հօճահն ալ ու ձախ կից նետելը, պոռալով
կանչելով վաղվատելը, կնոջն ալ տե՛ն, տե՛ն յիշէ, տե՛ն յիշէ հը-
րամաններ արձակելը կը տեսնէ, խնդալէն մարելու աս-
տիճանին կը հասնի։ Միջոց մը, ալ չի կրնալով համբե-
րել, դուռը կը հրէ և ներս մտնելով կ'ըսէ — Մե՛զք քեզի
Հօճա, ասա՞նկ տեսնելու էի... Հօճան առանց ինքզինքը
կորսնցնելու — Հա՛, աղէկ որ եկար. կ'ըսէ, հիմա աչքովդ
տեսա՞ր ես. ես քեզի այնչա՛փ կը զուրցէի կը խրատէի
նե՛՛ աս վիճակին չի գալուդ համար էր, դուն մեզի
մի' նայիր, մենք հասարակ մարդիկներ ենք. մերին լաւ
կամ գէշ ընթացքը ուրիշին չաղղեր. մինչդեռ քու կինդ
անանկ չէ. դուն եթէ սանձդ կնոջդ ձեռքը տաս, հան-
րութիւնը կը փրասուի։

278. — Հօճան տղեկ կնոջ մը հետ կարգուեր է. օր
մը երբ հագուած սգուած կը պատրաստուի տունէն դուրս
ելլել, կինը նազանքով բճնանքով մինչև դուռը գալով
կը հարցնէ — Էֆէնտի', ինձի չըսիք թէ ձեր ազգականնե-
րէն որի՛ն պիտի երևիմ և որի՛ն չպիտի երևիմ. Հօճան
սրտնեղած կը պատասխանէ — Ինձի մի' երեւիր տէ, որի'
կ'ուզես նէ՛ անոր երեւէ։

279. — Հօճան ուրիշ երեք ընկերներու հետ ծառի մը
շուքին նստած արեւան (Չրախառն մածուն) խմելու կը
պատրաստուի։ Հացը բրդելու միջոցին իրենցմէ մին,
առանց միւսներուն սպասելու մէ՛կ կողմէն բրդուած հացը
կլլելը կը նայի. Հօճան, մէկ երկու անգամ թէև համբե-
րութիւն կը յանձնարարէ, բայց մարդը գիտցածէն չի չե.

դիր: Ստոր վրայ ձեռքի խոշոր դգալը անանկ ուժով մը կ'իջեցնէ մարդուն գանկին որ այս վերջինը յանկարծ կասկապուտ կտրելով մէկ կողմին վրայ կը փլի և կ'անշընչանայ: Հօճան որ մարդուն դէպի անդիի աշխարհ երթալը չէր զգացած տակաւին, երբ անոր այլակերպ դէմքը, ընկերներուն զարհուրանքը կը տեսնէ, կ'ըսէ՝ — Ո՛չ հաց

Զուարճ. 279. — Դգալը գլխուն վերամբն պէս քէն կ'ընէ կը պառկի:

կը բրդէ, ո՛չ կը թողու որ բրդուածը թաթխուի, ո՛չ ալ ձեռքը մէջէն կը բաշէ. ետքն ալ դգալը գլխուն կերածին պէս, քէն կ'ընէ կը պառկի:

280. — Հօճան երեք քաշ միս առնելով տուն կը զրկէ և ինք գործին կ'երթայ. կինը դրացիներէն բարեկամներն ու բարեկամուհիները հրաւիրելով՝ միսը կը խորովէ

և միասին կ'ուտեն. իսկ երբ իրիկունը Հօճան կը դառնայ, պարզ ջուրով եփուած պուշկուշը փիղալի մը կը հանէ: Նասրէտտին երբ զարմացած՝ — Սյօղո՛ւշ, եթէ միս եփելուն միջոց չունեցար, գոնէ սա փիղաշին մէջ քանի մը իւզոտ կտոր ձգելու չէի՞ր... կը հարցնէ, կինը կը պատասխանէ. «Ատիկա քու սիրական Թէքիլիգ (կատուին անունը) ըսէ

Զուարճ. 281. — Ես իրենցմէ շատ անկի դժգոհ եմ. որ ճկոյնները կ'ուզեն նէ մոլ իրենք երեւան:

որ, ուրիշ բանով մը զբաղած միջոցիս, առիթ գտեր և միսն ամբողջովին լափեր է.» Հօճան չի կրնալով հաւատք ընծայել այս յայտնութեան, կատուն՝ որ այդ միջոցին բաղմոցին վրայ մշիկ մշիկ կը քնանար՝ առածին պէս կը կշռէ և երբ ճիշդ երեք օխա կուգայ, կնոջը վրայ վազելով կը պոռայ — Սնօրէ՛ն կնիկ, սա կշռածս կատուն է նէ,

մի՞օսն ուր գնաց, իսկ եթէ միսն է, կատո՞ւն ուր գնաց:

281.— Գիւղացիներ Գատըին դիմելով Նասրէտտին նէն կը գանգատին Գատըն ալ Հօճան կանչելով կ'ըսէ. «Հօճա՛, բոլոր գիւղացին բեզմէ դժգոհ է, պէտք է հեռա- նաս աս տեղէն և զլխուդ ճարը նայիս». Հօճան բարկա- ցած կը պատասխանէ՝ — Դժգոհութեան մնալու ըլլայ նե ես իրենցմէ աւելի դժգոհ եմ. ո՛ր քեզնէն կ'ուզեն նե թող իրենք երթան, այսչափ բազմութիւնով ո՛ւր որ ալ երթան կրնան նոր գիւղ մը հիմնել. մինչդեռ ես միս մի- նակ, աս տարիքէս ետքը տե՛ղ մըն ալ չեմ կրնար երթալ և նորէն նոր բնակութիւն հաստատել:

282.— Հօճաին գատըութեան ատենը գիւղացի մը բովը դալով կ'ըսէ. — Էֆէնտի՛ կենդանիներս դաշտին մէջ ազատ ձգեք էի, երբ ալաճա կով մը որ ձերինն է եղիր, կոտոշները անոնցմէ միօյն փորին զարկածին պէս զայն գետին կը փռէ կը սատկեցնէ, ասոր ինչ պէտք է ընել. Հօճան կը պատասխանէ՝ Բա՛ն մըն ալ չի կրնար ըլլալ. կենդանիէն արեան գին չի պահանջուիր ես. . . ու երբ գիւղացին «Սխալ ըսի, էֆէնտի՛, զարնողը իմինս իսկ սատկողը՝ ձերինն է» կ'ըսէ, Հօճան յօնքերը պոստելով կը պատասխանէ՝ — Աս ուրիշ... հիմա խնդիրը կնճռոտե- ցաւ. սա յափի սեւ կազմով գիրքը տուր որ նայիմ...:

283.— Հօճան լեռ կ'երթայ փայտ կտրելու. հոն, հե- ոուէն տեսնելով որ արջ մը գէպի ինքը կը յառաջանայ, վախէն անմիջապէս խոշոր ծառի մը վրայ կը շուլուի՝ եկուր տես որ այդ ծառն ալ՝ իր սեւ բախտէն վայրի տան- ձննի մը ըլլալուն արջը կուգայ ճի՛շդ տակը կը նոտի: Նասրէտտին մինչեւ մութը կոխելը կ'սպասէ թէեւ ծառին վրայ, բայց արջը ո՛չ միայն չի հեռանար, այլեւ վեր ել- լելով կ'սկսի տանձ ուտել: Հօճան որ լուսնի լուսով բոլոր անոր շարժումները կը դիտէր, քանի մօտե- նալը կը տեսնէ, այնչափ ահ ու դողի կը մատնուի: Արջը հետզհետէ փրցուցած տանձերը լուսնին բռնելով հասուն- ները բերանը, խակերն ալ վար կը նետէ. պահ մը երբ այլեւս չափազանց մօտիկցած էր Հօճաին, թաթը նորէն

կ'երկնցնէ լուսնին: Նասրէտտին կարծելով որ կենդանին պատիւ կ'ընէ իրեն, մահուան դողերու մատնուած, բոլոր ուժովը կը պոռայ Ես չեմ ուտե՛. . . ր: Արջը որ մինչև այն ատեն ծառին վրայ ուրիշի մը գոյութիւնը բնա՛ւ չէր զգացած՝ իր կարգին սարսափահար թող կուտայ ինքզինքը և կոճղէ կոճղ զարնուելով գետին կ'իյնայ՝

Գուսն. 285 — Ես չեմ ուտե՛ր. . .

չատ մը տեղերէն փրաւորուած և զգայազիրկ: Հօճան՝ առիթէն օգուտ բաղելով՝ վայրկենապէս կ'իջնէ ծառէն և առանց անգամ մըն ալ ետին դառնալու ինքզինքը գիւղ կը նետէ:

284.— Հօճան որսի կ'երթայ և շատ մը լորամարզի (պըլտորճին) զարնելով տուն բերելէ վերջ, լաւ մը կը

մաքրէ, կը խորովէ և սահաններու մէջ քաշելով կափարիչները կը գոցէ, տունէն դուրս կ'ելլէ՝ հրաւիրելու իր բարեկամները ու հասկցնելու անոնց թէ որչա՛փ ճարպիկ է նաև որսի մէջ: Եկու տես որ իր մեկնելէն վերջ ուրիշ որսորդ մը տուն մտնելով՝ եփուած լորամարգիները ամբողջովին կը վերցունէ և իւրաքանչիւր սահանի մէջ մէկ մէկ ողջ լորամարգի դնելով նորէն կափարիչները կը գոցէ կը հեռանայ: Հօճան բարեկամներն առած երբ գոգոռ գոգոռ տուն կը դառնայ և սահանները կը բանայ, լորամարգիները մէկիկ մէկիկ դուրս կը նետուին կը թռչին: Հօճան խելք չկրնալով հասցունել այս անակնկալին—Տէ՛ր Աստուած, կը պոռայ, ըսենք որ մեղքցար այս խեղճ կենդանիներուն տէ նորէն կեանքերնին շնորհեցիր. հապա իմ աշխատանքս ... Ի՛նչս, աղս, պղպեղս ուրկէ՞ պիտի առնեմ...:

285. — Հօճան ճամբորդութեան մէջ գիւղի մը իմամին տունը հիւր կ'ըլլայ ասիկա երբ առանց հացին խօսքը ընելու կը հարցնէ թէ՛ Հօճա՛, քնա՞տ ես թէ ծարաւ, Հօճան կը պատասխանէ՝ Քիչ առաջ աղբիւրի մը մօտիկը փառաւոր քուն մը քաշած էի:

286. — Մարդուն մէկը, տեսնելով որ Հօճան մեծ ախորժակով փառաւոր ճաշ մը կ'ընէ, բովը երթալով կը հարցնէ — Էֆէնտի, ինչո՞ւ հինգ մատովդ մէկէն կ'ուտես կերակուրը, Հօճան կը պատասխանէ՝ Վեց մատ չունենալու համար:

287. — Հօճաին մանկութեան ատենը երբ կը հարցնեն թէ՛ — Դո՞ւն մեծ ես թէ եղբայրդ, Նասրէտտին կ'ըսէ — Մայրս, հերու՛ եղբօրս համար քեզմէ տարու մը մեծ է, ըսած էր. այս հաշիւով այս տարի երկուքս ալ միևնոյն տարիքը պիտի ունենանք:

288 — Հօճան աղջիկը գիւղ մը հարս կուտայ: Գիւղացիները հարսը առած մէկ ու կէս ժամի չափ տեղ հեռանալէն ետքը կը տեսնեն որ Հօճան հեռուէն՝ արիւնքրտինք մտած՝ վազելով դէպի իրենց կուգայ, ամէնքը մէկ արմանք զարմանքի եկած կանգ կ'առնեն: Հօճան քովերնին հասածին պէս շիփ շիտակ աղջկանը մօտենալով

կ'ըսէ Աղջիկս, կար կարելու ատենդ երբ դերձանը ասեղին ծակէն անցունես, ծայրը կապ ընելու չի մոռնաս. որովհետեւ եթէ կապ չընես, դերձանը վայրկենին կ'ելլէ, և ասեղը ձեռքդ կը մնայ:

289. — Ագէէհր սօֆրա մը կուգայ և երբ «քանի մը հարցումներ ունիմ, լուսաբանուիլ կ'ուզեմ, ո՛վ է ձեր էն խելացին» կը հարցնէ, քաղբըցիք Հօճա Նասրէտտինի անունը կուտան. մարդը՝ Հօճան փնտռելէ և գտնելէ վերջ «Էֆէնտի՛ ձեզի բառասուն հարցում ունիմ բայց ամէնուն մէկ պատասխան միայն կ'ուզեմ» կ'ըսէ: Հօճան համակերպութիւն յայտնելով—Ըսէ տեսեմ. կը պատասխանէ, ու երբ Սօֆրան իր բառասուն հարցումները մէկիկ մէկիկ կ'ընէ, Հօճան լաւ մը մտիկ ընելէն վերջ պայմանին համաձայն միակ պատասխան մը տուած ըլլալու համար կ'ըսէ—Լա՛ւ ետիրի քիշլիմա, այսինքն թէ՛ ամէնուն մէկէն «Չեմ գիտէր»:

290. — Հօճան իրիկուն մը յոգնած դադրած տուն դառնալուն կը տեսնէ որ կինը սովորականէն շա՛տ աւելի խոժոռ է, ուստի երբ կատակաբանելով «Ի՞նչ կայ նորէն «Կիւլմէզ Սուլթան» ինչո՞ւ տխուր ես. կը հարցնէ. կինը կը պատասխանէ.—Ի՛ն սիրած բարեկամուհիներէս մին տղաբերբի միջոցին մեռեր էր. տուններնին «գլուխդ ողջ ըլլայ»ի գացի հիմա եկայ, մեռելի տունէն դարձողը ուրախ կ'ըլլա՞յ... Հօճան, որ այս կարգի պատճառաբանութիւններ շատ լսած էր, կ'ըսէ — Ես քու հարսնիքի տունէն դառնալդ ալ գիտեմ:

291. — Բարեկամներէն մէկը գիշեր մը Հօճաին հիւր եկեր է: Հօճան ուտելիքով, խմելիքով լաւ մը պատուասիրելէ վերջ մինչեւ գիշերուան ժամը հինգն ալ կ'առնէ կը նստի ու երբ պառկելու համար հրածեշտ առնելու կը պատրաստուի, հիւրը նոր պատուասիրութեան մը ակնկալութիւնով կ'ըսէ.

Տուներ, տուներ, մեր տուներն էր,
Պառկելու մօտ խաղող հանուէր:

Հօճան, որ խօսքը ուրիշէն փոխ չէր առներ, վայրկենաբար կը պատասխանէ՝

Իսկ մեր մէջը, ո՛վ ծակաչք չուն
Ան կը պահեն մինչեւ աշուն:

292. — Հօճան իրիկուան դէմ տուն երթալու ատեն
երկու տղայ կուգայ բովը. ասոնցմէ մին ընկերը ցուցնե-
լով — Էֆէնտի, կ'ըսէ, ասիկա ականջս խածաւ: Եւ երբ
միւսը — Սուտ է Էֆէնտի, ի'նք իր ականջը խածաւ. կը
պնդէ, Հօճան սաստելով կ'ըսէ — Չայնդ կտրէ'. . անպի-
տա'ն, ասիկա ո՞ւրտ է որ իր ականջը կարենայ խածնել:

293. — Հօճան բարեկամներէն մէկը խնձոյք մը կուտայ և կը
փափաքի որ դրացիներն ալ — որ հարուստ և միանգամայն վերջին
ծայր գոռոզ մէկն է եղեր, — ներկայ գտնուի և իր խնձոյքին փայ
լը աւելցնէ. բայց խորհելով որ գուցէ այդ մարդը իր հրաւէրը
չընդունի և պղտիկ մնայ, Հօճան կը շրկէ: Գոռոզը երբ Նասրէտ-
տինը տեսնելով՝ թթուած դէմքով մը «Մարդ չի գտաւ տե՛ք թեզի
դրկեց.» կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Էֆէնտիմ, մարդը
մարդուն, զիս ալ թեզի դրկեց:

294. — Մարմնական ո և է պակասութիւն մը չունեցող, կազմը
ոյժը տեղը, ծոյլ աներես մուրացկան մը ամէն օր դռնէ դուռ կը
մուրայ և բնաւ չախի, անարգանքի, յանդիմանութեան ականջ
չի կախելով՝ հաց, կերակոր, հագնելիք, վերջապէս ինչ որ ըլ-
լայ, կ'ուզէ և բան մը չառած մէկին օձիքը թող չի տար եղեր:
Ասիկա օր մը Հօճան ալ կը դիմէ և կը յամառի բան մը փրցնել:
Նասրէտտին որ լաւ կը ճանչնար զայն, թէեւ քիչ մը ուտելիք
տալով ճամբելը է'ն դիւրին միջոցը կը համարի, բայց տեսնելով
որ տունը բան մըն ալ չիկայ, սրտենդած վար կ'իջնէ և երեսն
ի վեր կը պոռայ — ի'նչ է հերի'ն, ի'նչ կ'ուզես կոր... Աղքատը,
որ ինչպէս ըսինք. ասանկ յանդիմանութիւններու ականջ կախող-
ներէն չէր: «Ի'նչ պիտի ուզեմ էֆէնտի», վիճակս դիտես արդէն...
Աստուծոյ հիւրն եմ, ողորմեցէ՛ք» կը պատասխանէ. Հօճան՝ անոր
ձեռքէն բռնելով մօտերը գտնուած մզկիթի մը առջին կը տանի և
կ'ըսէ՝ — Այօղո՛ւլ, դուն սխալ դուռ դարկեր էիր... Աստուծոյ
տունը ա'ս է:

295. — Հեռաւոր ճամբորդութեան պատրաստուող մէկը ինք-
նիրեն չկրնալով որոշում տալ թէ՛ կինն ու տղաքներն ալ պէ՛տք
է հետ առնել թէ չէ, Հօճան կարծիքը առնել կ'ուզէ: Երբ քովը
կուգայ հեռուեալ խօսակցութիւնը տեղի կ'ունենայ:

- Էֆէնտի, իմացա՞ր... այսինչ տեղը պիտի երթաթամ.
- Այո՛, լուր ունիմ, Աստուած բարի ճանապարհ տայ:
- Բայց, կինս ու տղաքներս ալ հետս տանի՞մ թէ չէ, չեմ
կրնար կոր որոշում մը տալ... տանիմ նե՛ղժուա՞ր կ'ըլլայ արդեօք:

- Եթէ դժուարութիւն չես կրնար աչքդ առնել, մի տանիր.
- Եւ սակայն ինծի անանկ կուգայ որ հետս առնեմ նե՛ղժու
պիտի ըլլայ:
- Անանկ է նէ տար:
- Բայց կը վախնամ որ տղաքներուն համար մեծ յոգնութիւն
մը պիտի ըլլայ:

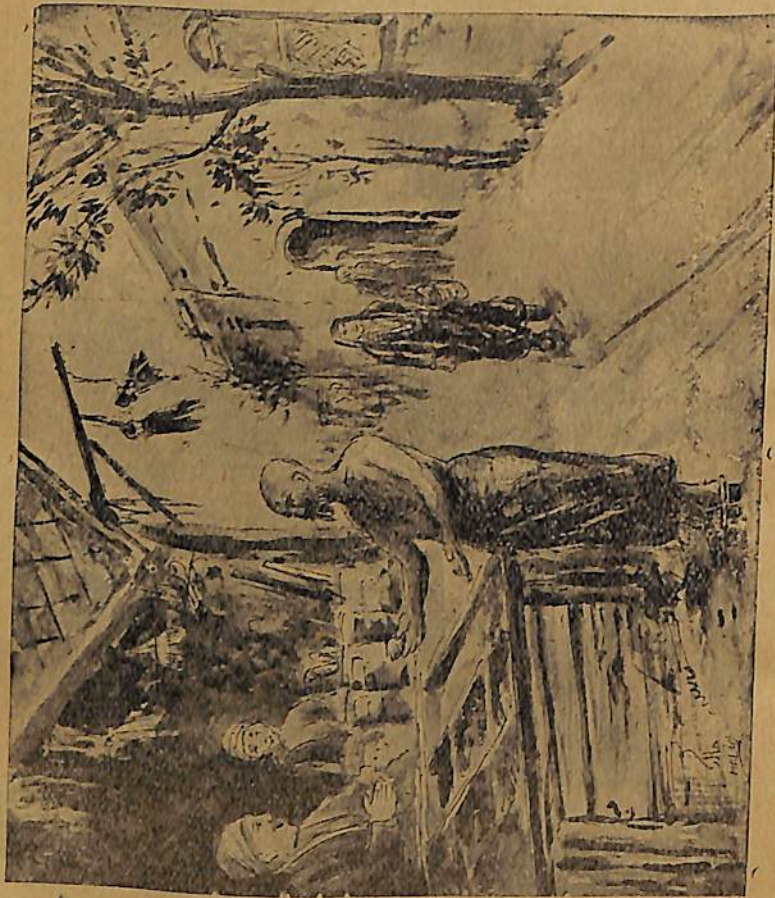
Ձևարձ. 294. — Աստուծոյ տունը ա'ս է:

- Անանկ է նե՛ղժ.
- Բայց իմ հոս չեղած ատենս սիրտերնին չպիտի՞ նեղանայ:
- Անանկ է նե՛ղժ.
- Օղերուն չափազանց տաքութիւնը մտածել կուտայ կոր
ինծի. հապա ելլան հիւանդանան նէ'...
- Անանկ է նե՛ղժ.

— Հետերնիս բժիշկ ալ կայ, և՛ թէեւ հոս մնալու ըլլան նե նորէն հիւանդութեան վտանգը կայ, բայց տանելու ըլլամ նե գոնէ աչքս ետին չի մնար.

- Անանկ է նէ տար.
- Իրաւունք ունիս, բայց...
- Հոս ձգէ՛... .
- Հապա եթէ... .
- Հետդ տար.

Զուարճ. 296. — Բայց դուն ինձա՞ք ըրէ, ես ասանկ բարձրք եկայ:

— Եւ սակայն...

Հօճան ալ չի կրնալով համբերել կը պոռայ—Ալ էրկան ըրիբ բարեկամ՝, հի՛մա քեզի ալ կ'ըսեմ աղոցդ ալ, կա՛մ անոնք ձգէ, կա՛մ իմ օձիքս:

296. — Հօճան շատ ատեն տարբեր տարբեր բազնիքներ կ'երթայ և ամէն անգամին իր արուստ մը ունենալը պատրուակելով բազնիքին դրամը տանելու եր եղեր: Անոր այս վարժութեանը

գիտակ բազնեպան մը օր մը քովը կանչելով գինքը կ'ըսէ — Հօճա՛, ես վաղ անցայ քու դրամէդ, կ'ուզես նե ամէն օր եկուր, բազնիքս լուացուէ՛ պայմանաւ որ դուրս ելլելու ատենդ ամենեւին կորուստի խօսք չընես: Հօճան գոնունակ դէմքով մը կ'ընդունի պայմանը և երդումով մը ապահովցնելէ վերջ բազնեպանը, կը հանուի ներս կը մտնէ: Բայց լուացուելէն ետքը երբ հագուելու համար ծրարին քով կուգայ, տեսնելով որ այս անգամ ծրարը ամբողջովին չկայ, մօրէմերկ վիճակի մէջ ուղղակի բազնեպանին դիմելով կ'ըսէ — Պէ անօրէն, անաստուած մարդ, ես երդում ըրի որ կորուստի խօսքն անգամ չպիտի ընեմ բայց դուն ինձա՛ք ըրէ զուրրցէ՛, ես ներս մտած ատենս աս վիճա՛կն ունէի:

Զուարճ. 297. — Ելլամ ըլլամ, երկուքն մէջսեղ կրնամ ըլլալ:

297. — Հօճան Գաւորի և վաճառականի մը հետ կը ճամբորդէ եղեր: Գաւորն ճամբան ի չք բանալով Հօճանի կը հարցնէ Էֆէնտի՛, շատ զիտցւը շատ կը սխալի կը

սեն, դուն ալ բարոզիդ մէջ սխալած ես երբեք: Նասրէտ-տին պատասխանելով — Ինչպէս չէ, օր մը «ԳԱԶԻՍՆ ՖԻԼ ՆԱՐ...» հատիւը(*) բարոզած ատենս «ԳԱԶԻ ՖԻԼ ՆԱՐ...» (դատաւորը դժոխքին մէջ) ըսի. ուրիշ օր մըն ալ «Ին էլ ՖԻԻՃՃՈՐ ԼԷՖԻ ՀԱԻՄ (դժոխքը ամբարիշտներուն համար է) ըսելու տեղ՝ «Ին էլ ԹԻԻՃՃՈՐ...» (վաճառականներուն համար) ըսելով՝ երբ երկու ընկերոջն ալ բար կը նետէ, Գատըն չի կրնալով մարսել Հօճային այս պատասխանը, կ'ըսէ — Հօճա բնաւ խօսքի տակ չես մնար, ուզես նէ աղուէսէն աւելի՛ խորամանկ, ուզես ալ նէ եզէ մը աւելի ապուշ կ'ըլլաս: Հօճան անմիջապէս երկու ընկերներուն մէջտեղը նետուելով կ'ըսէ — Կը չափազանցէք կոր Գատըն էֆէնտի, շատ կը չափազանցէք կոր... (ու մէյ մը Գատըն, մէյ մըն ալ վաճառականը ցուցնելով) կ'աւելցնէ — Ես՝ ո՛չ այդչափ աղուէս, ո՛չ ալ ասչափ եզ մըն եմ... Ըլլամ ըլլամ երկուքին մէջտեղը կրնամ ըլլալ:

298. — Հօճան բարեկամի մը հետ լիճի մը բովէն կ'անցնի. բարեկամը ջրին երեսը լողացող ձուկերը տեսնելով — էֆէնտի՛, էֆէնտի՛, սա ձուկերուն նայէ կ'ըսէ, Հօճան աչքերը դիմացի բլուրին կ'ուղղէ. ու երբ մարդը՝ — Բարեկամ, ես քեզի ձուկերուն նայէ ըսի, ինչո՞ւ հեռուները կը նայիս կը հարցնէ, Հօճան կ'ըսէ Գուն ինձի մատովդ ձուկերը ցցուցի՞ր, ես մարգարէ՞ եմ որ ձուկերուն ուր ըլլալը դիտնամ:

299. — Հօճային հոգին ապուր մը կ'ուղէ. ու երբ՝ — Ախ ո՞ւր էր հիմակ ըլլար տէ սանկ առատ մանանելով

(*) Իսլամներու մարգարէին՝ Մուհամմէտի խօսքերը հաւսիս կամ հաւսիսի շեքիֆ (խօսք, սուրբ ասացուած) կ'ըսուին. «Գազիան Ֆիլ Եար...»ը այդ հաւսիսներէն մէկն է, որ սա կերպով կը թարգմանուի. «Երկու Գատըն դժոխքին մէջ, Գատը մըն ալ արքայութեան մէջն են: Այն գատըն որ ճշմարտութիւնը (հազգ) կը ճանչնայ և արդարութիւնով կը վճռէ, անիկա արքայութեան մէջն է: Իսկ այն Գատըն որ ճշմարտութիւնը գիտէ և գիտնալով մէկտեղ անիրաւութիւն կ'ընէ, ինչպէս նաեւ ան՝ որ չգիտնալով կ'ընէ (միւսներէն բանը) աս երկու գատըներն ալ դժոխքին մէջ են»:

(նանէ) մը ուտէի. ըսելով կ'սկսի մտածել, մէյ մըն ալ անդիէն դրացիին պղտիկը՝ ձեռքը աման մը բռնած՝ կու. գայ և կ'ըսէ — էֆէնտի՛, մայրիկս հիւանդ է, բիշ մը ապուր կ'ուզէ կոր. Հօճան որ տակաւին իր մանանելով ապուրը կ'երազէր, ինքնիրեն կ'ըսէ՝ Ի՛նչ զարմանալի մարդիկ են սա մեր դրացիները. երեւակայութենէն (նաշիխուշիս) անգամ հոտ կ'առնեն:

300. — Հօճան բարեկամի մը հետ գայլ որսալու կ'երթայ. խոշորկէկ և երկայն մազերով գայլի մը հանդիպելով միասին ետեէն կ'իյնան, գայլը որջ մը մտնելով կ'անհետանայ. ընկերը, որ կենդանիին օձիքը ձգել չէր ուզեր, ետեէն որջը մտնելու կ'աշխատի, բայց ծակը պղտիկ ըլլալուն հազիւ գլուխը միայն ներս կրնայ խոթել, մարմինը դուրս կը մնայ: Հօճան բաւական մը սպասելէն վերջ, տեսնելով որ այլևս չերերար և անշարժ կը մնայ, ոտքերէն բռնելով դուրս կը քաշէ. բայց ի՛նչ տեսնէ աղէկ. մարդուն գլուխը պակսեր է. անմիջապէս գիւղ կը վազէ և ուղղակի անոր տունն երթալով կ'նոջը կը հարցնէ՝ — Սն չէ ամա հաւնի՛մ, ամուսինդ այս առտու դուրս ելաւ նէ՛ ուշադրութիւն ըրի՞ր, գլուխը վրա՛ն էր թէ չէ:

301. — Հօճան երկու կարաս (քիւփ) փեքմէկ առնելով տուն կը տանի և կ'նոջմէն ծածուկ տեղ մը կը պահէ. կարասներէն մէկին բերանը լաւ մը գոցելով կ'նքելէն վերջ միւսը բաց ձգելով ատեն ատեն մաս մը կ'առնէ կ'ուտէ: Ժամանակ մը ետքը կ'ինը կարասներուն պահուած տեղը գտած ըլլալով, ամուսինէն գաղտնի ի՛նք ալ կ'նքուած կարասին տակէն ծակ մը կը բանայ և ժամանակ ժամանակ փեքմէկը կը գողնայ: Օր մը, երբ Հօճան բաց կարասին մէջ, ալ բա՛ն մը չի գտնելով միւսին կը մօտենայ և բերանը կը բանայ, զարմանքով կը տեսնէ որ կէս եզեր է: Ուստի չի կրնալով խելը հասցնել այս բանին երբ բարկացած պոռալ կ'անչել կ'սկսի, կ'ինը քովը գալով՝ — Ի՛նչ կայ էֆէնտի, ինչո՞ւ կը պոռպոսս. կը հարցնէ, Հօճան կ'ըսէ — Ինչպէս չի պոռամ չի կ'անչեմ. ես ասոր մէջիւնը չի գողցնելու համար բերանը կ'նքեր էի, հիմա կը տեսնեմ կոր

որ թէև կնիքը տեղն է, բայց մէջինը կէս եղբր է . . . ին-
տո՞ր կ'ըլլայ ասիկա, ու երբ կինը — էֆէնտի', կ'ըսէ, չըլ-
լա՛յ որ տակէն ծակ մը բացած ու գողցած ըլլան . . . Հօ-
ճան բարկութիւնով երեսն ի վեր կը պոռայ — Ապո՛ւշ
կնիկ, պակասածը տակէն չէ որ . . . վրայէ՛ն է:

302.— Հօճան միջոց մը ճաշարանի մը մէջ աշկեր-
տութեան կը մտնէ: Վարպետին հաճելի երեսնալու հա-
մար եկող յաճախորդներուն առատօրէն կերակուր տալով
առանց փոխարժէքին նայելու «հրամմեցէր կերէք, անուշ-
ներ ըլլայ» կ'ըսէ, ժամ մը առաջ սահասնները պարպելը
կը նայի եղբր: Օր մը երկու չարածճիներ խանութը մըտ-
նելով փորեբնին լաւ մը կշտացնելէ վերջ երբ՝ Հօճան
խաղ մը ընելու համար՝ երկուքը մէկ «Իրամը ես պիտի
վճարեմ. — Չէ՛, անկարելի բան է, ե՛ս պիտի տամ.» ըսե-
լով սուտէն անհամաձայնութիւն մը կ'ունենան, Հօճան
միջամտելով կ'ըսէ — Ինչո՞ւ պարապ տեղը կը վիճիր բարե-
կամե՛ր, եկէք իմին աչքերս կապեցէք, որբերնիդ բռնելու ըլ-
լամ նէ թող ան վճարէ: Հօճային առաջարկը անանկ աղուոր
կուգայ մարդոցը գործին որ, անմիջապէս լաւ մը կը կա-
պեն անոր աչքերը և առիթէն օգտուելով կծիկը կը դնեն:
Հօճան, երբ ինքնիրեն՝ «ա՛խ մէյ մը սըւոնք երկուքը մէկ
բռնէի տէ երկուքէն ալ զատ զատ դրամ առնէի» ըսելով
խանութին մէջ ասդին անդին կը վազվառէ, յանկարծ
սեղանն է ոտքերուն կը հանդիպի և տակն ու վրայ ըլլա-
լով վրայի սպասները մեծ աղմուկով գետին կ'իյնան կը
կոտորտին: Վարպետը որ այդ միջոցին խանութին վեր-
նայարկը կը գտնուէր, երբ աղմուկին ի՛նչ բանէ առաջ
եկած ըլլալը իմանալու համար վար կը վազէ, Հօճան, որ
տակաւին ասդին անդին կը վազվառէր, պինդ կերպով
զանիկա բռնելով կը պոռայ. — Հա՛, բռնեցի՛ . . . տո՛ւր նա-
յինք հիմա դրամը. ու երբ աչքերը բանալով վարպետը կը
գտնէ զիմացը, հասկնալով որ խաղի մը զոհն եղած է, կը
չուարի կը մնայ և սակայն երբ վարպետը կրակ ու բոց
կտրած՝ — Ծօ՛՛ աս ի՛նչ խայտառակութիւն է, խենդեցա՛ր
ի՛նչ եղար. կը պոռայ, Հօճան շուարած՝ ուրիշ խօսք մը

չի կրնալով գտնել, կ'ըսէ. — Ի՞նչ պիտի ըլլայ, դուն ալ
ինծի պէս կոյր չէի՞ր ես. . . թող աչքերդ բանայիր. յա-
ճախորդներդ կերան խմեցին, ետքն ալ սեղանը տակնու-
վրայ ընելով փախան, ու երբ բռնելու համար ետնուուն
կը վազէի, զիմացս դուն ելար, հիմա դրամը տուր որ
սովորես:

303.— Հօճան զիշեր մը երազին մէջ ինքզինքը պետ-
քարանը կարծելով լաւ մը թող կուտայ և վարտիքը կը
մնտոէ: Առտուն տեսնելով որ վրան դուխը, սաւանը ամ-
բողջ աղատութեան մէջ է, մինչև ուշ ատեն չելլեր ան-
կողինէն և կ'սկսի միջոց մը խորհիլ: Ու երբ կինը գալով
— էֆէնտի', ցերեկ եղաւ գեռ կը պառկի՞ս. կը հարցնէ,
Հօճան սրտնեղութիւնով — Գնա բանդ կնի՛կ, գնա բանդ
կ'ըսէ, իմ հոգս ինծի չօգտեր, մէյ մըն ալ բեզի՛ խօսք
հասկցնեմ: Կինը շուարած երբ սրտնեղութեան պատճառը
կը հարցնէ, Հօճան կ'ըսէ — Գիշերը սոսկալի երազ մը տե-
սայ, պատմեմ, մտիկ ըրէ. անկողինիս մէջ նուրբ շիշ մը
կար, շիշին վրայ ալ հաւկիթ մը, հաւկիթին վրայ միլնարէ
մը, անանկ միլնարէ մը որուն ծայրը մինչև երկինք կը
հասնէր. ատ մինարէին վրայ ալ ե՛ս կայի. հիմա, ըսէ տես-
նեմ, եթէ իմ տեղս դուն ըլլայիր ի՞նչ կ'ընէիր: Ու երբ
կինը զարհուրած ի՞նչ պիտի ընէի, կասկած չկայ որ
վախէս կը միզէի . . . , կը պատասխանէ, խալլո՛ մի՛ ըներ
ուրեմն, կը պատասխանէ Հօճան, ես քիչ մը աւելի ըրի,
եկո՛ւր տէ մտքրէ:

304.— Էէնկթիմուր, Ագշէհիբ գտնուած ատեն, օտարական
մը գալով թարգմանի միջոցաւ կը հասկցնէ թէ ինք չըջիկ-գի-
տուն մըն է և թէ շատ երկիրներու գիտուններուն հետ տեսնուած
ըլլալով Անատոլուի մէջ ալ համբաւ շինող մէկը կը
անոր ալ կարգ մը հարցումներ ընէ. ուստի եթէ ունին անանկ
մէկը կը խնդրէ որ ներկայացնեն: Էէնկթիմուր իր աւագանին
ժողովի հրաւիրելով օտարականին խնդրանքը յայտնելէ վերջ
կ'աւելցնէ՝ «Աս մարդուն քով պզտիկ մնալը երկրին կրթական
մակարդակին վրայ շատ գէշ պիտի ազդէ, ուստի անանկ մէկը
գտնելու է որ միւս երթալիք տեղերը չըսէ թէ Անատոլուի մէջ
ուսում, գիտութիւն ըսուած բանը գոյութիւն չունի. . . մարդ մըն
ալ չկրցայ գտնել ևն.» Աւագանին ժողովէն ելլելէն վերջ բա-

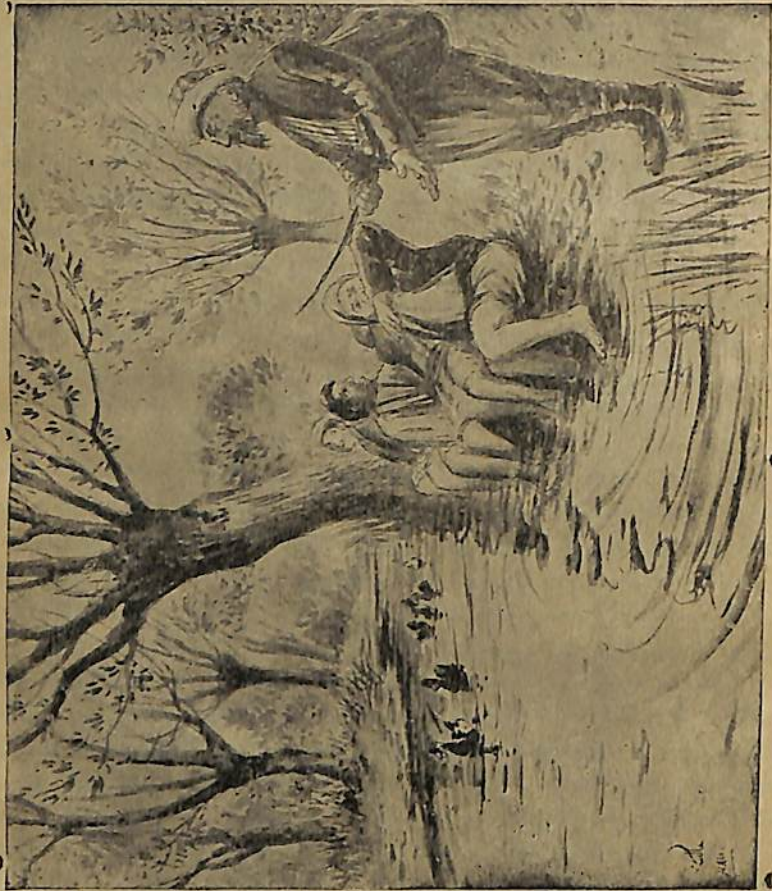

ւական կը խորհրդակցի և Գօնիայէն, Կեսարիայէն գիտուններ բերել կ'ուզէ. իրենցմէ մին կ'ըսէ՝— Դուրսէն մարդ բերելը շատ երկար պիտի տեւէ, ասկէ զատ ձգենք աշխարհաշրջիկ գիտունը, Լէնկթիմուրն ինտոր պիտի համոզենք. մէյ մը սա մեր Նասրէտտինն ըսենք նե ինտոր կ'ըլլայ...» Ժողովականները բանաւոր գտնելով այս առաջարկը, «Շատ աղէկ կ'ըլլայ, մեր հօճան աս գործին հախճան կրնայ գալ» ըսելով երբ Հօճան կը դիմեն, Նասրէտտին կ'ըսէ՝— Դուք ատ գործը ինծի ձգեցէք. եթէ կարենամ յարմար պատասխաններով գոհացնել այդ օտարը, ձեր ամէնքէն ալ զատ զատ նուէրներ կ'առնեմ, Լէնկթիմուրինն ալ ուրիշ. իսկ եթէ չի յաջողիմ, ան ատեն դուք ինծի համար կ'ըսէք թէ՛ շատ կա ապուշին մէկն է, առանց մեր գիտութեան ինքզինքը իբր գիտուն ձեր առջին նետեր է. մենք չենք ընդունիր ևն...» Պալատականները գոհ մնալով Նասրէտտինի այս խրատէն կ'ըսեն — էֆէնտի, դուն աս գործին մէջ մեր երեսը ձերմակ հանէ տե՛ ինչ որ կ'ուզես կուտանք, Խնդիրը այս կերպով կը վերջացնեն: Երբ որոշեալ օրը կուգայ, օտարականը ուղղակի Լէնկթիմուրի քով գալով կը նստի. քիչ մը ետքն ալ Հօճան՝ գլուխը անագին փաթթոց մը, կռնակը լայնկէկ թիկունքով ճիւղպէ մը և ետին ալ քանի մը սօփրաններ, փառաւոր մուտք մը գործելով՝ կուգայ Լէնկթիմուրի դիմացը կը բազմի: Օտարականը անմիջապէս փայտ մը առնելով գետնին վրայ բոլորակ մը գծելէ վերջ երբ Հօճան երեսը կը նայի և պատասխանի կը սպասէ, Նասրէտտին ձեռքի դաւազանովը այդ բոլորակին ճիւղ մէջտեղէն գիծ մը քաշելով երկուքի բաժնելէ վերջ օտարականին երեսը կը նայի. ետքը նոյն բոլորակին լայնքէն ալ գիծ մը քաշելով չորսի բաժնելէն վերջ, երբ երեք մասը զատ ու մէկ մասն ալ զատ մատնանչելէ վերջ, երեքին համար մատը իրեն և մէկին համար ալ մատը օտարին կ'երկնցնէ, կարծես հասկցնել ուղելով թէ երեքը իմս, մէկը քուկդ է, օտարականը իր հարցումին գոհացուցիչ պատասխան մը առած ըլլալու երեւոյթով կ'անցնի ուրիշ փորձի մը: Ձեռքին մատները ծաղկի բաժակի մը մէջ դէպի երկինք և ձեռքին վրայի մասն ալ դէպի գետին ուղղած մէկ քանի անգամ վեր վար շարժելէ յետոյ, նորէն Հօճան կը նայի. Նասրէտտին ձեռքին և մատներուն միեւնոյն ձեւը տալէ վերջ երբ ճիւղ անոր ըրածին հակառակը՝ այսինքն մատները դէպի գետին և ձեռքին վրայի մասն ալ դէպի երկինք, նոյն շարժումը կ'ընէ, օտարականը դարձեալ գոհունակ դէմք մը ցոյց կուտայ: Ու երբ վերջին փորձին անցնելով՝ ձեռքովը իր փորը ցոյց տալէ վերջ մատները մէկիկ մէկիկ գետնին վրայ կը դնէ և կենդանիներու քալուածքը կը նմանցնէ, Հօճան ալ դրպանէն հակիթ մը հանելով անոր

ցոյց տալէ վերջ երկու թեւերը երեքնելով թուուններուն թը-
 ոիչքը կը մատնանչէ: Գիտունը այս անգամ չափէն աւելի գո-
 հունակ դէմքով մը երբ ուղղակի Նասրէտտինին քով կ'երթայ և
 անոր ձեռքը կը համբուրէ, բոլոր ներկաները չափազանց ու-
 բախացած՝— Ապրի'ս էֆէնտիս, ապրի'ս, յաղթանակը տարիր, ե-
 րեսնիս ճերմակ հանեցիր. ըսելով՝ առատօրէն կը վարձատրեն
 զինքը: Լէնկթիմուր, իր կարգին, մեծ պատիւներով կը շնոր-
 հաւորէ Հօճան և թանկագին նուէրներ կուտայ անոր: Ժողովը
 ցրուելէ վերջ Լէնկթիմուր երբ օտարականը իր քով հրաւիրե-
 լով թարգմանի միջոցաւ կը հարցնէ թէ՛ ինչ էր հարցուցածը և
 ինչ առաւ պատասխանը, օտարականը կ'ըսէ.— Աշխարհի ստեղ-
 ծագործումի մասին յոյն և հրեայ գիտուններուն միջեւ կարծիքի
 անհամաձայնութիւն մը ըլլալը գիտէի. բայց որովհետեւ իսլամ
 գիտուններուն կարծիքը անձանօթ էր ինծի, կը փափաքէի գիտ-
 նալ թէ՛ արդեօք անոնք ինտոր կը խորհին, ուստի երբ բոլոր-
 ակ մը գծելով աշխարհի կլորութիւնը մատնանչեցի, էֆէնտին
 ասիկա ընդունելով հանդերձ ուղղահայեաց մը գծելով՝ արեւելեան
 ու արեւմտեան կիսագունտերը մատնանչեց, ետքը հասարակածը
 գծելով գունտը չորս մասի բաժնեց և անոր երեքը իրեն մէկը
 ինծի ցոյց տալով՝ հասկցնել ուղեց թէ աշխարհի երեք մասը
 ջուր, մէկ մասն ալ ցամաք է: Յետոյ երբ մատներս դէպ ի եր-
 կինք բարձրացուցած՝ արարչագործութեան գերբնականութեան
 գաղտնիքը շնչտելով գետնինն ելած բոյսերուն, ծառերուն, ջու-
 րերուն հանքերուն յիշատակութիւնը ըրի, ձեր այդ մեծ Գիտունը
 իմ շարժումիս ճիւղ հակառակն ընելով՝ հասկցնել ուղեց թէ՛
 պէտք չէ մոռնալ նաեւ երկինքէն դէպ ի երկիր իջնող անձրեւ-
 ները, արեգական կենսատու ճառագայթները և ուրիշ շատ մը
 երկնային երեւոյթներ, որոնք եթէ չըլլային երկրի վրայ ոչ ա-
 րարածները կրնային կեանք ունենալ, ոչ ալ բուսականութիւնը:
 Իսկ երբ փորս ցուցնելով՝ արգանդէն ծնունդ առած մարդիկը, և
 մատներս գետնին վրայ քալեցնելով՝ կենդանիները զուգաւո-
 րումով իրենց սեռը կը շատցունեն ըսել ուղեցի, ձեր այդ
 պատուական Գիտունը գրպանէն հակիթ մը հանելով և ձեռքերը
 թաշուններու թեւերուն պէս շարժելով՝ հասկցնել ուղեց թէ՛
 ինչո՞ւ չեմ յիշեր նաև թուունները որոնք հակիթէն կ'առնեն
 իրենց գոյութիւնը: Ահա՛ անոր այդ յաջող պատասխաններէն կը
 հասկնամ որ էֆէնտին ոչ միայն երկնային, այլև երկրային բո-
 լոր գաղտնիքներուն կատարեալպէս հմուտ և ճշմարիտ իմաստուն
 մըն է. հետեւաբար կ'արժէ որ դուք ամէնքդ ալ պարծիք ա-
 նով և գիտնաք անոր արժանիքը: Օտարականը առօք փառօք
 ճամբու դրուելէն վերջ երբ Հօճան կը կանչուի իրմէ ալ բա-

ցատրութիւնն ուզելու համար, այս վերջինը կ'ըսէ. — Կը զարմանամ ձեզի որ այդ մարդուն համար գիտութեան ծով մըն է ըսելով պարսպ տեղը մեծ հոգեբու մէջ ինկած էիք, մինչդեռ անիկա պարզապէս ծակաչք. անօթի շունին մէկն է եղեր. քովը եկածիս պէս շրջանակ մը գծելով «ա'խ հիմա թէփսի մը պէտքէկ ըլլար» ըսել ուզեց, ու երբ ճիշդ երկու կէս ընելով աղբօր պէս բաժնեցի, տեսայ որ ամենեւին անտեղուանքը չըլլար կոր, ուս-

Չուարձ. 305 — Սորերնուզ տէր եղար ա'... Նորին խառնուի նի, լուր տուէր ինծի:

տի չորսի բաժնելով երեքը ինծի. մէկը քեզի ըսի, տեսայ սր խեղճը «ինծի ատ ալ կը բաւէ» ըսելով հաւանութիւն յայտնեց. առջի բերան զարմացայ թէ՛ ինչո՞ւ արդեօք շուտով մը համակերպեցաւ. մէյի՛ր ուրիշ սպառնալի՛ք ունի եղեր... երբ՝ «հիմա մեծկակ սահանով, առատ իւղով փիլաւ մը ըլլար ատ ուտէինք» ըսել ուզեց, ես ալ «փիլավին վրայ՝ աղ, պղպեղ, պիստակ, խաղող ալ ցանել պէտք է» ըսի. աս ալ ասանկ անցաւ, նաքը, փո-

րը ցուցնելով և մատներովը գետնին վրայ քալելու ձեւ մը ընելով հասկցնել ուզեց թէ՛ հեռաւոր տեղէ մը եկած և երկար ատենէ ի վեր բերանը բա՛ն մը դրած չըլլալուն համար չափազանց անօթի է. ես ալ ըսել ուզեցի որ՝ «բարեկա՛մ, ես քեզմէ շա՛տ աւելի անօթեցած եմ. և ներսիդիս այնչա՛փ պարսպ է, մարմինս այնչափ թեթեւցած է որ թռչունի մը պէս թռչիլը ինծի համար բան մը չէ... առտուն ելայ նէ՛ կինս նախաճաշի համար հաւկիթ մը տուած էր, բայց քու երեսէդ անչափ աճապարեցի որ ան անգամ ուտելու առիթը չունեցայ գրպանս դրի:»

Հօճաին այս հիանալի մեկնութիւնը այնչափ հաճօյք կը պատճառեն ներկաներուն որ, ասոնք անգամ մըն ալ, և առաջինէն ա՛լ աւելի առատօրէն կը վարձատրեն զինք:

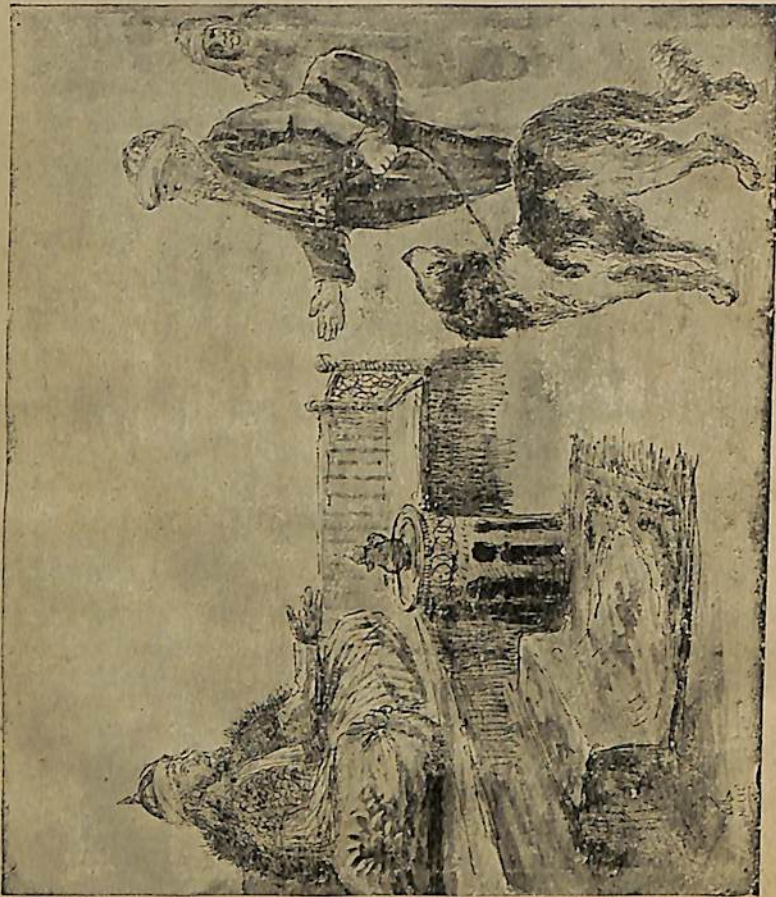
305. — Ագշէհիրցի քանի մը աղաքներ օր մը գետակի մը եզերքն երթալով բով բովի կը նստին, ոտքերնին ալ ջուրը կը խոթեն: Ասոնցմէ մին երբ ընկերներուն դառնալով — Բարեկամներ ոտքերնիս ջուրին մէջ իրար խառնուեցաւ, հիմա ինտո՞ր պիտի զատենք, կը հարցնէ, ուրիշ մը, որ Նասրէտտինին հեռուէն գալը տեսած էր, կը պատասխանէ՛ — Էֆէնտի սա կողմ կուգայ կոր, անոր ըսելու ըլլանք նե՛ ամենուս ոտքերն ալ կրնայ զատել: Ու երբ միւսները համակերպելով Հօճաին կը դիմեն Նասրէտտին փայտի կտոր մը առնելով կը սկսի ուժով մը հարուածել մերկ ոտքերը. ետքը տեսնելով որ ձեծն ուտողը, կապիկի պէս կը ցատկէ կ'ելլէ կոր գետնէն, կ'ըսէ — Տղաքնե՛ր, ոտքերնուդ տէր եղա՛ք ա... նորէն խառնուի նէ՛ լուր տուէք ինծի:

306. Կծծիութեան մէջ մատով ցուցուելիք Սուչաչի մը, օր մը Հօճան բովը կանչելով կ'ըսէ — Էֆէնտի, դուն որսի շատ փափաք ունիս, շատ ալ որսորդներ կը ճանչնաս, ինծի որսի շուն մը գաիր որ ականջները նապաստակի, ոտքերը եղնիկի (կէյիկ) և մէջքն ալ մըջիւնի մէջքի պէս բարակ ըլլայ: Հօճան կը խոստանայ և կը մեկնի. քանի մը օր ետքը, իշու չափ որսի շուն մը առած երբ բովը կուգայ և՛ — Չեր ուզած որսի շունը բերի, ահաւասիկ. կ'ըսէ, Սուչաչին մէյ մը սանկ կենդանիին նայելէ վերջ բարկութիւնով մը՝ — Հօճա՛, ես բեզմէ ասա՞նկ շուն ուզեցի, ի՞նչ խայտառակութիւն է աս... բեզի չըսի՞

որ եղնիկի մը պէս բարակ, նապաստակի մը պէս ալ թե-
թեւ պիտի ըլլայ, կը պուռայ, Հօճան դիմացինին կծծիու-
թիւնը ծաղրելով կը պատասխանէ. — Հոգ մի ընէր էֆէն-
տի՛, բերած շունս այնչափ ընդունակ է որ, սա ապա-
րանքին մէջ, քիչ ատենէն, ձեր ուղած ձեւը կ'առնէ:

307.— Հօճան զեղեցիկ գառնուկ մը ունի՝ եղեր.

Գր. արժ. 3. 6. — Աս ապարմբին մէջ քիչ ատենն ձեր ուղած ձեւը կ'առնէ.

դրացիները ետեւէն կ'իյնան կ'ստիպեն որ կտրէ տէ փա-
ռաւոր խնճոյք մը ընեն. Հօճան ահանջ չի կախեր. բայց
անոնցմէ մին օր մը այդ գառնուկը կը գողնայ և բարե-
կամներու հետ խորովելով կ'ուտեն: Հօճան երկար ատեն
գառնուկին գողը փնտռելէ վերջ հասկնալով որ իր դրա-
ցիներէն մէկն է եղեր, ան, երես չի դար. միայն թէ տես-

նալով որ ան ալ թիֆթիկ մազերով հիանալի այժմը ունի,
առիթն ու միջոցը գտնելով կը գողնայ ու կը կտրէ:
Դրացին, երկու տարիի չափ կը փնտռէ այժը, բայց չի
գտներ, և՛ որովհետեւ ծայր աստիճան ծակաչք և միեւնոյն
ատեն չափազանցող մէկն է եղեր, առանց վայրկեան մը իսկ
զայն մտքէն հանելու, ո՛ւր և ե՛րբ որ կենդանիի մը խօս-
քըն ըլլայ իր կորսուած այժին խօսքը բանալով՝ «սա՛նկ
գէր էր, սա՛նկ իւղոտ էր, սա՛չափ բարձրութիւն ունէր,
մազերը սա՛չափ երկար էին. . . ևն.» կ'ըսէ կը գովէ եղեր.
Երբեմն ալ գովեստին մէջ այն աստիճան առաջ կ'երթայ
որ, երբ այժը չի տեսնողները՝ իր խօսքերուն հաւատալով,
«զարմանալի բան . . . սա ի՛նչ աննման այժ է եղեր» կ'ը-
սեն կը զարմանան, Հօճան չափազանց կը բարկանայ և
սակայն զգալի չընէր: Օր մը այդ մարդը երբ հաւաքոյ-
թի մը մէջ նորէն առիթը գտնելով այժին խօսքը կը բանայ
և այս անգամ ուղտի մը չափ մեծցնելով բուրդը մինչեւ
վեց օխայի կը հանէ և հակառակ գոյնը սեւ ըլլալուն
«ձիւնի պէս ձերմակ էր» կ'ըսէ Հօճան ա՛ս աստիճան սու-
տին և չափազանցութեան չի կրնալով հանդուրժել իսկոյն
տուն կը վազէ և այժին մորթը առածին պէս ներկանե-
րուն բերելով կ'ըսէ Աստուածնիդ սիրէք նայեցէ՛ք, ձեր-
մա՞կ է սըւիկա թէ սե . . . ուղտի՞ չափ է թէ կատուի
չափ. . . սա մարդը խիտն ու ամօթը ի՛նչ է չգիտեր:

308. — Հօճան յաճախ յամառ աղու մը կը հանդիպի,
որ միշտ՝ «ինձի մա՛րդ չի կրնար խաբել» կ'ըսէ կ'երթայ
եղեր: Հօճան քանի քանի անգամներ ասիկա մտիկ ընելէ
ետքը, երբ օր մը դարձեալ միեւնոյն յանկերգը կը լսէ,
«Կեցիր հոս քիչ մը երթամ գամ՝ նայէ ինտոր կը խաբեմ
բեզի.» ըսելով կը հեռանայ: Տղան երկար ատեն հոն ան-
չարժ կը սպասէ թէեւ, բայց Հօճան չի դառնար, և երբ
սրտնեղութենէն կ'սկսի վեր վար պտըտիլ ու բիթին
տակէն մուտալ, ազգականներէն մէկը բովը գալով կը
հարցնէ — Այո՞րդ հոս ի՞նչ կեցեր ես, ինքնիրենդ ի՞նչ
կը մուտաս. ու երբ աղան Հօճային յանձնարարութիւնը
կը պատմէ, մարդը բրբջալիւր կնդուրով մը կը պատաս-

խանէ՛ — Ապուշ տղայ, քեզի խաբեր է եա՞ . խաբելը ուրիշ ի՞նչ կերպ կ'ըլլայ:

309. — Հօճան մածուն առեր, բարեկամի մը հետ պիտի ուտէ եղեր. երբ ընկերը՝ — Ես իմ բաժինիս շաքար պիտի ցանեմ. կ'ըսէ, Հօճան՝ — Բարեկա՛մ եթէ մինակ քու առջիդ ցանես, հարկաւ համը քիչ մըն ալ ասդին կ'անցնի, անճոռնի բան կ'ըլլայ. անոր աղէկը՝ ամէն կողմն ալ ցանէ տէ՛ բերնի համով ուտենք. կը պատասխանէ, — Շաքարս քիչ է, կը պատասխանէ ընկերը, ատ բանը չպիտի կրնամ ընել: Ը երբ Հօճան մախաղին մէջէն ձիթախաղի պղտիկ շիշ մը հանելով՝ — Անանկ է նե ես ալ իմ բաժինիս ձիթախաղ կը լեցնեմ. ըսելով շիշը մածունին վրայ կը բռնէ, մարդը արգիլելով ի՞նչ կ'ընես, էֆէնտի՛, մածունին վրայ իւզ կը լեցուի՞ կը պուսայ, — Քեզի ինչ, կ'ըսէ Հօճան, իմ բաժինս չէ՞ մի, ինչ կ'ուզեմ ան կ'ընեմ. — Աղէկ, բայց իւզը ամէն կողմ պիտի տարածուի և մածունին համը պիտի աւրէ. Քանի որ ատանկ է, կ'ըսէ Հօճան, մինակ շաքարը ցանէ:

310. — Հօճան երկար ճամբէ մը դառնալուն, չափազանց յոգնած, ծառի մը շուքին կը նստի և կ'ըսէ. — Տէր Աստուած, հիմա պէտք չէ՞ր որ էշ մը ունենայի տէ սա մնացած ճամբան ալ անով կտրէի: Խեղճ Հօճան հազիւ խօսքը աւարտած էր, մէյ մըն ալ անդիէն ձիւնոր մը, որուն կը հետեւէր հազիւ վեց ամսու մտրուկ մը (քայ), ուղղակի վրան գալով կ'ըսէ. Բարեկա՛մ, ի՞նչ ծոյլ ծոյլ երկնցեր պառկեր ես հող, չեղլե՞ս աշխատիս. շո՛ւտ, ելիք տեսնեմ, սա մտրուկը կռնակդ առ տէ քիչ մը պտըտցուր, շատ յոգնեցաւ: Հօճան հազիւ բերանը բացած՝ — Կ'աղաչեմ էֆէնտի, ես շատ յոգնած եմ... կարողութիւն չունիմ. կը պատասխանէ, մարդը խորազանն է շրա՛խ... քիթին բերնին կը փակցունէ. Հօճան յանկարծակիի եկած՝ վախնալով որ հարուածը մէյ մըն ալ կ'իջնէ անմիջապէս մտրուկը կռնակը առնելով կը սկսի ծառին բոլորտիքը վազվռտել. անգուրթ մարդը այսչափով ալ գոհ չմնալով ետեւէն կ'իյնայ և քանի քանի անգամ կը խորազանէ Հօճան. ա-

նանկ որ նասրէտտին տասը վայրկեանի չափ ծանր բեռին տակ չարչարուելէն ետք, կենդանիով մէկտեղ շնչասպառ գետին կ'իյնայ կը մնայ: Ասիկա բարեբախտութիւն մը կ'ըլլայ իրեն համար, որովհետեւ այդ բարասիրտ մարդը խորազանի վերջին հարուած մըն ալ տալէ վերջ «Այրաւն-ձի քուրք դուն ալ...» բացողանջելով կ'առնէ կը բալէ: Հօճան բաւական ատեն ետքը ինքզինքին դալով երբ բոլորտիքը կը նայի և մարդ մարդասանք չի տեսներ, կ'ըսէ — Տէր Աստուած արդեօք ձերայած և ակռաներս թափած ըլլալուն համար չի կրցա՞յ հասկցնել... ես հեծնելիք էշ մը ուզեցի, դուն վրաս հեծնող մտրուկ մը զրկեցիր:

311. — Հօճան աղջկանը ձեռքը սափոր մը աալով աղբիւր զրկելէ առաջ երեսին անանկ ուժով ապտակ մը կը զարնէ որ, խեղճ աղջիկը լալ կը սկսի: Դրացիներէն մին երբ անոր անմեղունակ գէմքէն վազող արցունքէն զգածուած՝ — էֆէնտի՛ ի՞նչ կ'ուզես պղտիկէն, ի՞նչու պարապ տեղը կը զարնես կը հարցնէ, Հօճան կ'ըսէ — Ապտակը հիմակուրնէ փակցնելու է որ, հետեւանքին ծանրութիւնը կշռելով սափորը կտորելէն զգուշանայ. կտորելէն ետքը տրուած պատիժը ի՞նչ օգուտ ունի:

312. — Հօճան երազին մէջ կը տեսնէ որ դրացի կիներ տունը եկեր և ուրիշ կնոջ մը համար «սանկ աղէկ է, նանկ աղէկ է, առնողը չի զղջար» ըսելով իր հետ ամուսնացնելու կը ջանան: Հօճան ճիշդ այդ միջոցին յուզումէն արթննալով երբ կը տեսնէ որ կինը՝ անհող ու անտարբեր՝ շնորհքով բուն մը կը բաշէ, մշտելով կ'արթընցնէ ու կ'ըսէ. պէ անճարակ կնի՛կ, բթիս տակը ըլլալով հանդերձ ի՞նչու ձայնդ ձունդ չես հաներ. դրացիներդ եկեր բռնի կը կարգեն կոր ինձի... շո՛ւտ ելի տէ՛ տէֆըրէ սըւոնք, ետքը օրքապդ գալու ըլլայ նէ չեմ խառնուիր... գիտե՞ս եա, հիները յարգ-պատիւ չեն ունենար, ետքը չըսաւ, չըսես:

313. — Դրացիներէն անբարոյ կին մը երբ օր մը Հօճանի ըով գալով աղջկանը համար՝ — էֆէնտի, ոտքդ պագնեմ կամ նուախա մը կամ նեֆես մը (չունջ) ըրէ տէ

աս աղջկանս ձեռքէն աղատէ ինծի, ալ չըրած խենդու-
թիւնը չի մնար կոր. կ'ըսէ կը գանգատի, Հօճան կը պա-
տասխանէ՝ — Այոյոյն, ինծի պէս ծեր մարդուն ճշտախան,
չունչը ի՞նչ օգուտ կ'ընէ. դուն անոր սանկ տասնըութը
քսան տարեկան երիտասարդ մը գտիր տէ կարգէ. ասիկա՝
աղջկանդ թէ՛ հօճա (ուսուցիչ) և թէ՛ գօճա (ամուսին)
կ'ըլլայ և երկուքնիդ ալ կարգի կը դնէ:

314. — Հօճաին կինը հիւանդացի է. Հօճան ամէն
տուն դառնալուն ուղղակի անոր անկողնին գլուխը եր-
թալով լալ կը սկսի դրացիներէն կին մը, երբ մխիթա-
րելու համար զինքը՝ — Էֆէնտի՛, ինչո՞ւ պարապ տեղը
կուլաս, փառք տիրոջը հանրմը վտանգաւոր վիճակ մը
չունի, իշալլահ քանի մը օրէն ալ ոտքի կ'ելլէ. կ'ըսէ,
Հօճան կը պատասխանէ՝ «Այոյոյն ես դբաղած մարդ եմ.
կրնայ ըլլալ որ վաղը միւս օր ալ գիւղերը երթամ, քանի
որ պարապ եմ ձգէ՛ որ կուշտ ու կուռ լամ, ետքը ասոր
վրայ ո՞վ պիտի լայ:

315. — Պարսիկի մը Ատրպատականէն նամակ մը կու-
գայ. մարդը կարգալ գրել չգիտնալուն Հօճաին դիտելով
կը խնդրէ որ թէ՛ նամակը կարգայ և թէ հասկցունէ:
Հօճան նամակը ձեռքն առնելով երբ քալից գրով և պարս-
կերէն լեզուով գրուած ըլլալը կը տեսնէ, տիրոջը դարձ-
նելով կ'ըսէ — Բարեկամ, ասիկա պարսկերէն գրուած է, ես
աս լեզուէն չատ չեմ հասկնար, ասկէ գատ գիրն ալ քալից
է, չեմ կրնար հանել: Պարսիկը բարկացած, երբ՝ — Մարդ
Աստուծոյ, քանի որ պարսկերէն չես հասկնար, կարգալ
չես գիտեր հապա ինչո՞ւ ատ պաշտօնդ տիպիկի չափ գա-
վազովդ, շաղագքի բարի չափ փաթթոցովդ «Հօճա եմ»
ըսեր մէջտեղ ինկեր ես. կը հարցնէ, Հօճան գլուխի գա-
վուզը և կունակի ճիւղպէն հանածին պէս մարդուն առ-
ջին նետելով կ'ըսէ — Բարեկամ, եթէ կարգալը գալիւզով
ձիւղպով կ'ըլլայ, սըռնը հագիր տէ տո՛ղ մը կարգայ
տեսնեմ. . . :

316 — Հօճան, ճամբուն վրայ, տեսնելով որ երկու հոգի
տղեղ և անբարոյ կնոջ մը համար իրարու հետ կը կուռին,

վերջաւորութեանը սպասելով կանգ կ'առնէ կը դիտէ: Այդ
միջոցին անցորդ մը իրեն մօտենալով երբ՝ — Էֆէնտի՛
բան մը հասկցա՞ր ի՞նչ է եղեր կուռին շարժառիթը, կը
հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ի՞նչ պիտի ըլլայ, եր-
կու շուն չոր ոսկորի մը համար կը կուռին:

317. — Հօճան Աֆիօն Գարահիսար գտնուած միջո-
ցին պարսիկի մը հետ կը ծանօթանայ: Ասիկա՛ օր մը
երբ քաղաքին հիւսիսային կողմը տեսնուող սեպածեւ ժայ-
ռերու կոյտը Հօճաին ցուցնելով ինչ ըլլալը կը հարցնէ,
Հօճան առանց մտածելու՝ — Պօստաւ գոշոշախ է կը պա-
տասխանէ. ու երբ պարսիկը՝ «ես քի պոշ պիտի սիվրի,
նի՞ձէ գոշոշ օրոշ պար» կը հարցնէ զարմանքով. Հօճան
կ'ըսէ — Մէջիդին մաքրեր են տէ՛ անկէ ներսը դրսին
դարձուցեր են որ չորնայ:

318. — Հօճան բանի մը ընկերներով Ագչէհիլի լիճին
մօտերը պտոյտի գացեր է: Ճաշէն ետքը երբ ամէնքը մէկ
լիճին եզերքը ձեռք լուալու կ'երթան, մէջերնէն մէկը,
որ ինքն մըն է եղեր, ինտոր կ'ըլլայ ոտքը կը սահի ջու-
րը կ'իյնայ. բովը կեցողները երբ մինչեւ սրունդներնին
ջուրը մտնելով՝ «ձեռքդ տո՛ւր, ձե՛ռքդ...» կը պոռան,
ինքանը որ ինքնիրենը ջուրէն ելլելու ճիգեր կ'ընէր, ա-
մենեւին ականջ չի կախեր: Այս միջոցին նասրէտտին
բուրդ ու քապուշ բովերնին վազելով՝ — Փաշուեցէք նա-
յիմ բարեկամսն՛ր, քաշուեցէք, պարապ տեղը սիրտ մի՛
հատցունէք, ան կը խեղդուի, նորէն ձեզի ձեռք չի տար.
ըսելով երբ փեշերը վեր առած ջուրը կը մտնէ և
դէպի ինքանը առաջանալով — Ինքան էֆէնտի՛, սա ձեռքս
առ տեսնեմ. կ'ըսէ, ինքան է յանկարծ Հօճաին ձեռքը կը
բռնէ և այս վերջինին ուժով մը քաշելուն վրայ՝ լիճին
եզերքը հասնելով դուրս կը նետուին: Քովիները երբ զար-
մացած Հօճաին երեսը կը նային և — Աս ի՞նչ զարմանալի
բան է, մենք այնչափ պնդեցինք, ձեռք չի տուաւ, բայց
բեզի բնաւ դէմ չի կեցաւ. կ'ըսեն, Հօճան կը պատասխա-
նէ՝ — Այոյոյն, դուք չէք գիտեր թէ ի՞նչ տեսակ մարդիկ են
աս ինքանները, ասոնց երբեք «տո՛ւր» ըսելու չիգար, միշտ

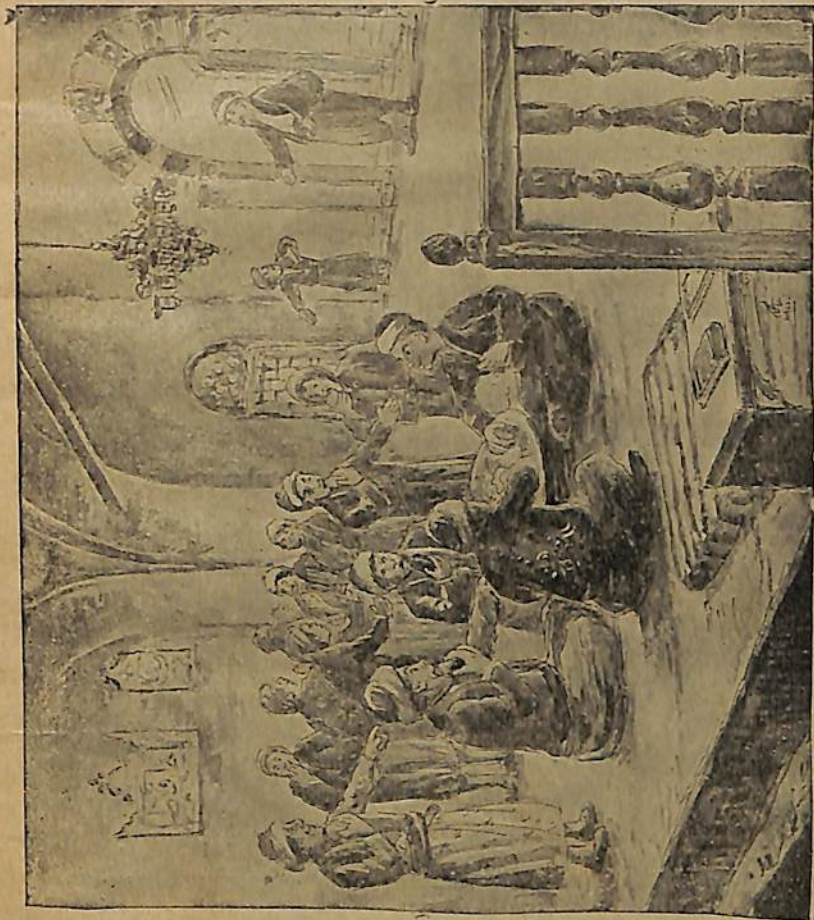
«ա՛ռ» պիտի ըսես. որովհետեւ տալու երբեք վարժուած չես:

319.— Հօճան բանջարավաճառին առջեւէն անցած ատեն մարդ մը զինքը կեցնելով՝ Էֆէնտի՛ սա պարտքդ կը մարբե՞ս կը հարցնէ: Հօճան ալ երբ՝— Նայէ տեսնեմ որչա՛փ եղած է. ըսելով վճարելու պատրաստուողի մը երեւոյթը կ'առնէ, մարդը ուրախութեամբ տետրակը կը բանայ և կ'սկսի գումարել: Նասրէտտին իր կարգին երբ տետրակին կը մօտենայ, կը տեսնէ որ մէկին տեղ հինգ գրուելով հանդերձ, մաս առ մաս վճարուեր և ընդամենը երեսուն և մէկ ազնէ պարտք է մնացեր. տետրակին միւս երեսին վրայ ալ Գատըին պարտքը կայ՝ քսանըվեց ազնէ. ուստի բանջարավաճառին դառնալով կ'ըսէ — Նայէ բարեկա՛մ, հոս իմ պարտքս երեսունը մէկ ազնէ է, անդիլի երեսին վրայ ալ Գատըինը կայ՝ քսանըվեց ազնէ. հիմա մենք երկուքս ալ Հօճա ենք, իրարու հետ կրնանք հաշուակցիլ. երեսունը մէկէն քսանըվեցը հանենք նէ՛ հինգ ազնէ չի՞ մնար, դուն ատիկա ալ ինձի աուր, աս կերպով երկու հաշիւն ալ փակած կ'ըլլաս: Մարդը՝ երկու հաշիւին մէկէն գոցուելուն ուրախութիւնովը՝ իսկոյն հինգ ազնէն ալ Հօճային տալով կը ճամբէ. և սակայն երբ անոր մեկնելէն ետքը խելքը գլուխը գալով տետրակը նորէն ամի կ'առնէ, որ և է կերպով մը չի կրնալով մէջէն ելլել այս խառնիճազանճ հաշիւին, կ'ըսէ — Երկու հօճային հաշիւը մէկէն գոցեցինք ըսելնիքէն մեր հինգ ազնէն ալ վրայ գնաց:

320.— Հօճան բոսիկ ոտքով գետինը հերկելու միջոցին ոտքը փուշ կը մտնէ և կ'սկսի առատ արիւն հոսիլ: Ուստի պաղ ջրով ոտքը լաւ մը լուարէն ու կապելէն ետքը կ'ըսէ — Աղէկ որ դեռ առջի օր գնած փապրաձներս չէի հագեր:

321.— Ազնէհիբի երեւելիները Հօճային կարողութիւնն ու ձեռնհասութիւնը գնահատելով դպրոց մը բացեր և անիկա իրենց զաւկրներուն ուսուցիչ կարգեր են: Այս երեւելիներէն մին դպրոցը յաճախող իր զաւկին կրթու-

թեան աստիճանը հասկնալու համար երբ զիչեր մը սանկ պզտիկ ըննութենէ մը կ'անցունէ, այնչափ զո՛հ կը մնայ որ յաջորդ օրը քեփսի մը թագալա շինել տալով դպրոց՝ Հօճային նուէր կը զրկէ: Հօճան այդ օրը ննջեցեալի մը երթալու հրաւիրուած ըլլալով մինչեւ իր վերադարձը

Գուարճ. 321 — Իմաստութիւնը կը սիրեմ, բայց սոս աստիճանը երբեք չպիտի ուզէի.

անուշեղէնը տղոց ձեռքէն կարենալ ազատելու համար միջոց մը կը խորհի և կ'ըսէ Տղա՛ք, աս թագալան զրկողին վրայ լաւ գաղափար մը չունիմ, իմ ամենէն ռիսերիմ թշնամիներէս մէկն է, կը կասկածիմ որ գաւաղրութիւն մը կայ, կրնայ ըլլալ որ մէջը թոյն խառնած ըլլայ և դուք ուտելով թունաւորուիք... ուստի եթէ չէք ուզեր որ ես

իրբ պատասխանատու զնտաւնները նետուիմ, կ'զգուշացնեմ ձեզ որ չուտէք: Ու բազլավան առնելով բարձրկէկ տեղ մը կը դնէ, դպրոցէն կը մեկնի: Հօճան մեկնելէն անմիջապէս ետքը իր բեռորդին որ վարժարանին մեծերէն և միևնոյն ատեն բաւական երես առած մէկն է եղբր, քեփաին վար առնելով իր կարգի տղաքներն ալ քովը կը կանչէ և կ'ստիպէ որ ուտեն. տղաքը առջի բերան կը գոթկամակին՝ ոմանք մէջը թոյն ըլլալուն, ոմանք ալ Հօճան բարկութեան չենթարկուելու երկիւղով. բայց տեսնելով որ իրենց այդ ընկերը արդէն սկսած էր համտեսել և մանաւանդ որ զիրենք ալ ապահովցնելու համար «մօրեղբայրս թոյնի խօսքը դիտմամբ ըրաւ որ չուտէք բայց ես ամեն բան խորհած եմ» կ'ըսէ, անոնք ալ կ'սկսին ուտել: Վերջապէս դպրոցին բոլոր տղաքները քեփաին վրայ կ'իյնան և վայրկեանին լափելով կը մաքրեն: Հօճան բեռորդին, այդ նախաձեռնարկ չարածիծին, որ կ'երեւի թէ իր այս խաղին յատակագիծը առաջուրնէ խորհած է եղբր, անուշեղէնը հատածին պէս, իր մօրեղբօր Հօճան բազմոցին առջև գտնուող պղտիկ սնտուկին գղրոցէն գալեփրաչը (*) հանելով երկու կտոր կ'ընէ կը ձգէ: Ճիշդ այդ միջոցին Հօճան սրահէն ներս մտնելով երբ իր տեղը կ'անցնի և գալեփրաչին կտարուած ըլլալը կը տեսնէ, վերջին ծայր բարկանալով կ'սկսի պոռալ կանչել թէ ո՞վ է ըրած ասիկա, ու երբ տղաքը միաբերան իր բեռորդին կը մատնանչեն, Հօճան անոր վրայ վազելով - Շուն տղա՛յ, ինչո՞ւ ըրիր այս բանը, հիմա ես ալ բուկին ոսկորներդ կտարածմ. . . կը գոռայ, տղան լալ ձեռքներով կ'ըսէ - Մօրեղբայր, զրիչիս ծայրը կտարած էր, երբ անիկա նորէն բանալու համար քալեփրաչդ առի, ան ալ կտարեցաւ. ես ալ վախնալով որ ամենածանր կերպով պիտի պատժես զիս, ձեռքդ ազատելու համար մեռնիլ ուղեցի և սկսայ անձնասպանութեան միջոց մը խորհիլ. դպրոցին հօրը ամենէն յարմար տեղն էր, բայց խորհելով որ ընկերներս իրենց ջուրը անկէ կը խմեն, չուղեցի անիկա ազտտել:

(*) Եղբգէ գրիչ կտրելու գործի. զմեկի, կտրել.

մէյ մըն ալ յագրալան միտքս ինկաւ, անոր համար թուսաւոր է ըսած էիր. ես ալ անմիջապէս վար առի քեփաին և ընկերներուս ամէն մէկին զատ զատ «ես քեզ մեղայ» ըսելով մահուան ազօթքս ըրի յագրալան ամբողջովին կերայ, մինչեւ անգամ քեփաին ալ լզեցի, բայց սև բազդէս չի մեռայ. . . Ու երբ կը սկսէր նորէն լալ, Հօճան, որ թէ՛ սիրական յագրալանին կորուստովը և թէ՛ հօրմէն յառակ մնացած գալեփրաչին փճացումովը սկսած էր տանջուիլ, կը բացազանչէ - Աստուած իմ, ո՞րչափ խելք, հնարամտութիւն կայ նե մեր ընտանիքի՞ն տուեր ես. աս պատառ մը տղան ինտօր խորհեր է այսչափ բանը. . . իմաստութիւնը կը սիրեմ, բայց աս աստիճանը երբե՛ք չպիտի ուզէի:

322. Հօճան կնոջը ոլորած դերձանը ամէն անգամ որ շուկայ կը տանի ծախելու, խանութպանները յարմար գին չեն տար եղբր. որ մը թէ՛ անոնցմէ վրէժ և թէ աշխատութեան փոխարէն շնորհքով գումար մը առնելու դիտումով՝ դերձանը ուղտի մը գլխուն փաթթելով լաւ մը կը ծածկէ և ահագին կծիկ (կոռնագ) մը ըրած շուկայ կը տանի. խանութպան մը կծիկին մեծութեանը բազդատմամբ շատ ոչինչ գումար մը կ'առաջարկէ, Հօճան հաշուելով որ եթէ ուղտին գլխուն ծանրութիւնը հանուի, առաջարկուած գումարը կը համապատասխանէ բուն դերձանի արժէքին, կը համակերպի և «համրէ՛ դրամները» կ'ըսէ. և սակայն խանութպանը երբ Հօճան անմիջական կերպով կակուղնալէն կասկածելով «Էֆէնտի ասիկա իրօք ձեր տունի շինուածն է, թէ ոչ ուրիշէն առնուած է. մէջը ուրիշ բան մը չըլլա՛յ.» ի պէս առարկութիւն մը կ'ընէ, - Ձէ՛, տեղիին գլուխն է, կը պատասխանէ Հօճան հեգնօրէն, և՛ մարդը ապահովուած՝ դրամը կը վճարէ: Խանութպանը կծիկը բակելէն վերջ տեսնելով որ մէջէն ահագին գլուխ մը կ'ելլէ, իսկոյն Հօճան գտնելով «Էֆէնտի կը վայլէ՞ աս ըրածդ, ես քեզի մէջը ուրիշ բան մը չըլլայ ըսի նե, դուն բան մըն ալ չիկայ ըսիր, խաբեցիր ինձի, կ'ըսէ. Հօճան խնդալով կը պատասխանէ. - Այոդն՛չ,

վճարածդ դերձանին դրամն էր միայն, գալով ծանրութեան, ըսի բեզի որ տեղեին գլուխն է. . . խարէութի՞ւնս ուր է:

323.— Հօճան բարեկամներու հետ աեղ մը նստած միջոցին ծանօթներէն մէկը գալով — Էֆէնտի՛, սա ոսկիս կ'աւրե՞ս մանրուքի պէտք ունիմ. կ'ըսէ. Հօճան քովիննե-րուն քով՝ «դրամ չունիմ» ըսելը նուաստութիւն սեպելով — Հիմա ատե՞նն է, կ'ըսէ ճամբել կ'ուզէ. և սակայն մարդը անհրաժեշտօրէն պէտք ունենալը շեշտելով երբ կը խնդրէ պնդելով, Հօճան ոսկին ձեռքին մէջ ասդին կը դարձնէ, անդին կը դարձնէ և — Բարեկա՛մ, կ'ըսէ վերջապէս, ես ասիկա չպիտի կրնամ աւրել, որովհետեւ պակաս է: Ու երբ մարդը նորէն պնդելով — ճանը՛ւմ էֆէնտի, ոսկին թող քովդ մնայ, ինծի բիշ մը դրամ տուր, ետքը կը բերեմ, ոսկիս կ'առնեմ կ'ըսէ, Հօճան տեսնելով որ օձիքը չպիտի կրնայ ազատել, ոսկին անգամ մըն ալ ափին մէջ դարձնելէն և կշռելու պէս վեր վեր նետելէ յետոյ կ'ըսէ — Այոյր՛չ, սա ոսկին շատ պակաս է շա՛տ... դուն ասոր վրայ դեռ վեցուկէս ազչէ պէտք է տաս:

324.— Հօճան մանչ մը կ'ունենայ. դրացի կիներ քովը գալով — Էֆէնտի եկուր սա տղուդ անուն մը դիր. կ'ըսեն, Հօճան ալ նորածինին քովը գալով ականջն ի վար աղօթք մը կարդալէն վերջ — Ո՛վ նասրէտտիին որդի Այիշէ՛. կը կոչէ: Կիները զարմացած երբ «Էֆէնտի՛, ամէն ատեն զուարճալի բաներ կ'ընես, ծնածը մանչ է, բեզի ըսող մը չեղա՛ւ, ինչո՞ւ մանչու անուն չես դներ. կը հարցնեն, Հօճան կը պատասխանէ՝ — Ի՞նչ կ'ելլէ ատկէ, մանչուն աղջկան անուն դնելով էրիկմարդութիւնը չի կորսուի՞ր ես...:

325.— Լէնկթիմուր՝ Ադշէհիր մտած օրը քաղաքին երեւելիները, որոնց մէջ մեր Հօճան ալ կայ եղբր, քովը կը հրաւիրէ. ասոնք ամէնքը երբ ահ ու դողով բռնակալին դիմացը կուռքերու պէս կը շարուին, Լէնկթիմուր օշարակ կը հրամայունէ: Քաղաքին Սուլայիին, որ յետին աստիճան տղէտ մէկն է եղբր, Լէնկթիմուրի օշարակ խմելը տեսնե-

լուն միտքը կը դնէ որ «անուշ ըլլայ» մը ըսէ. եկուր տես որ կը շուարի և «Ա՛հ ինչապա» կ'ըսէ: Լէնկթիմուր՝ երբ, ներս մտնելու ատենը զուրցուելիք այս բառին ա-սանկ անժամանակ արտասանութեան վրայ զարմացած խո-ժոռ դէմքով մը մարդուն երեսը կը նայի, Հօճան վախ-նալով որ խեղճ մարդը բոլորովին շուարելով կ'ելլէ աւելի՛ անճոռնի բան մը կ'ընէ և բռնակալին բարկութեան կը զոհուի, ներկաներուն մէջէն առաջ անցնելով կ'ըսէ — Մի՛ զարմանաք վեհափառ, մեր երկրի Մեքինայան բերնի ա-նուշութեան յատուկ է:

326.— Հօճան գիշեր մը իր մօլլաին հետ տուն դառնալու ատեն գողերու կը հանդիպի, որոնք «խըշ, խըշ» դրան մը կղպանքը կուտրելու կ'աշխատին եղբր. Հօճան վախնալով որ միջամտութիւն մը կրնայ իրենց կեանքը վտանգել, կամացուկ մը մօլլային դառնալով՝ «Քալէ՛, մի կենար», կ'ըսէ. քանի մը քայլ հեռանալէն վերջ երբ մօլ-լան «Էֆէնտի՛, ի՞նչ կ'ընէին կոր ատ մարդիկը.» կը հար-ցընէ. Հօճան՝ «Ըգլըգ(*) կը նուագէին» կը պատասխանէ. և երբ մօլլան «Ատ ի՞նչ տեսակ նուագ է որ ձայն չունի» կը հարցնէ, Հօճան կ'ըսէ — Անոր ձայնը վաղը կ'իմացուի:

327.— Ամբան տաքերուն հանդիպող Բաւազանի մը մէջ, ուր Հօճան՝ թէ՛ ծովէն և թէ՛ ծարաւէն չափազանց նեղուած է եղբր, շատախօս մէկը քովը գալով կարգ մը անիմաստ հարցումներով զուարճանալ կ'ուզէ հետը: Հօճան զգացնել ուզելով որ ամէն տեսակ կատակ չըլլար, կ'սկսի ինք ծաղրել դիմացինը և մէջերնին տեղի կ'ունենայ հե-տեւեալ խօսակցութիւնը.

— Էֆէնտի ժամացոյցը կը նայի՞ս, քանի՞ է:

— Ամէնը ամէնը մէկ ժամացոյց ունիմ:

— Աս ըսել չեմ ուզեր, քանի՞ եկած է:

— Շիտակը կ'ուզես նէ՛ շղթայովը, միջնորդչէքովը հարիւր ութսուններկու ազչէ և երկու փարայի եկաւ:

(*) Ըգլըգ՝ երեք թելով տեսակ մը երաժշտական գործի-քնար:

— Էֆէնտի չեմ կրնար կոր հասկցնել. իրիկուան ի՞նչ մնաց, իրիկուան:

— Հա՛, ինձի իմքարի՛ (ճաշի) պիտի գաս, է՛հ, շիտակը ես ալ ճիշտ ատիկա կը խորհէի կոր. նայէ՛, իրիկուան ինչ մնացած է... փուռէն թարմ թարմ հանուած սքանչելի տեսակէն հայ, սոխ, սեխ, վարունգ, կարելի է քիչ մըն ալ պոշկոշքէ փիլավ:

— Էֆէնտի՛ կ'աղաչեմ, կ'երեւի թէ զուարճանալ կ'ուզէք ինձի հետ. ես կ'ուզեմ հասկնալ թէ ի՞նչ ատենի մէջ ենք:

— Ամբան ճիշտ մէջտեղն ենք տաքերուն է՛ն կըրակոտ ատենը:

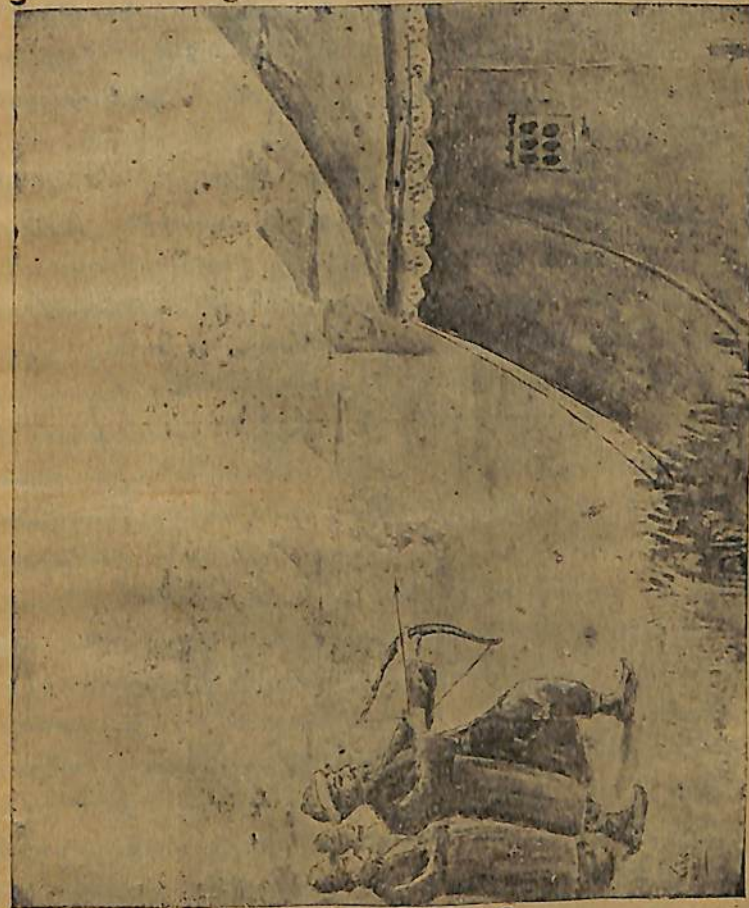
— Տէ՛ր Աստուած, դուն ինձի համբերութիւն տուր, Հօճա նասրէտտինէն ալ ծաղրուիլը երբէ՛ք մտքես չէի անցուներ... հիմա պիտի խենթենամ... մա՛րդ Աստուծոյ, ես քեզի կը հարցունեմ թէ՛ ի՞նչ ժամանակի մէջ ենք:

Այօղա՛ւ, ատիկա ալ չգիտնալիք բա՞ն մըն է. էն գէշ ժամանակներու մէջ... գուցէ աշխարհի վերջերն ենք:

328. — Հօճան տեսնելով որ քանի մը կոյրեր սրճարանի մը դուրսիդին ծոյլ ծոյլ նստեր աս ու ան կը բամբասեն, Վարունգ աղուոր խաղ մը ընեմ տէ քիչ մը զուարճանամ ըսելով ըովերնին կ'երթայ և դրամին քսակը թոթուելով մէջի դրամներուն ձայնը հանելէ վերջ, առանց մէկին բան մը տալու՝ կ'ըսէ. — Առէք սա դրամը և մէջերնիդ բաժնեցէք: Կոյրերը, որոնք դրամին ձայնը առած էին, կարծելով որ քսակը իրենցմէ մէկին տրուած է, իրար կ'իյնան և մէկը՝ Գրամը քեզի տուաւ. միւսը՝ — Ես բան մը չաւի, մին — Ես իմ բաժինս կ'ուզեմ, միւս՝ — Հապա իմին իրաւունքս... ըսելով կ'սկսին շէնք շնորհք կուռիլ և իրար ձեռել, Հօճան, որ քիչ մը հեռուն կեցած ասոնք կը դիտէր, իր սարքած խաղին յաջողութենէն ուրախ՝ ձեռքերը ծունկին զարնելով կ'սկսի խնդալ ճաթելու աստիճան:

329. — Գարնան մէջ Լէնկթիմուրի զինուորները մարզանք պիտի ընեն եղեր: Բռնակալը ուրիշ կարգ մը երե-

ւելիներու հետ՝ Հօճան ալ կը հրաւիրէ: Նետարձակութեան միջոցին Լէնկթիմուր կը հրամայէ որ փորձ մըն ալ Հօճան ընէ: Այս վերջինը առջի բերան թէեւ կը դժկամակի և սակայն երբ Լէնկթիմուր կը պնդէ, ստիպուած աղեղը ձեռք առնելով կ'արձակէ դէպի որոշուած կէտը, նետը կը վրիպի և սակայն Հօճան առանց ինքզինքը աւրելու՝ որ-

Չուարթ. 329. — Հօճա Հասան Նասրէտտինն ալ ասանկ կը նետէ:

պէս թէ՛ դիտմամբ ըրած ըլլար, «մեր Մօլլան ասանկ կը նետէ» կ'ըսէ, երկրորդ անգամ նետ մը կուտան, ան ալ պարապը կ'երթայ, ասոր համար ալ «մեր Մուպաշին ալ ասանկ կը նետէ» կ'ըսէ. իսկ երրորդ անգամին երբ պատահմամբ նետը ճիշտ նպատակին կը հասնի, Հօճան այս անգամ խիստ ուրախ երեւոյթով մը «Հօճա Հասան նաս-

բէտտինն ալ ասանկ կը նետէ, ըսելով վերջ կուտայ փոր-
ձին, ամէնուն գնահատումին մէջ:

330. — Հօճան օր մը Լէնկթիմուրի քով երթալով Ա.գ.
չէհիրցիներու կողմէ կարգ մը խնդրանքներ կ'ընէ: Բռնա-
կալը՝ չափազանց ծանր գտնելով Հօճաին առաջարկները
երբ զայրացած՝ — Ի՞նչ համարձակութիւն է ատ որ ինծի
պէս մեծ վեհապետի մը առջև ատանկ պահանջումներ
կ'ընես. կը պուռայ, Հօճան կատարեալ պաղարիւնութիւնով
կը պատասխանէ՝ ներեցէք վեհափառ, ճիշդ ձեր այդ
մեծութեան համար է որ մենք պզտիկներս ասանկ պա-
հանջումներ կ'ընենք:

331 — Լէնկթիմուր Ա.գ.չէհիրի մէջ եղած ատեն, իր
զինուորական հրամանատարներուն և քաղաքիին երևելի-
ներէն ոմանց հետ տեղ մը նստած կը խօսակցի եղեր: Այս
վերջիններէն մին երբ օսմանցիներու քաջագործութիւն-
ները նկարագրելով՝ Գօսովայի ճակատամարտին զոռացող
թնդանօթներուն, թշնամիին հալածման, Պուլկարիոյ գը-
րաւումին և Նիկպօլի մէջ խաչակիրներու բանակին
նուաճման նկարագրականը կ'ընէ, Լէնկթիմուրի զօրա-
պետներէն մին, իր կարգին թաթարներու քաջագործու-
թիւնները թուելու միտքով՝ «Անգարայի ճակատամարտին
մէջ մենք ալ սաչափ փիղ ունէինք և մեր թնդանօթները...
(մինչդեռ բնաւ թնդանօթ չունէին) այն աստիճան զօրա-
ւոր կը գոռային որ թուրքերը ահուգողի կը մատնուէին.»
կ'ըսէ, մէյ մըն ալ անդիէն ներկաներուն մէջ գտնուող
տղեկ մը պատահամբ փուր մը թող կուտայ, անանկ որ
երբ զօրապետը խօսքին թելը կտրելով՝ «Աս ի՞նչ է...»
կը հարցնէ, Հօճան, որ մարդուն սուտերը մտիկ ընելէն
ճաթելու աստիճանին հասած էր, հետեւեալ պատասխանը
կուտայ. Ականջ մի կախէք բան մը չէ, տղան թնդա-
նօթներուն ձայնէն վախցաւ աւ... անկէ է:

332. — Լէնկթիմուր բարձր պաշտօնի մը անցնելու
համար Օսմանցի թուրքերէն սրտոտ մէկը կը փնտռէ. ի-
րաւ է որ թուրքերուն մէջ ասանկներ չէին պակսեր և
սակայն Լէնկթիմուրի պէս արիւնարբու մարդու մը քով

պաշտօն ստանձնելը կարծուածին չափ դիւրին բան մը
չըլլալուն, բնական է որ ոչ մէկը պիտի ուզէր այդ «երե-
ւելի փորձանքին» մէջ նետուիլ. բայց օրովհետև «ատանկ
մէկը չունինք» ըսելն ալ ամօթ պիտի ըլլար, թուրքերը,
այս նեղ կացութեան մէջ, անգամ մըն ալ իրենց սիրելի
և ազատարար Հօճաին դիմելով կ'ըսեն «Իֆէնտի, այդ գա-
զանը երկրին մէջ միա՛յն բեզի համակրած է և դո՛ւն
միայն զիտնալով անոր բնոյթը (խույ) կրնաս ուզածիդ
պէս գործածել... արդէն տալիք պաշտօնն ալ առժամա-
նակեայ բան մըն է, եկուր սա պաշտօնն ալ առ տէ, տես
նենք ետքը ինչ կ'ըլլայ: Միամիտ և բարեսիրտ Հօճան
կշռելով հանդերձ գործին դժուարութիւնը, չի կրնար
մերժել իր հայրենակիցներու ազաչանքը և կը համակեր-
պի: Ուստի երբ — իբր փնտռուած կտրիճը — զինքը կը
ներկայացնեն Լէնկթիմուրի, ասիկա, որ արդէն գիտէր
անոր հոգեկան քաջութիւնը, մարմնականն ալ քննելու
փորձ մը ընել կ'ուզէ: Հօճան դաշտին մէջ թեւատարած
կեցնել տալով, իր նշանածիգներէն միոյն կը հրամայէ որ
անոր աջ թեւի բթամատին ուղղութիւնով նետ մը արձա-
կէ, Նասրէտտին թէև չափէն աւելի կը վախնայ սակայն,
ստիպուած ձայն չի հաներ. առաջին նետը ճիշդ մատին
վրայէն կ'անցնի կ'երթայ առանց որ և է վտանգ մը պատ-
ճառելու: Լէնկթիմուր երկրորդ անգամ ուրիշի մը ուղղե-
լով իր հրամանը, կ'ըսէ. «հիմակ ալ դուն արձակէ նետ
մը՝ որ Հօճաին ձախ թեւին տակէն՝ ճիւղպէն ծակելով
անցնի.» Հօճան նորէն կը վախնայ և սակայն նետը՝ հրա-
մանին յար և նման՝ առանց ո և է վնաս մը պատճառելու
միմիայն ճիւղպէն ծակելով կ'անցնի. իսկ երբ Լէնկթիմուր
վերջին փորձ մըն ալ ընել ուզելով երրորդի մը կը հը-
րամայէ որ այս անգամ նշանը ուղղակի գավուզին դա-
րաթը գտնուած կոճակին ուղղուի, Հօճան մահուան դո-
ղերու մատնուած սարսուռ մը կ'զգայ. բարեբախտաբար
այս նետն ալ կոճակը միայն թուցնելով կ'անցնի: Եւ երբ
Հօճան՝ լայն շունչ մը առած՝ առանց հոգեկան տառա-
պանքը մատնելու, ուրախ զուարթ դէպի Լէնկթիմուրի

կը յառաջանայ, ասիկա չափէն աւելի գնահատելով զինքը, ո՛չ միայն խոստացուած պաշտօնը կուտայ, այլև առատ պարգեւներու հետ մէկտեղ կը հրամայէ որ Հօճաին գավուզն ու ճիւղպէն ալ, որոնք վնասուած էին, նորոգեն: Իայց երբ Նասրէտտին իր առած նուէրներուն համար պատշաճ շնորհակալութիւն մը յայտնելէ վերջ՝ - Տէ՛ր ար-

Չուարմ. 332 — Անդրապարտիքս մեօք անուեկիք բան չէ:

բայ, որպէսզի շնորհքը կատարեալ ըլլայ, հաճեցէք անդրավարտիք մըն ալ աւելցնել. կ'ըսէ, Լէնկթիմուր զարմացած՝ — Ինչո՞ւ այդ պահանջումը Հօճա՛, անդրավարտիքնիդ ի՞նչ եղաւ որ... միթէ արձակուած նետերը անոր հետ գործ մը ունեցան. կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ — Իրաւունք ունիք վեհափա՛ռ, թէեւ նետերը անոր հետ

բնաւ գործ մը չունեցան, բայց ե՛ս միայն գիտեմ թէ հոն ի՛նչ գործեր բացին անոնք... անդրավարտիքս ձե՛ռք անուեկիք բան չէ:

333. — Պատանեկութեան ատենը Հօճան ընկերներու հետ գիւղի մը ծայրը կը խաղայ եղեր, Ասոնք հինումին ոտնամանի մը հանդիպելով երբ ասդին անդին կը դարձնեն և ինչ ըլլալը չեն կրնար որոշել, Նասրէտտին կ'ըսէ — Ծօ՛՛ աս ալ չգիտնալիք բան մըն է, չէք տեսներ կոր կացինի պատեան (գըլըֆ) մըն է:

334. — Մարդ մը երբ իր տունին բնա՛ւ արեւ չի տեսնելէն կը գանգատի, Հօճան կը հարցնէ՝ — Դաշտիդ մէջ արեւ կը մտնէ՞ կոր, ու երբ՝ — Անշուշտ կը պատասխանէ մարդը, Հօճան կ'ըսէ — Ուրեմն ի՛նչ կեցեր ես, տունդ հո՛ն փոխադրէ:

335. — Հօճան հարսնիք մը կ'երթայ, կը տեսնէ որ բակը ոտնամաններուն հսկող մէ՛կը չիկայ, ընդհակառակը վեր վաբաղմութիւնն ալ այնչափ շատ է որ մէկը միւսը չի ճանչնար. ուստի խորհելով որ եթէ զանոնք հոն ձգելու ըլլայ, պիտի կորսուի կամ գողցուի, գրպանէն խոշոր թաշկինակը հանելով կը ծրարէ և ծոցը կը թխէ: Ու երբ վեր ելլելով սենեակ կը մտնէ կը նստի քովը նստողներէն մին, Հօճաին ծոցին չափազանց ուռած՝ և թաշկինակին ծայրն ալ դուրս ինկած ըլլալը տեսնելով կը հարցնէ.

- Էֆէնտի՛, ծոցինդ կարծեմ թանկարժէք գիրք մըն է:
- Այո՛, կը պատասխանէ Հօճան.
- Բովանդակութի՛ւնը...
- Խնայողութեան մասին,
- Ուրկէ՞ գնեցիք... սահմաներէ՞ն (*):
- Ոչ, գավաճներէն(*):

336. — Հօճան, ապուշ, կուռազան և միւսնոյն ատեն անհրապոյր դրացի մը ունի եղեր. որ մը տեսնելով որ այս վերջնոյն սագերը տունին առջեւ հանդարտիկ մը նստեր են. «սըւոնց մէկը տանիմ պահեմ տե՛ս, սա մարդը քիչ մը կատղեցնեմ» ըսելով սագերէն մէկը բռնածին պէս ճիւղպէին տակը կ'առնէ կը հեռանայ. բաւական մը առաջ երթալէն ետքը տեսնելով որ կենդանին

(*) Հին ատենները դրավաճառութիւնը երկուքի բաժնուած էր և և այս երկու բաժանումի տեղերն ալ զատ զատ էին. մին՝ որ լոկ կրօնական գրքեր կը ծախէր սահման, իսկ միւսը՝ որ խառն և հին կամ նոր գրքերու առեւտուրով կ'զբաղէր գավաճ անունը կը կրէր:

ուչ կը շարժի ոչ ալ ձայն կը հանէ, կը կասկածի թէ արդեօք բան մը եղած է, ուստի երբ նիւպալէն սանկ քիչ մը մէկդի առնելով աչքէ կ'անցընէ, սազը ըստ իր բնական սովորութեան «Սըը...» ձայն մը կ'արձակէ, Հօճան կարծելով որ կենդանին լուսթիւն կը պատուիրէ իրեն, կ'ըսէ՝ — Ապրիս սա'գ, քեզի սագ ըսողը խալք է ըրեր, ես ալ ճի'շդ այդ պատուէրը պիտի տայի քեզի... մէյե դուն տիրօջէդ աւելի' խելացի ես եղեր:

337. — Հօճան գիւղի մը խնամ եղեր է. Բաւազանը անցնելէն վերջ գիւղացիները փոխանակ՝ վաղեմի սովորութեան համաձայն՝ ցորենէն անոր բաժին տալու, բերքին նուազութիւնը պատճառ բռնելով չեն ուզեր բան մը տալ, Հօճան ալ բարկանալով՝ «ես ալ ձեզի բամի (փոյրազ) տամ նէ՛ մարդ չեմ, տեսնենք ինտոր պիտի մաղէք կալերնիդ (հարման)». ըսելով շիփ շիտակ կալերուն վրայ նայող բլուրը կ'ելլէ և ահագին խտիր մը փռելով հովը կը կտրէ: Արդարև բաւական օրեր կալերու տեղը բնա՛ւ հով չի հանդիպիր: Միւս կողմէ գիւղացիք տեսնելով որ մութ մութ ամպեր հետզհետէ երկինքին երեսը կը կուտակուին և վայրկեանէ վայրկեան անձրեւ կ'սպառնան, կ'սկսին վախնալ: Այս միջոցին պարզամիտ և կրօնասէր գիւղացի մը ինքնիրեն համոզուած գոյացնելով որ բամիին կալերուն կողմը չհանդիպելը Հօճանին սպառնալիքին հետեւանքն է, ուղղակի անոր դիմելով՝ էֆէնտի կ'ըսէ, ես իմ մասիս կը խոստանամ բու բաժինդ կրկնապատիկ տալ այս տարի, միայն թէ՛ իմ բամիս տուր որ կալս ընեմ. Հօճան անոր կալին կողմը անմիջապէս ծակ մը կը բանայ խտիրին վրայ. անանկ որ բամիի հոսանք մը առաջ գալով մարդը ցորենը կը մաղէ և բերքն ամբողջովին ժողուելով տուն կը տանի կ'ամբարէ, միւս գիւղացիները, նոյն իսկ կալն ընողին է՛ն մօտիկը գանուողները, ի զուր կը սպասեն որ բամին իրենց կողմն ալ փչէ, բայց կարելի չըլլար և երբ կալն ընողը՝ — Այօղաչ պարապ տեղը մի՛ սպասէք գացէք ժամ մը առաջ էֆէնտիին խոստացէք ձեր տալիք բաժինը որպէսզի ձեզի ալ բամի տայ կ'ըսէ, գիւղացիները մէկիկ մէկիկ Հօճանի դիմելով բաժիննին կը խոստանան, բամինին կ'առնեն: Բերքը գիւղացիներուն յու-

սացածէն շատ աւելի կ'ըլլայ, անանկ որ ամէն մարդ իր բաժինը կրկնապատիկ կուտայ և երբ Հօճան ցորենն առած գիւղէն բաժնուելու կը պատրաստուի, գիւղացիներուն դառնալով կ'ըսէ — Բարեկամնե՛ր, նայեցէք որ միշտ պարտաճանաչ ըլլար, որովհետև եթէ դուք պահանջատէրին իրաւունքը չիտար ձեր ձեռքով, Աստուած կ'առնէ բամիով:

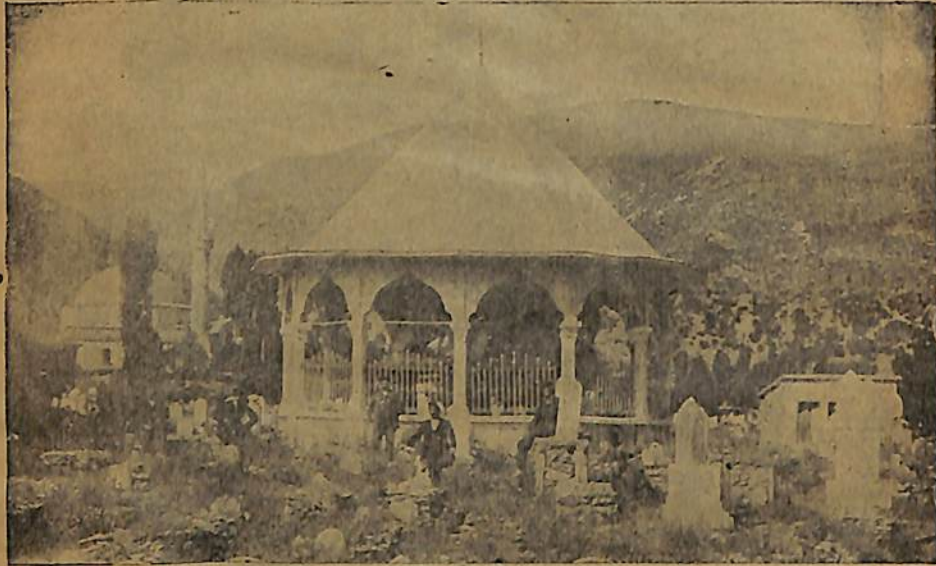

Չ. Լուրճ. 337. — Պահանջատէրին իրաւունքը ետէ յետաք՝ մըր մնարով, Խառնած կ'առնէ բամիով:

338. — Հօճան կը գողցեր են. դէպքը իմացող ծանօթներ ու բարեկամներ երբ քովը կուգան, Հօճան ամենուն ալ պատմելով կենդանին գտնելու միջոց մը կը փնտռէ. եկու տես որ ասոնց ամենքն ալ փոխանակ իրեն յոյս մը, մխիթարանք մը տալու «ինտոր կ'ըլլայ ասիկա, դուռդ կղպած չէ՛ր, գոմին պատերը հաստատուն չէին, ահագին կենդանին զրպանը դբուելով չի տարուի՛ր ես...» ի պէս խօսքերով աւելի՛ կը հրահրեն խեղճ Հօ-

ճահն սրտին կրակը: Հօճան համբերատար ոգիով մը ասոնց ամենքըն ալ մտիկ ընելէ վերջ կ'ըսէ — Աղանե'ր՝ ամենքդ ալ իրաւունք ունիք, և ձեր խօսքերը՝ որոնք ներկայիս համար թէեւ կո'ւտ մը չեն արժեք և անցեալին կը վերաբերին, կ'ընդունիմ. միայն թէ՛ ինսամ ըրէք... բոլոր յանցանքը ի՞նչ է, գողը բնաւ բաժին մը չունի՛:

Օսմանեան Սահմանադրութեան վերջը հիմնովին նորոգուած Նասրէսիւի դամբարանը

339. — Հօճան իշուն վրայ ցորեն բեռցուցած ինքն ալ վրան, ջաղացք կ'երթայ եղեր. ծանօթ գիւղացիներ, որոնք իրենց կարգին ցորեն ունին եղեր ջաղացք ղրկելիք, իբր վստահելի մարդ, էշերուն բեռցուցած կը բերեն իրեն կը յանձնեն. անանկ որ Հօճան իրենովը ինն էշ կ'ունենայ և ասոնց ութը հատը առջին ձգած ճամբայ կ'ելլէ. ճամբան երբ միջոց մը էշերը կը համրէ զարմանքով կը տեսնէ որ ութը հատ են, անմիջապէս վար կը ցատկէ էշէն, նորէն կը համրէ, կը տեսնէ որ ինն են. ուստի աւապանով նորէն կը հեծնէ էշը և կրկին կը շարունակէ ճամբան, բայց որովհետեւ անգամ մը կասկածը փորը մտած էր, քանի քանի անգամներ էշէն վար կ'իջնէ կը համրէ ինը, վեր կ'ելլէ կը համրէ ութը կը գտնէ. վերջապէս կ'սկսի կասկածիլ որ արդեօք մենեւ աղիկներուն (փէրի) մէկ խա՞ղն է. որովհետեւ, իբր այն ժամանակի մարդ, Հօճան ալ զերծ չէր նախապաշարումէ.

մանաւանդ որ շատ մը պատուութիւններ ալ լսած էր անոնց մասին, միջոց մը երբ ճամբուն վրայ գերեզմանի մը առջին կը հասնի, ո՛վ գիտէ քանիբարորդ անգամն ըլլալով մէյ մըն ալ կը համրէ էշերը ու երբ դարձեալ ութը կը գտնէ, նորէն կ'իջնէ էշէն և աղօթքներով, նուիրական խօսքերու կրկնութիւններով ամբողջ գերեզմանին շրջանը կ'ընէ, կորսուած էշը կը փնտռէ, չի գտներ,

Զուարն . 339 — Հօճան վար կ'իջնէ ետքը կը համրէ ինը, վեր կ'ելլէ նորէն կը համրէ ութը կը գտնէ.

ահ ու դողի մատուած, յուսահատ նորէն էշերուն քով կուգայ, կը համրէ, նորէն ինը կը գտնէ, ալ կասկած չունենար որ այդ անիծեալ մենէ աղէկները պարզապէս կը զուարճանան կոր իրեն հետ, ուստի՝ միշտ աղօթելով՝ էշը կը հեծնէ կ'սկսի յառաջանալ. բաւական ճամբայ կտրելէ վերջը, հեռուէն մէկը կը նշմարէ, և որովհետեւ երկիւղը երթալով սաստկացած էր իր մէջը, գտնէ

քովը նաև եօյսաւի մը ունենալու փափաքով կը ձայնէ այդ մարդուն. մարդը երբ քովը կուգայ, կը տեսնէ որ ծանօթ մըն է. ուստի, երբ վախով սարսափով մենէ աղէկներու խաղը անոր պատմելէ վերջ, կը խնդրէ որ քիչ մը տեղ ընկերանայ իրեն, մարդը կը համակերպի. էշերէն մէկն ալ ան կը հեծնէ և կ'սկսին երթալ. քիչ մը ետքը, Հօճան անգամ մըն ալ համրելով էշերը երբ նորէն ութը կը գտնէ, ընկերոջը դառնալով կ'ըսէ— Տեսա՞ր հիմա, կ'ըսէի նէ՝ չէիր հաւատար, էշերուն մէկը նորէն պակսեցաւ: Մարդը՝ հեղ մըն ալ ինք կը համրէ, կը տեսնէ որ պակաս չիկայ, ինք հատ է. Հօճան չի հաւատար, կը համրէ միշտ ութը կը գտնէ. մարդը կը համրէ ինք կ'ելլէ. վէճը ծայր կուտայ մէջերնին Հօճան կը պնդէ միշտ թէ՝ էշերը ութը հատ են, մարդը կ'ըսէ թէ ընդհակառակը՝ ճիշդ ինն են: Վերջապէս ընկերը, երբ — Սըւոնք մէկիկ մէկիկ ցուցուր և համրէ որ ես ալ տեսնեմ կ'ըսէ: Հօճան կը սկսի համրել — մէկ, երկու, երեք... մինչև ութը, անկէ անդին պտպանցումն Չաքարիայի, մարդը տեսնելով որ Հօճան իր նստած էջը հաշիւի չի դնել. — Հապա քուկին է՞ջդ, ա՞ն ինչու չես համրել, ըսածին պէս, Հօճան տեսնելով որ արդարեւ իր նստած էջը բնա՛ւ հաշիւի չէր առած, կ'ըսէ. — Իրաւունք ունիս բարեկամ, աղէկ որ կանչեցի քեզի, որովհետեւ եթէ դուն չըլլայիր էշերս միշտ ութը պիտի մնային և ես պարապ տեղը մենէ աղէկներուն մեղքը պիտի առնէի:

340.— Լէնկթիմուր ճեղքեկանալով որ Ագչէհիբի Սուլպաւիսն ահազին հարստութեան տէր մէկն է, միտքը կը դնէ անոր բոլոր ինչքը գրաւել՝ կառավարական տուրքերէն ահազին գումար մը կուկորդն անցուցած ըլլալու պատրուակին տակ. ուստի երբ իր ներկայութեան բերել կուտայ, Սուլպաւիսն հաշիւները կը ներկայացընէ՝ մէկ երկու հասարակէկ թուղթի վրայ գրուած. Լէնկթիմուր այդ թղթերը մէկիկ մէկիկ բզբտելէ և բռնի մարդուն կ'ընկնելէ վերջ՝ ունեցածն ու չունեցածն ալ գրաւելով թող կուտայ: Ետքը մեր Հօճան կանչելով տուրքերու գանձումին պաշտօնը անոր կը յանձնէ: Նասրէտտին չուզելու ստանձնել այդ պաշտօնը և սակայն բռնապետը ականջ չի կախեր անոր առարկութիւններուն: Ամիս մը վերջ երբ գանձումներու հաշիւը կը պահանջէ Հօճան, այս վերջինը քիւլ բիսիսի մը վրայ գրուած կ'առնէ կը բերէ. ու երբ Լէնկթիմուր՝ դէմքին վրայ շատ քիչ անգամ տեսնուած ժպիտով մը՝ — Ի՞նչ է աս Հօճա՛, կը հարցնէ, Հօճան կը պատասխանէ. — Տէ՛ր արքայ, գիտէի որ կ'ըլլու կարգը ինձի պիտի գար. բայց որովհետեւ ես ո՛չ նախորդիս դիւանին կուկորդը ո՛չ ալ անոր զօրաւոր ստամոքսը ունէի, հաշիւս ասոր վրայ պատրաստեցի:

341.— Հօճան Գիւղապետի մը տունը հիւր կ'ըլլայ, երբ այս

վերջինը կը հարցնէ թէ՝ — Էֆէնտի թագաւորը մեծ է թէ երկրագործը, Հօճան կ'ըսէ — Հարկա՛ւ երկրագործը մեծ է, որովհետեւ այս վերջինը ցորեն չիտայ նէ՝ թագաւորը անօթութենէն կը մեռնի:

342.— Հօճան գործով Պրուսա կ'երթայ, շուկային մէջ ասուէ վարտիք մը (չուխա շալվար) տասնևհինգ ագչէի սակարկելէ վերջ կապել կուտայ. դրամը վճարելու միջոցին խորհելով որ իր վարտիքը շատ հինցած չէր և կրնայ տակաւին հագնուիլ, կ'ըսէ — Բարեկամ, միտքս փոխեցի եկուր դուն սըւոր տեղ ինձի տասնըհինգ ագչէնոց նիւպպէ մը տուր: Խանութպանը կը համակերպի և իսկոյն Հօճանին մարմնայն յարմար նիւպպէ մը հանելով կը ծրարէ ձեռքը կուտայ, Նասրէտտին երբ ծրարն առած կը պատրաստուի մեկնիլ, խանութպանը՝ ետեւէն կը պոռայ — Էֆէնտի՛ դրամը չի տուիք. — Ի՞նչ դրամի է ուղածդ, կ'ըսէ Հօճան, ասոր տեղ վարտիքս ձգեցի ես... — Աղէկ, բայց անոր ալ դրամ տուած չէիք, — Զարմանալի բան կը բացագանչէ Հօճան, անիկա չառի նէ չառած բանիս ինչո՛ւ դրամ տայի:

343.— Հօճան աշակերտութեանը գիւղերը ներքի կ'ելլէ, ո՛ւր որ կը հանդիպի գիւղացիք «բարի եկաք, բայց մենք ունինք մեր քարոզիչը» ըսելով զինքը չեն ընդունիր, Հօճան գիւղէ գիւղ պտըտելէ վերջ, վերջապէս կը հասնի տեղ մը, որուն ընկիւնները մեծ իրարանցումի մէջ կը գտնէ: Հօճան երբ հետաքրքրուած պատճառը կը հարցնէ, կ'ըսեն թէ ժամանակէ մը ի վեր գայլ մը վարժուեր էր գիւղը, որ չէ թէ մինակ հաւերը, սագերն և ին. այլև իրենց տրեխներն ու մուճակներն ալ տարեր էր. ասոր վրայ իրենք ալ թակարդ լարեր ու վերջապէս յաջողեր էին բռնել և հիմա կը խորհէին թէ ինչպիսի՛ չարչարանքով փճացնէին այդ գազան կենդանին որ այնքան միաս պատճառեր էր իրենց, Հագիւ թէ գիւղացիք կը վերջացնեն իրենց պատմութիւնը Հօճան առաջ անցնելով «գուք ատ գործը ինձի ձգեցէք» կ'ըսէ. միամիտ գիւղացիներն ալ կարծելով որ Հօճան, այդ գրող կարգացող խելացի մարդը, իրենցմէ շատ աւելի լաւ բան մը պիտի ընէ, մէկդի կը քաշուին: Նասրէտտին անմիջապէս կռնակը ձիւպպէն, մէջքի գօտին, գավուզն ու փաթթոցը հանելով կենդանիին կը հագցունէ և մէջքըն ու գլուխը ուժով մը փաթթելէ վերջ թող կուտայ. ու երբ գիւղացիք բարկութիւնով մը «Հօճա ի՞նչ ըրիր» պոռալով կենդանին նորէն ձեռք ձգելու աճապարանք ցոյց կուտան, Նասրէտտին արգիլելով զիրենք, կ'ըսէ — Ինձի նայեցէք բարեկամներ, ես անոր անանկ վիճակ մը տուի որ քառասուն խելացի իրարու քով գային նէ՝ ասանկ չարչարանք մը չէին կրնար տալ. այս կերպարանքով ատ կենդանին ո՛ր գիւղն ալ երթայ, երբեք ընդունելութիւն չի կրնար գտնալ, ամէն տեղէ կը վռնտուի:

344. — Նասրէտտին պատանեկութեանը Սիւրիհիսարէն Ագչէ-
հիր մտած ատեն տեսնելով որ մէկը մինարէին վրայ ելեր բոլոր
ուժովը կը պոռայ, խօսքն անոր ուղղելով կ'ըսէ. — Ինձո՞ր ընեմ
բարեկամ, անանկ ծառ մը ելեր ես որ, ոչ տալ ունի ոչ պոռսալ
(ճիւղ և ոտ) ես ինձո՞ր օգնեմ քեզի:

345. — Գարնան մէջ Հօճան քանի մը բարեկամներու հետ
ուտելիքով խմելիքով գիւղ մը կ'երթայ, Գիւղին տեսարանը այն-
քան հիանալի, օդը այնքան լաւ, ջուրը այնքան վճիտ ու առատ
է եղեր որ, ասոնք բերածներնին ուտելէ, խմելէ և մինչեւ իրի-
կուն զուարճանալէ վերջ երբ մեկնելու կը պատրաստուին, չեն
կրնար բաժնուիլ, մնալ կ'ուզեն: Ուստի իրարու կարծիք առնելէ
յետոյ ամէնքը մէկ կը համաձայնին և քանի մը օր մնալու որո-
շում կուտան, պայմանաւ որ ասկէ վերջը ըլլալիք ծախքը երձանե-
(1)ով ընեն: Մէջերնէն մէկը «բաղլալան ու պիօրեկը իմ վրաս».
ուրիշ մը՝ գուզու զօլմասին իմ վրաս, դարձեալ ուրիշ մը՝ ձի-
թաիւղով ետախազ զօլմասին իմ վրաս, վերջապէս ուրիշ մըն ալ
սալաքան ու պանիրը իմ վրաս, ըսելով ամէնքն ալ մէկ մէկ բա-
ժին առնելէ վերջ երբ Հօճան երեսը կը նային՝ հասկնալու հա-
մար թէ՛ արդեօք ա՞ն ինչ բան պիտի առնէ, Հօճան կ'ըսէ — Եթէ
այս կերուխումը մինչեւ ամիս մը տեւելու ըլլայ և ես ալ ոտքս
սըկէ հունա նետելու ըլլամ Գե՛ Աստուծոյ անէծքն ալ թող իմ
վրաս ըլլայ:

346. — Հօճան օտար քաղաք մը երթալով պանդոկ մը կ'իջնէ.
քանի քանի անգամներ տեսնելով որ իր բնակած սենեակին ձե-
ղունէն սոսկալի ճարճատիւններ կը լսուին, պանդոկապետը քովը
կանչելով կ'ըսէ — Բարեկա՛մ, վարպետ մը բեր տէ հեղ մը նա-
յել տուր, կրնայ ըլլալ որ վտանգ մը առաջ գայ: Պանդոկապետը
հեգնածանքով մը — Դուն հոգդ անգամ մի՛ ըներ էֆէնտի,
կ'ըսէ. աս պանդոկը անանկ դիւրին դիւրին փլչելիք բան չէ, և
այն ձայնը զոր դուն մերթ ընդ մերթ իմանալով կը սոսկաս, ար-
դիւնք է՝ չէ թէ շէնքին հինութեան, հապա այն փառաբանու-
թեան, զոր բոլոր արարածները կը պարտին Աստուծոյ, Հօճան
տեսնելով որ դիմացինը(2) իր կրօնական հանգամանքը ծաղրել

(1) Այս բանին սուղաբաւուրեան մասին յիշուցեալները համաձայն լին.
որով մ'օջ (գիտնական վայել) ունակ ալ ۱۲۰۰ (սպորտիստ) բաներն ըլլալ
կը կարծեն: Գարով իմաստին, ծախիս մասնակից բաժնեկից ըլլալ ըսել է. ես
«Chacun pour soi»ի (ամէն մարդ իրեն համար) գորտբիւնն ունի:

(2) Կ'երեւի քե՛ հօճան ժամանակ ալ պակաս չեն եղեր անականները հիմակուան
այն կարգ մը սովետական, որով հակառակ իրենց անասնական սցիտրեան՝
կրօնն ու հաւատքը ծաղրել, կամ ինքզինքնին — գոնե ուրիշներուն իմ — անհաւատ
ցուցնելու կարիքակալան հսպիտարիւնը (անզգայիտրիւն) իմաստբան մեծու-
րեան հանձարեղորեան միջոց կը համարին:

կ'ուզէ, հասկցնելու համար այդ խեղճուկին թէ՛ իրեն պէս սնանկ
խելապատակի տէրեր տակաւին շատ պէտք ունին հաւատքի ան-
կեղծ պաշտպաններու դասերուն, կ'ըսէ — Բարեկա՛մ, ես ալ ճիւղ
այդ միտքով ըսի. հապա եթէ այդ արարածները՝ չափազանց առաջ
երթալով իրենց պաշտամունքին մէջ՝ յանկարծ ծնրադիր երկրպա-
գութիւն ընեն նէ՞...:

347. — Հօճան իր քաղաքին երեւելիներէն միոյն, որ քանի քա-
նի անգամներ հրաւիրած է եղեր զինքը, այցելութեան կ'երթայ:
Հեռուէն տեսնելով որ մարդը գլուխը պատուհանէն դուրս հաներ
տարբեր ուղղութեամբ փողոց կը նայի և զինքը չի տեսներ. մին-
չեւ որ ինք դուռը կը հասնի, ան ալ ներս կը քաշուի: Հօճան
դուռը զարնելուն պէս կը բացուի. և երբ կ'ըսէ թէ՛ — Եթէ էֆէն-
տին անհանգիստ չըլլար այցելութիւն մը պիտի տամ, ներսէն սա
պատասխանը կ'առնէ՝ վա՛խ, վա՛խ... շատ կը ցաւիմ, էֆէնտին
հի՛մակ դուրս ելաւ. ձեր այցելութիւնը երբ իմանայ արդեօք տու-
նը չի գտնուելուն համար որչա՞փ պիտի ցաւի... Հօճան որ բնաւ
չէր սպասեր այս անակնկալին կը պատասխանէ — Հոգ չէ, հոգ չէ.
միայն թէ ըսէք ձեր էֆէնտին որ ուրիշ ատեն երբ դուրս ելլէ,
գլուխը պատուհանը չի մոռնայ. որովհետեւ իր ինչ գոյնի, քանի՛
երեսի տէր մէկը ըլլալը չգիտցողներ՝ երբ ինծի պէս իր կրկնակի
հրաւերներուն հաւատալով, բաներնին գործերնին ձգեն գան, ետ-
քըն ալ ասանկ անակնկալի հանդիպին, չէ թէ մինակ մերհապան
(Աստուծոյ բարեւը) կը կտրեն, այլև օխտը պորտին կը քֆրեն:

348. — Լէնկթիմուրի Անատուլու մտած ատեններն է եղեր, երբ
Մօնկօնները, ահագին բազմութիւնով, թրքական զաւառները կը
տարածուին և ամէն կերպով բնիկները կը նեղեն. ասոնք վախեր-
նուն ասդին անդին կը փախչուին և ազատ լեռներու, ամայի
գիւղերու մէջ ապաստան կը փնտռեն: Ծիշտ այդ միջոցներուն մեր
Հօճան ալ իր կնոջն ու զաւակին հետ գիւղ մը կ'ապաստանի: Օր մը,
երբ գիւղացիները աղբիւրի մը մօտ Հօճան բոլորտիքը հաւաք-
ուած՝ իրենց կացութեան մասին կարծիքը առնել կ'ուզեն, Հօճան
յորդորէլէ վերջ զիրենք որ միշտ խոհեմութիւնը, համբերատարութիւնը,
համբերատարութիւնը ձեռքէ չի ձգեն, Գուրանէն ալ վկայու-
թիւններ բերելով կը բացատրէ թէ՛ ինչ կերպով բռնապետները
ուշ կամ կանուխ Աստուածային բարկութեան պիտի ենթարկուին...
Հօճան տակաւին իր խօսքերը չաւարտած, անդին տեսնելով կեր-
պարանքով, ցորենագոյն, միջահասակ, սև և սուր աչուրներով,
արծիւի քիթով և ցանցառ մօրուքով մէկը, որ երկար ատենէ իվեր
իր ետին կեցած մտիկ կ'ընէ եղեր, յանկարծ իր առջին տնկուելով
կ'ըսէ — Ինծի նայէ Հօճա՛, այդ մէջբերած վկայութիւններդ
ճիշդ են թէեւ, բայց աստուածային արդար բարկութիւնը չէ թէ

իր կողմէ զրկուած Պատուհասներուն, այլ ձեզի պէս վաթարացած թուլամորթ, անսէր ու անմիաբան ժողովուրդներուն համար է: Հօճան կը շուարի, Տէրվիշը ոտքէն գլուխը սանկ մէյ մը աչքէ կ'անցունէ և ինքնիրեն «արդեօք ա՛ն է...» ըսելով սոսկալի վախ մը կ'ունենայ. ետքը, քիչ մը ինքզինքը ժողուելով երբ — Երեցեք Տերվիշ պապա, դուք ո՞ր երկրին դիտուենքէն էք, կը հաճի՞ք ձեր անունը շնորհել. կը հարցնէ, Տէրվիշը կը պատասխանէ — Ես հիմակուհիմա այս տեղացի եմ, անունս ալ Թիմուր է: Հօճան ա՛լ կասկած չունենալով որ անարկու Բանապետին դիմացը կը գտնուի, մահուան դողերու մատնուած՝ երեսը գիւղացիներուն դարձնելով կ'ըսէ՝ — Ո՛վ Մուհամմէտի ժողովուրդ, անխուսափելի մահուան մը առջեւ կը գտնուինք... աղօթքի պատրաստուեցէք:

Զուարճ — Անխուսափելի մահուան մը առջեւ կը գտնուինք... աղօթքի պատրաստուեցէք:

ՎԵՐՁ

Վ Ե Ր Զ Ա Ք Ա Ն (*)

Արեւելյի համբաւաւոր երգիծարանին, ՆԱՍՐԷՏՏԻՆ ՀՕՃԱԻ այս ԶՈՒԱՐՃԱՒԻՔՆԵՐԸ երբ սկսանք հրատարակել, ըսողներ եղան մեզի թե՛ «սաւ աչ հայացնելիք գի՞րք մըն է, ուրիշ բան մը չգտա՞ք բարգմանելու եւ չե՞նք» և սակայն մենք կարեւորութիւն չի տալիս այդ սուտարարութիւններուն և շարունակեցինք մեր գործը՝ չի խնայելով ջանքն ու զոհողութիւնը. որովհետեւ վստահ էինք որ մեր գուարձատքը հասարակութիւնն ալ ուշ կամ կանուխ պիտի գնահատէր այն ԱՐՔԱՆԻՔԸ, զոր գնահատած էին մեզու առաջ, ուրիշ աւելի զարգացած ազգեր, բարգմանելով զայն իրենց լեզուներով:

Ուրախ եմ որ չի սխալեցանք մեր վստահութեան մէջ և մեր այս գիրքը գտաւ այնպիսի համակիր ընդունելութիւն մը՝ որքան թերեւս չէինք սպասած մենք: Մեր գրքին բրտերէն ընդգիրը 6000 օրինակ ստուած էր վերջին անգամ և ինչպիսի հրատարակիչ արհեստակիցս կը հաւատէր, ամբողջովին սպանուի է ու կրկին պիտի սպաւորուի: Յաջողութիւն մը՝ որուն շատ քիչեր արժանացած են այս երկրին մէջ՝ դպրոցական գրքերէն զատ:

ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱՒԻՔՆԵՐԸ կատարելագործեալ աշխատութիւն մը ընկերու համար, ինչպիսի բրտերէնի Հաւաքիչը, ինչպիսի ալ մենք փնտնեցինք ասիկա առաջ այս անունով հրատարակուած հայերէն և հայաստան բրտերէն հրատարակութիւններ, որոնց մէջ կը յուսայինք զտեղ ուրիշ գուարձալիներ ալ. մեր սրտանմանուն մէջ ասանցմէ հաս մը միայն գտանք. հայաստան բրտերէն պատիկ գիրք մը, որ ցուաւի է ըսել, այնքան անխելամ, այնքան անձոռնի և արտաոց խնայողութիւններով որ, անոր ընթերցողներուն հետ, մենք ալ պահ մը ցարուեցանք ըսելու թե՛ «թե ի՞նչ ա՛ս է նարեհիկի գուարձալիները ըսուածը, բան մը չարժեք:

Եւ սակայն, ուրախ եմ որ մեր այս խնամուած աշխատութիւնը յաջողեցաւ ջրէջ այդ կարծիքը. ինչպիսի որ կը յուսանք անոր գտած շատ ընդունելութեան զատելով:

ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱՒԻՔՆԵՐԸ անկէ տեղի և անկէ հասակի մէջ հաւատարմապէս կարեւոր կարողացուելու համար զանց ըրած ենք այն շրճանի և վրան բաց վիպակները՝ որոնք գրքին արժանիքը նստեցնելու զատ բան մը չպիտի ծառայիին:

ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱՒԻՔՆԵՐԸ տեղ տեղ համեմատ ենք նստեց պատշաճ ծանօթութիւններով որոնք, ինչպիսի կը յուսանք, օգտակար պիտի ըլլան հայ ընթերցողներէ շատերուն համար:

ՆԱՍՐԷՏՏԻՆԻ ԶՈՒԱՐՃԱՒԻՔՆԵՐԸ համար մեր նախապէս գրած յանուարանի մէջ ինչպիսի կը յիշեն ընթերցողներ, սխալուած էինք — իր խել փախա՞նով — ծածուկ պահել անունը՝ այն բարգմանուած անունն որ այս շիակատար հաւատածն պատրաստ էր, ուրախ եմ յայտարարելու սակայն որ վերջին պահուն — իր գրքին հայ ընթերցողներուն նամար — ստանք ենք զինքը անհայացնելու արժանութիւնը, նոր և փառաւոր տեսողով մը՝ որուն արժանացաւ Աճ՝, այս օրերս, ընտրելի իր անձիտի կարողութեան և արժանիքին:

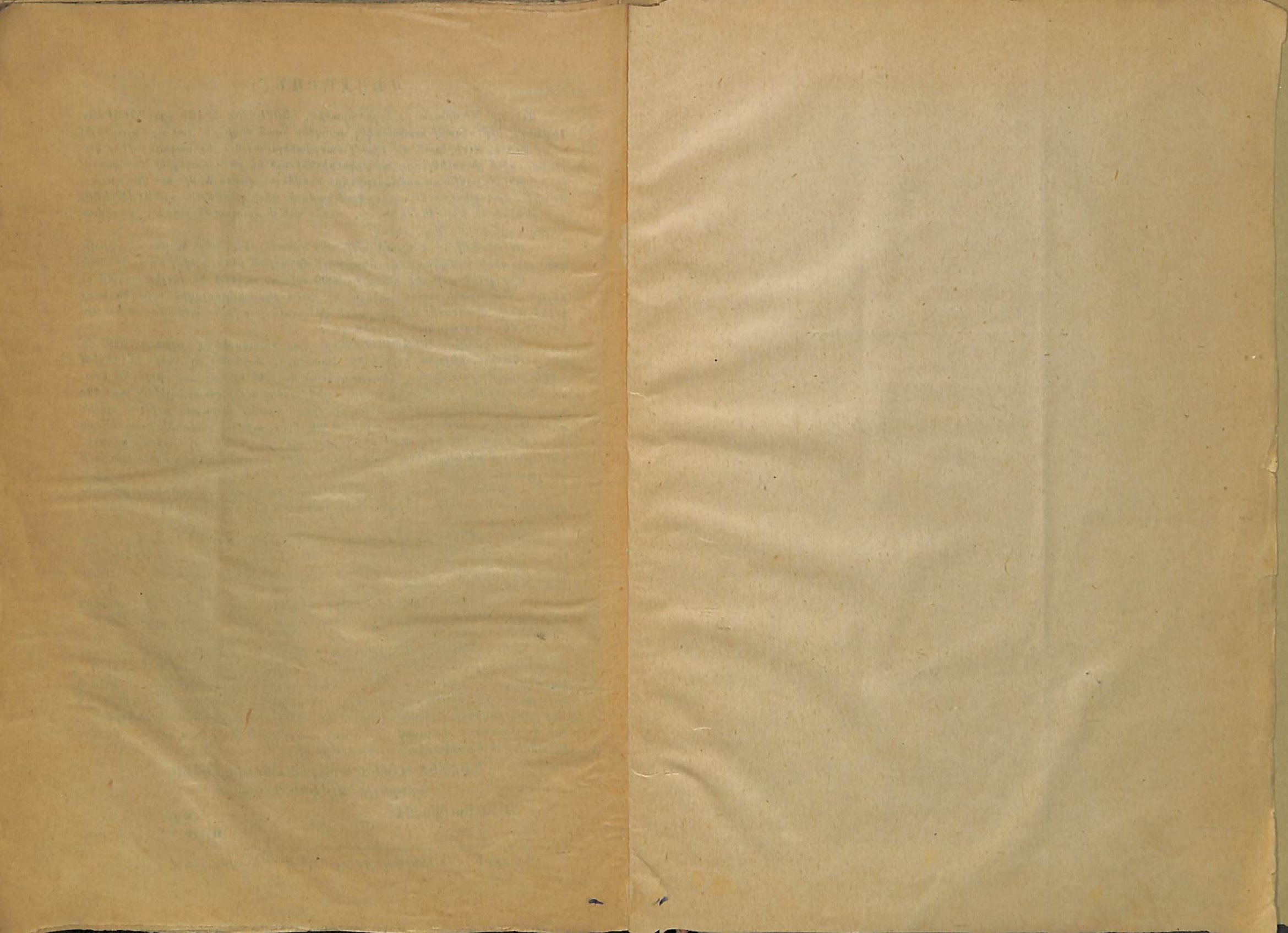
ՄԷՀՄԷՏ ՎԷԼԷՏ (գրական անունով ՊԷՀԱԻ)
Նորընտիր ԶԵԼԷՊԻ Գոնիաի

1910 Յունիս 24

Թա
Ե. Մ.

(*) Գրքին առաջին տպագրութեան առթիւ գրուած է

100 ՂՐՇ. — 1.50 ՏԼԻ.

ՎԱՃԱՌՄԱՆ ԿԵԴՐՈՆԱՑՈՂԻՆԵՐ

ԱՍՏՆՈՒՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

72 Պատր Այի ձառակի

Կ. ՊՈԼԻՍ

„CILICIA“ BOOK STORE

57 La Belle Ave. H. P.

(U. S. A.) DETROIT, MICH.

Կը գտնուի բոլոր Հայ Գրատունները:

